

IZVEŠTAJ

O LJUDSKIM
PRAVIMA MLADIH
U REPUBLICI SRBIJI
U 2020. GODINI

BIBLIOTEKA
IZVEŠTAJI XX

Biblioteka Izveštaji

IZVEŠTAJ O LJUDSKIM PRAVIMA MLADIH U REPUBLICI SRBIJI U 2020. GODINI

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Kneza Miloša 4, Beograd, Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.rs, www.bgcentar.org.rs

Za izdavača

Sonja Tošković

Autori i autorke

Goran Sandić
Ognjan Pantić
Luka Mihajlović
Radoš Keravica
Marina Simeunović
Milanka Lana Nikolić
Nevena Nikolić

Urednici

Nevena Nikolić
Goran Sandić

Lektura i korektura

Tihana Smiljanić

Ilustracije

Nebojša Petrović

ISBN 978-86-7202-221-6

Priprema i štampa

MaxNova Creative, Beograd

CIP - Каталогизacija u publikaciji

Народна библиотека Србије, Београд

342.7-053.5/.6(497.11)"2020"

IZVEŠTAJ o ljudskim pravima mladih u Republici Srbiji u 2020. godini / [Goran Sandić ... [et al.]]. - Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2021 (Beograd : MaxNova Creative). - 206 str. : ilustr. ; 21 x 21 cm

Podatak o autorima preuzet iz kolofona. - Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 199-206.

ISBN 978-86-7202-221-6

1. Сандић, Горан, 1995- [аутор]

а) Људска права -- Омладина -- Србија -- 2020

COBISS.SR-ID 37171209

IZVEŠTAJ

O LJUDSKIM PRAVIMA MLADIH U REPUBLICI SRBIJI U 2020. GODINI

Beograd, 2021

**Beogradski centar
za ljudska prava**

Kancelarija Visoke komesarke UN za ljudska prava je nerezidentna agencija potpisnica Okvira razvojnog partnerstva UN u Republici Srbiji.

Istraživanje, prevod i objavljivanje Izveštaja o ljudskim pravima mladih u Republici Srbiji u 2020. godini realizovano je uz podršku Tima Ujedinjenih nacija za ljudska prava u Srbiji.

Mišljenje i stavovi izneti u ovom dokumentu predstavljaju stavove saradnika i saradnica Omladinskog programa Beogradskog centra za ljudska prava i ne odražavaju nužno stavove i politike Tima Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

SADRŽAJ

Skraćenice 8

Predgovor 10

1. Pravo na rad 13

1.1. Normativni okvir.....	13
1.2. Zaposlenost mladih i mere aktivne politike zapošljavanja.....	14
1.3. Pravo na pravične i povoljne uslove rada mladih.....	20
1.4. Rad od kuće kao oblik rada pogodan tokom pandemije COVID-19.....	23
1.5. Izostanak adekvatne zaštite povrede prava po osnovu rada tokom pandemije COVID-19.....	26
1.6. Ostvarivanje prava na rad mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.....	27

2. Pravo na obrazovanje 33

2.1. Normativni okvir.....	33
2.2. Pravo na obrazovanje učenika/ca i studenata/kinja tokom pandemije COVID-19.....	34
2.3. Izazovi u pogledu prava na obrazovanje tokom pandemije COVID-19.....	37
2.4. Pravo na obrazovanje mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.....	39

3. Pravo na zdravlje i pristup zdravstvenoj zaštiti 44

3.1. Normativni okvir.....	44
3.2. Ostvarivanje prava na zdravlje mladih tokom pandemije COVID-19.....	45
3.3. Pravo na zdravlje mladih koji žive sa HIV-om.....	49
3.4. Mentalno zdravlje mladih tokom pandemije COVID-19.....	50

4. Pravo mladih na adekvatno stanovanje 53

4.1. Normativni okvir.....	53
4.2. Uživavanje prava na adekvatno stanovanje.....	53

5. Sloboda kretanja 59

5.1. Normativni okvir.....	59
5.2. „Policijski čas“ i zabrana kretanja na određenim mestima.....	60
5.3. Uticaj ograničenja slobode kretanja na mlade.....	64
5.4. Sloboda kretanja, kažnjavanje i mladi.....	65

6. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti 69

6.1. Normativni okvir.....	69
6.2. Značajna dešavanja u Republici Srbiji tokom 2020. godine u vezi s pravom na slobodu i bezbednost ličnosti mladih.....	72
6.2.1. Ograničenje prava na slobodu i bezbednost ličnosti i COVID-19.....	71
6.2.2. Ograničenje prava na slobodu i bezbednost ličnosti za vreme održavanja protesta građana u julu mesecu.....	74
6.3. Kaznena politika i njene posledice na uživanje prava na slobodu i bezbednost ličnosti mladih.....	76

7. Pravo na informisanje i mladi 80

7.1. Normativni okvir, sadržina prava i značaj za mlade.....	80
7.2. Najvažniji događaji u toku 2020. godine koji su uticali na pravo mladih na informisanje.....	84
7.2.1. Stigmatizacija mladih u medijima.....	84
7.2.2. Da li je bilo „skrivanja“ informacija o epidemiji?.....	87

8. Sloboda izražavanja mladih 91

8.1. Normativni okvir.....	91
8.2. Ograničavanje slobode izražavanja.....	92
8.3. Digitalno okruženje, lažne vesti i sloboda izražavanja.....	92

9. Pravo mladih na privatnost 98

9.1. Normativni okvir.....	98
9.2. Uživavanje prava na privatnost u 2020. godini.....	100

10. Sloboda mirnog okupljanja mladih 103

10.1. Normativni okvir.....	103
10.2. Uživavanje slobode mirnog okupljanja od strane mladih u 2020. godini.....	104
10.2.1. Uticaj COVID-19 na slobodu mirnog okupljanja.....	108

11. Sloboda udruživanja mladih 112

11.1. Normativni okvir.....	112
11.2. Udruženja mladih i udruženja za mlade.....	113
11.3. Mladi i sloboda udruživanja.....	114
11.4. Uticaj COVID-19 na slobodu udruživanja mladih.....	116
11.5. Volontiranje.....	119
11.5.1. Analiza primene Zakona o volontiranju.....	121

12. Politička participacija mladih i izbori 2020. godine 124

12.1. Normativni okvir.....	124
12.2. Politička participacija mladih u Srbiji.....	124
12.3. Parlamentarni izbori 2020. godine.....	125
12.3.1. Mladi i izborna kampanja 2020.....	126
12.3.2. Izborne liste i mladi.....	128
12.3.3. Rezultati izbora.....	129
12.4. Pododbor za omladinu i sport.....	130
12.5. Unutarstranački mehanizmi političke participacije mladih.....	130

13. Pravo na zdravu životnu sredinu i mladi 135

13.1. Normativni okvir, sadržina prava i značaj za mlade.....	135
13.1.1. Mladi i životna sredina u pravnom okviru Republike Srbije: obrazovanje za životnu sredinu kao prioritet.....	136
13.2. Najvažniji događaji u toku 2020. godine koji su uticali na pravo mladih na zdravu životnu sredinu.....	138

14. UN mehanizmi i mladi 143

14.1. Izveštavanje prema UN u 2020. godini.....	144
14.1.1. Srednjoročni izveštaj Republike Srbije u okviru Univerzalnog periodičnog pregleda.....	145
14.1.2. Specijalne procedure.....	147
14.1.3. Sledeći ciklus izveštavanja.....	149
14.2. Ciljevi održivog razvoja i mladi u Srbiji.....	150

15. Nezavisne institucije i mladi 156

15.1. Zaštitnik građana.....	156
15.2. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.....	158

16. Odabrane teme 162

16.1. Stanje ljudskih prava mladih sa invaliditetom u Srbiji.....	162
16.1.1. Samostalan život.....	163
16.1.2. Obrazovanje.....	167
16.1.3. Zapošljavanje.....	170
16.1.4. Zdravlje.....	173
16.2. Položaj mladih Roma i Romkinja u Republici Srbiji.....	175
16.2.1. Obrazovanje mladih Roma i Romkinja.....	176
16.2.2. Pristup adekvatnom stanovanju.....	179
16.2.3. Zdravlje mladih Roma i Romkinja.....	181
16.2.4. Zapošljavanje i socijalna zaštita.....	186
16.2.5. Diskriminacija, rasizam i etnička distanca prema deci i mladima iz romske zajednice.....	192

SKRAĆENICE

AP	Akциони plan
APZ	Aktivne politike zapošljavanja
BDP	Bruto domaći proizvod
CAT	Komitet protiv mučenja
CCPR	Komitet za ljudska prava
CEDAW	Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena
CoE	Savet Evrope
COVID-19	Zarazna bolest uzrokovana virusom SARS-CoV-2
CPT	Evropski komitet za sprečavanje mučenja
DVT	Državno veće tužilaca
ECmHR	Evropska komisija za ljudska prava
ECtHR/ESLJP	Evropski sud - Evropski sud za ljudska prava
EK	Evropska komisija
EKPS/EKLJP	Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
ESP	Revidirana evropska socijalna povelja
EU	Evropska unija
GDPR	Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti
HIV	Virus humane imunodeficijencije
IKT	Informacione i komunikacione tehnologije
Izveštaj 2009–2019.	Ljudska prava u Srbiji, Izveštaj za datu godinu, Beogradski centar za ljudska prava
Izveštaj EK za 2019. i 2020.	Republika Srbija - Izveštaj Evropske komisije za 2019. i 2020. godinu - Izveštaj Evropske komisije za 2019. i 2020. godinu

Izveštaj januar–jun 2020.	Ljudska prava u Srbiji januar-jun 2020. godine - Poseban osvrt na poštovanje ljudskih prava u vreme vanrednog stanja
JLS	Jedinica lokalne samouprave
KOMS	Krovna organizacija mladih Srbije
KZ	Krivični zakonik Srbije
LGBTI	Lezbijska, gej, biseksualna, trans i interseks populacija
MOS	Ministarstvo omladine i sporta
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
NAPOR	Nacionalna asocijacija praktičara/ki omladinskog rada
NEET	Not in Education, Employment or Training
NKZM	Nacionalna asocijacija kancelarija za mlade
NPM	Nacionalni preventivni mehanizam
NSZ	Nacionalna služba za zapošljavanje
NVO	Nevladine organizacije
OCD	Organizacije civilnog društva
ODIHR/KDILJP	Biro za demokratske institucije i ljudska prava
OEBS/OSCE	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
OHCHR	Kancelarija Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava
OPCAT	Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mučenja
OPENS	Omladinska prestonica Evrope 2019, Novi Sad
PESK	Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
PGP	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

PU	Policijska uprava
REM	Regulatorno telo za elektronske medije
RFZO	Republički fond za zdravstveno osiguranje
RIK	Republička izborna komisija
RJT	Republički javni tužilac
RS/Srbija	Republika Srbija
RTS	Radio-televizija Srbije
RTV	Radio-televizija Vojvodine
RZS	Republički zavod za statistiku
SDG	Ciljevi održivog razvoja (<i>Sustainable Development Goals</i>)
Sl. glasnik	Službeni glasnik
Sl. list	Službeni list SFRJ, SCG i SRJ
SNS	Srpska napredna stranka
SPC	Srpska pravoslavna crkva
SPS	Socijalistička partija Srbije
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
SVM	Savez vojvođanskih Mađara
SzS	Savez za Srbiju
TRZ	Tužilaštvo za ratne zločine
UN	Organizacija Ujedinjenih nacija
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNICEF	Dečji fond Ujedinjenih nacija
UNS	Udruženje novinara Srbije

UPR	Univerzalni periodični pregled
US	Ustavni sud Republike Srbije
Ustav Srbije	Ustav Republike Srbije
Venecijanska komisija	Evropska komisija za demokratiju putem prava Saveta Evrope
VKS	Vrhovni kasacioni sud
VSS	Visoki savet sudstva
YUCOM	Komitet pravnika za ljudska prava
ZIKS	Zakon o izvršenju krivičnih sankcija
ZINP	Zakon o izboru narodnih poslanika
ZJO	Zakon o javnom okupljanju
ZKP	Zakonik o krivičnom postupku
ZMUKD	Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica
ZoD	Zakon o državljanstvu
ZoP	Zakon o policiji
ZoR	Zakon o radu
ZOUP	Zakon o opštem upravnom postupku
ZPI	Zakon o putnoj ispravi
ZPP	Zakon o parničnom postupku
ZUS	Zakon o Ustavnom sudu
ZZD	Zakon o zabrani diskriminacije
ZZPL	Zakon o zaštiti podataka o ličnosti
ZZZZS Beograd	Zavod za zdravstvenu zaštitu studentata Beograd

PREGOVOR

Omladinski program Beogradskog centra izradio je Nulti izveštaj o ljudskim pravima mladih Republici Srbiji u 2019. godini, uz pomoć i podršku Tima Ujedinjenih nacija u Srbiji. Do tada u Republici Srbiji nije objavljen sveobuhvatan izveštaj koji se bavi ostvarivanjem ljudskih prava mladih, naročito sa stanovišta mehanizama Ujedinjenih nacija za zaštitu ljudskih prava. Cilj Nultog izveštaja bio je da prikaže stanje i identifikuje postojeće izazove i prepreke u pogledu ostvarivanja ljudskih prava mladih u Republici Srbiji, te započne redovno godišnje izveštavanje na ovu temu.

Sada ja pred Vama „prvi“ Izveštaj o ljudskim pravima mladih u 2020. Ovaj izveštaj obuhvata analizu u odnosu na građanska, politička, ekonomska, kulturna i socijalna prava u 2020. godini. Kroz izveštaj se analizira praksa koja se odnosi na promociju i zaštitu prava mladih, a koja može imati uticaj na ostvarivanje njihovih ljudskih prava. Izveštaj analizira 15 prava i sloboda i ima dve odabrane teme. Za svako od prava koja su deo ovog izveštaja u uvodu se analiziraju međunarodni standardi – posebno oni koji se nalaze u međunarodnim ugovorima usvojenim pod okriljem Ujedinjenih nacija, a koje je ratifikovala Republika Srbija, navodi se nacionalni normativni okvir, da bi se zatim analizirala praksa koja se tiče uživanja konkretnog prava tokom 2020. godine.

Autori i autorke koji su radili na pripremi ovog izveštaja definisali su kroz seriju internih konsultacija listu izazova (*list of issues*) sa kojom su se suočavali mladi tokom 2020. godine, i zatim su sistematski pratili informacije u vezi s njima. U izradi izveštaja korišćeni su podaci i informacije iz različitih izveštaja nadležnih institucija, ministarstava, organizacija mladih i za mlade, kao i izveštaji nezavisnih institucija. Organizovani su razgovori sa predstavnicima i predstavnicima relevantnih aktera koji su važni za određene procese ili ostvarivanje ljudskih prava mladih. Takođe su iskorišćeni dostupni mehanizmi poput zahteva za pristup informacijama od javnog značaja.

Paradoksalno, u godini koja je obeležena COVID-19 krizom ne postoje podaci koliko mladih je testirano, obolelo ili bilo na bolničkom lečenju od virusa korona. Posebne teme ovog izveštaja odnose se na analizu položaja osetljivih grupa mladih, i to mladih Roma i Romkinja i mladih sa invaliditetom. U svrhu prikupljanja relevantnih informacija, za ove teme organizovane su fokus grupe sa mladima. Posebna pažnja posvećena je izveštajima ugovornih tela i preporukama koje su ugovorna tela UN (komiteti) uputili našoj državi posle razmatranja periodičnih izveštaja, s ciljem da organizacije mladih

i za mlade prepoznaju njihovu važnost i značaj, kao još jednog od dostupnih mehanizama koji može biti upotrebljen za unapređenje položaja mladih.

Budući da je 2020. godina obeležena epidemijom virusa korona i vanrednim stanjem kojim su derogirana pojedina ljudska prava, izveštaj sadrži i analizu u kojoj su meri ove okolnosti uticale na ostvarivanje ljudskih prava mladih.

Autori i autorke izveštaja su mladi, i većina od njih su dugogodišnji aktivisti i aktivistkinje u omladinskom sektoru, što doprinosi kvalitetu ovog izveštaja. Naime, oni najbolje poznaju praksu državnih organa koji se bave izazovima mladih, te na ličnom primeru mogu da ukažu na prednosti i slabosti sistema koji treba da obezbedi puno poštovanje ljudskih prava mladih.

Zahvaljujemo se svima koji su nam izašli u susret i pomogli tokom prikupljanja podataka, učestovali u razgovorima i fokus grupama.

Nadamo se da će izveštaj biti korišćen u svrhu zagovaranja za bolji položaj mladih, ali i u procesima koji se najavljuju za 2021. godinu – kao što su izmene i dopune Zakona o mladima, revizija Nacionalne strategije za mlade i izrada Akcionog plana.

Zahvaljujemo se Timu Ujedinjenih nacija za ljudska prava koji je pomogao realizaciju ovog značajnog istraživanja.

Nevena Nikolić

koordinatorka Omladinskog programa Beogradskog centra za ljudska prava

Goran Sandić

saradnik programa Vladavina prava i ljudska prava Beogradskog centra za ljudska prava

1. PRAVO NA RAD

1.1. Normativni okvir

Republika Srbija je ratifikovala Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK), 77 konvencija Međunarodne organizacije rada,¹ kao i Revidiranu evropsku socijalnu povelju. Ustav Republike Srbije u članu 60 jemči pravo na rad i uređuje da svako ima pravo na slobodan izbor zanimanja, poštovanje dostojanstva svoje ličnosti na radu, bezbedne i zdrave uslove rada, zaštitu na radu, ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor, kao i pravičnu naknadu za svoj rad.²

Naročito je bitno što Ustav ženama, omladini i osobama sa invaliditetom omogućava posebnu zaštitu na radu i posebne uslove rada³ koji se uređuju zakonom. Ustav zabranjuje diskriminaciju, a pod tim se podrazumeva i diskriminacija zbog godina starosti. Zakon o radu (ZOR)⁴ na prilično sveobuhvatan način uređuje oblast radnog prava, a značajan je i Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti.⁵

Republika Srbija je tokom 2019. godine imala obavezu podnošenja Trećeg periodičnog izveštaja Komitetu za ekonomska, socijalna i kulturna prava. Komitet je na osnovu podnetog izveštaja zahtevao dodatna pojašnjenja u pogledu uticaja Nacionalne strategije zapošljavanja 2011–2020. godine na poboljšanje položaja teže zapošljivih grupa na tržištu rada, među kojima su i mladi.⁶ U svojim dodatnim pojašnjenjima Republika Srbija uputila je na dostupne izveštaje Nacionalne službe za zapošljavanje, a kao relevantne činjenice navela je podatke iz 2018. godine.⁷ Komitet svoja zaključna zapažanja

¹ Republika Srbija članica je Međunarodne organizacije rada. Do sada je ratifikovala sve osnovne i prioritete konvencije MOR, dok je prihvaćeno 65 od 178 tehničkih konvencija u oblasti rada. Spisak ratifikovanih konvencija dostupan je na: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11200:0::NO::P11200_COUNTRY_ID:102839.

² Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 98/06, dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html.

³ *Ibid.*

⁴ *Sl. glasnik RS*, 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 [US], 113/17, 95/18.

⁵ *Sl. glasnik RS*, 36/09, 30/10, 88/10, 38/15, 113/17, 113/17.

⁶ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/SRB/Q/3, 12 November 2019, dostupno na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fSRB%2fRQ%2f3&Lang=en.

⁷ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/SRB/RQ/3, 1 July 2020, dostupno na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fSRB%2fRQ%2f3&Lang=en.

objavljuje u prvom kvartalu 2021. godine, pa ostaje da se vidi kako će oceniti dostavljene podatke, imajući u vidu zabrinutost koju je iskazao u prethodnom izveštajnom periodu u pogledu nedovoljno informacija dostavljenih od strane Republike Srbije.

1.2. Zaposlenost mladih i mere aktivne politike zapošljavanja

Imajući u vidu da pravo na rad podrazumeva i obavezu države „da formuliše i primeni politike zapošljavanja usmerene na stimulisanje ekonomskog rasta i razvoja, podizanje životnog standarda, ispunjavanje zahteva radne snage i prevladavanje nezaposlenosti i podzaposlenosti,“⁸ ocena ispunjenosti ove obaveze može se formirati kroz mere aktivnih politika zapošljavanja koje je Republika Srbija preduzela tokom 2020. godine.

Poređenja radi, tek je polovina mladih starosti 20–29 godina zaposlena u odnosu na blizu dve trećine njihovih vršnjaka/kinja u zemljama EU dok je stopa nezaposlenosti ove starosne grupe dvostruko veća u Srbiji, gde je svaka peta aktivna mlada osoba – nezaposlena. Među zaposlenim radnicima/cama značajno je učešće onih koji imaju nesigurno zaposlenje (44,1% u Srbiji i 35,8% u EU). Međutim, razlozi zbog kojih su mladi u ovom obliku zaposlenosti značajno se razlikuje: 81% mladih u Srbiji radi na poslovima sa ograničenim trajanjem zato što ne može da nađe stalan posao, dok je to razlog za privremenu angažovanost kod 29% njihovih vršnjaka/kinja u EU. Svaka četvrta mlada osoba u Srbiji nije zaposlena ili se nalazi izvan formalnog/neformalnog obrazovanja (NEET), dok je to slučaj sa jednom od deset mladih osoba u EU. Dostupni podaci o vertikalnoj i horizontalnoj neusklađenosti veština ukazuju na to da gotovo polovina zaposlenih starosti 15–34 godina radi u oblasti koja se ne poklapa sa oblašću njihovog formalnog obrazovanja, dok četvrtina visokoobrazovanih zaposlenih radi u zanimanjima koja zahtevaju niži nivo kvalifikacija od onih koje oni poseduju.⁹

Podaci o delotvornosti postojećih mera aktivnih politika zapošljavanja (APZ), pa tako i onih usmerenih na mlade, nisu dostupni. To onemogućava analizu postojećih programa, što ograničava ne samo evaluaciju postojećih mera, već i planiranje i dizajniranje novih. Iako se u akcionim planovima

⁸ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 18: The Right to Work (Art. 6 of the Covenant), 6 February 2006, E/C.12/GC/18, vidi: <https://www.refworld.org/docid/4415453b4.html> i Crveni alarm za radna prava, Fondacija Centar za demokratiju, 2020, dostupno na: <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-2020-crveni-alarm-za-radna-prava.pdf>.

⁹ Skills, Eurostat, dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/experimental-statistics/skills>.

zapošljavanja iz godine u godinu postavlja cilj unapređenje metoda evaluacije mera APZ, takve evaluacije do sada nije sprovelo ni nadležno ministarstvo ni Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ).¹⁰

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u okviru Ankete o radnoj snazi za treći kvartal 2020. godine,¹¹ broj zaposlenih iznosio je 2.936.600, a broj nezaposlenih 292.000. Kod stanovništva starog 15 i više godina došlo je do povećanja zaposlenosti (92.400) i nezaposlenosti (69.200) i smanjenja neaktivnosti (-169.100) u poređenju sa drugim kvartalom 2020.¹²

U populaciji mladih ili 1) uzrasta od 15. do 24. godine, ili 2) uzrasta 15-24. godine, stopa aktivnosti iznosila je 29,5%, a stopa zaposlenosti 21,7% (što je manje za 1,0 i 0,9 p.p. respektivno u odnosu na isti period prošle godine). Stopa nezaposlenosti mladih bez bitnijih je promena u odnosu na treći kvartal 2019, s tim da je stopa nezaposlenosti mladih povećana u muškoj populaciji (za 2,5 p.p.) i iznosi 25,1%, a smanjena u ženskoj populaciji (za 2,5 p.p.) i iznosi 28,8%.¹³

Tokom 2020. godine zvaničnici su nekoliko puta istupali sa informacijom da je nezaposlenost mladih na istorijskom minimumu, iako ti podaci nisu uporedivi sa periodom pre 2014. godine jer je došlo do promene metodologije računanja nezaposlenosti.¹⁴ Ako se uzmu za primer dostupni podaci poslednjih sedam godina, slika postaje nešto jasnija. Naime, stopa zaposlenosti mladih kreće se od 13,1% na početku 2014. do najvišeg procenta (23,7%) u trećem kvartalu 2017. godine. U drugom kvartalu 2020. godine ona iznosi 18,7%. Stopa nezaposlenosti na početku 2014. bila je 52,5%. Periodično je padala i rasla, da bi sada sa nivoom od 20,7% zaista bila najniža – od 2014. do danas, po podacima RZS. Istovremeno, deo mladih koji su neaktivni, to jest nisu zaposleni i nisu u potrazi za poslom, u drugom kvartalu 2020. iznosi 76,4% i to je najveći procenat u poslednjih sedam godina.

¹⁰ Crveni alarm za radna prava, Fondacija Centar za demokratiju, 2020, dostupno na: <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-2020-crveni-alarm-za-radna-prava.pdf>.

¹¹ Anketa o radnoj snazi za III kvartal 2020. godine, dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201320.pdf>.

¹² U odnosu na drugi kvartal 2020. godine, stopa neaktivnosti smanjena je za 2,8 p.p. i u trećem kvartalu 2020. godine iznosila je 45,2%. U istom periodu, stopa nezaposlenosti povećana je za 1,8 p.p. i iznosila je 9%, a stopa zaposlenosti povećana je za 1,6 p.p. i u trećem kvartalu 2020. godine dostigla je nivo od 49,9%. NEET (*Not in Education, Employment or Training*) stopa, koja predstavlja udeo mladih uzrasta od 15 do 24 godine koji niti rade niti su u procesu obrazovanja, u ukupnoj populaciji mladih iznosila je 15,7% i, u odnosu na isti period prošle godine, manja je za 0,8 p.p. Kod populacije uzrasta od 15 do 29 godina, NEET stopa povećana je za 0,6 p.p. u poređenju sa istim periodom prošle godine, i iznosila je 20,4%.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Tako se zaposlenim smatra svako lice koje je u posmatranoj nedelji, za koju se radi anketa, na bilo koji način bilo angažovano jedan radni sat. Za više o promeni metodologije računanja (nezaposlenosti videti izveštaj *Ljudska prava u Srbiji 2015*, Beogradski centar za ljudska prava, str. 207.

Uzimajući sve navedeno u obzir, može se izvesti zaključak da političari/ke ipak zloupotrebljavaju činjenice i statistiku. Takođe, izjave zvaničnika da migracije mladih ne utiču na smanjenje stope nezaposlenosti u direktnoj su suprotnosti sa jednim od ključnih izazova koji se navode u Nacionalnom akcionom planu za zapošljavanje za 2020. godinu.¹⁵ Tu se ističe da je izrazit depopulacioni trend karakteristika demografskih kretanja u RS sa snažnim uticajem na stanje na tržištu rada, pri čemu se, usled emigracije mladih ljudi, ekonomija i celokupno društvo suočavaju sa negativnim efektima tog odlaska.¹⁶

Kada se posmatra neaktivnost kod mladih kao dominantna kategorija u opštoj populaciji mladih na tržištu rada, pre svega uočava se nepostojanje jednakih mogućnosti zapošljavanja u odnosu na populaciju odraslih, a posebno imajući u vidu da je učešće neaktivnih mladih tri puta veće od učešća neaktivnih među odraslima.¹⁷

Prema ključnim nalazima Razvojno kvalitativnog istraživanja o mladima u NEET situaciji, razlozi za veliku neaktivnost mladih na tržištu rada ogledaju se pre svega u činjenici da je prekarni rad u porastu kod mladih, imajući u vidu da se na svake dve godine udvostručuje broj mladih angažovanih putem ugovora van radnog odnosa. Takođe, trend rada na mestima sa nižim zahtevom stepena kvalifikacija od onih kvalifikacija koje zaposleni zapravo imaju utiče demotivišuće na aktivnost mladih u pogledu traženja posla. Negativna korelacija između dužine trajanja prijave na evidenciji NSZ i pozitivnosti njihovih iskustava kada su u pitanju intervjui za zaposlenje utiče obeshrabrujuće na mlade sa statusom nezaposlenog/zaposlene lica, pa je najčešći rezultat da se oni na kraju odjavljuju sa evidencije i time prelaze u kategoriju NEET. Iz ovog proizilazi da stanje na tržištu rada i politika zapošljavanja u našoj zemlji doprinosi gubitku nade mladih u NEET situaciji u mogućnost kvalitetnog i dostojanstvenog zapošljavanja. Ovo dalje utiče na njihov stepen aktiviteta i kao posledicu može da ima opadanje nivoa konkurentnosti veština i obeshrabrenost među mladima, što direktno rezultira i manjkom tržišno konkurentnih veština i kompetencija.¹⁸

¹⁵ Nacionalni akcioni plan zapošljavanja za 2020. godinu, dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/01/Nacionalni_akcioni_plan_zaposljavanja_2020.pdf.

¹⁶ Vidi: „Stopa nezaposlenosti mladih je rekordno niska“, *Istinomer*, 13. oktobar 2020. Dostupno na: <https://www.istinomer.rs/izjava/stopa-nezaposlenosti-mladih-je-rekordno-niska/>.

¹⁷ *Razvojno kvalitativno istraživanje o mladima u NEET situaciji – Ključni nalazi*, Beogradski centar za ljudska prava, 2020.

¹⁸ *Ibid.*

U Nacionalnoj strategiji zapošljavanja za 2011–2020. godine predviđa se težnja da se 0,5% BDP izdvaja u korist mera aktivne politike zapošljavanja. Umesto toga, za 2020. godinu izdvajanje iz državnog budžeta iznosi 3,7 milijardi dinara (0,08% BDP) za mere aktivne politike zapošljavanja; za podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom iz budžeta je izdvojeno 550 miliona dinara, dok je preko programa IPA 2013 obezbeđeno 23,6 miliona dinara. Ovaj iznos je manji u odnosu na prethodnu godinu, kada je iz državnog budžeta bilo opredeljeno četiri milijarde plus 550 miliona za podsticaje zapošljavanja osoba sa invaliditetom, što je opet daleko manje od planiranog i iznosi blizu 0,1% BDP – a što nije u korelaciji sa izjavama zvaničnika o rastu BDP iz godine u godinu.¹⁹ Uprkos izjavama zvaničnika da se procenat BDP za mere aktivne politike zapošljavanja povećava iz godine u godinu, novac koji se izdvaja je manji ili isti kao prethodnih godina.

Iako se u NAPZ za 2020. godinu navodi da u fokusu politike zapošljavanja treba da budu mladi sa nižim nivoima obrazovanja i mladi koji duže traže posao, te da je potrebno unaprediti pristupe ka nezaposlenim mladim osobama koje se ne obraćaju institucijama sistema za podršku, a samostalno nisu aktivne u traženju posla, sadržaj planiranih mera i obuhvat nezaposlenih ne potvrđuju da su navedene grupe u fokusu. Podaci o realizaciji mera APZ u 2019. godini pokazuju da najranjivije grupe mladih, a naročito višestruko ranjivi, nisu prioritet. Nijedna od mera nije dostupna mladima koji nisu na evidenciji NSZ, a najveći broj mladih obuhvaćen je merama namenjenim visokoobrazovanim.²⁰

Kada se posmatraju mere aktivne politike zapošljavanja za 2020. godinu,²¹ paket usluga za mlade sastoji se od aktivnosti koje NSZ realizuje za svaku mladu osobu prijavljenu na evidenciju nezaposlenih lica, sa ciljem prevencije zastarevanja kompetencija (znanja i veština) od značaja za konkurentno istupanje na tržištu rada i ulaska u dugoročnu nezaposlenost. Ovaj paket obuhvata: 1) procenu zapošljivosti lica; 2) utvrđivanje individualnog plana zapošljavanja i mera koje se najpogodnije za aktivaciju i podizanje zapošljivosti mladih; 3) posredovanje u zapošljavanju ili uključivanje u mere aktivne politike zapošljavanja koje mogu doprineti zapošljavanju (profesionalna orijentacija i savetovanje o planiranju karijere, program stručne prakse, program pripravnika/ca za mlade sa visokim obrazovanjem, program pripravnika/ca za nezaposlene sa srednjim obrazovanjem, subvencije za zapošljavanje i

¹⁹ Vidi: „Država daje za zapošljavanje pet puta manje od obećanog u strategiji“, *Danas*, 3. februar 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/ekonomija/drzava-daje-za-zaposljavanje-pet-puta-manje-od-obecanog-u-strategiji/>.

²⁰ *Crveni alarm za radna prava*, Fondacija Centar za demokratiju, 2020.

²¹ NAPZ za 2020. godinu, dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/01/Nacionalni_akcioni_plan_zaposljavanja_2020.pdf.

samozapošljavanje, program funkcionalnog osnovnog obrazovanja i drugo). Najznačajnije mere koje se predviđaju u korist mladih pre svega obuhvataju program stručne prakse – to podrazumeva stručno osposobljavanje za samostalan rad u struci za koje je stečeno odgovarajuće obrazovanje, a radi obavljanja pripravničkog staža. Program je namenjen nezaposlenim licima bez radnog iskustva u struci sa najmanje srednjim obrazovanjem, i realizuje se bez zasnivanja radnog odnosa. Program se realizuje kod poslodavca koji pripada privatnom sektoru, dok se najviše do 30% ukupno planiranih u ovom programu može angažovati u javnom sektoru, i to isključivo u oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite i pravosuđa. U 2020. godini planirano je uključivanje 4.030 nezaposlenih lica, od kojih je 30 osoba sa invaliditetom.

Mera koja podrazumeva program pripravnika/ca za mlade sa visokim obrazovanjem – podrazumeva stručno osposobljavanje za samostalan rad u zanimanju za koje je stečeno najmanje visoko trogodišnje ili četvorogodišnje obrazovanje, a radi obavljanja pripravničkog staža, odnosno sticanja uslova za polaganje stručnog ispita. Program je namenjen mladim nezaposlenim licima do 30 godina starosti bez radnog iskustva u zanimanju za koje je stečeno obrazovanje i prosečnom ocenom od najmanje 8,5 na prethodno završenim nivoima studija. Izuzetno se u program mogu uključiti nezaposlene osobe sa invaliditetom i Romi/Romkinje bez obzira na godine starosti i prosečnu ocenu na prethodno završenim studijama. Program se realizuje kod poslodavca koji pripada privatnom sektoru. Poslodavac ostvaruje pravo na naknadu troškova zarade za pripravnika/cu. U 2020. godini planirano je uključivanje 530 nezaposlenih lica, od kojih je 30 osoba sa invaliditetom.

Mera programa pripravnika/ca za nezaposlene sa srednjim obrazovanjem podrazumeva stručno osposobljavanje za samostalan rad u struci za koje je stečeno odgovarajuće obrazovanje radi obavljanja pripravničkog staža. Pravo na uključivanje u program pripravnika/ca imaju nezaposleni sa završenim srednjim obrazovanjem bez radnog iskustva u zanimanju za koje je stečeno obrazovanje, i to: mladi do 30 godina starosti koji se na evidenciji nezaposlenih lica nalaze duže od šest meseci, nezaposlene osobe sa invaliditetom, Romi/Romkinje, mladi u domskom smeštaju, hraniteljskim porodicama i starateljskim porodicama. Program se realizuje kod poslodavca koji pripada privatnom sektoru. Poslodavac ostvaruje pravo na naknadu troškova zarade za pripravnika/cu. U 2020. godini planirano je uključivanje 590 nezaposlenih lica, od kojih je 40 osoba sa invaliditetom.

Ostale značajne mere podrazumevaju program sticanja praktičnih znanja za nekvalifikovana lica, viškove zaposlenih i dugoročno nezaposlena lica. U 2020. godini planirano je uključivanje 820

nezaposlenih lica, od kojih je 20 osoba sa invaliditetom, kao i ostale obuke na tržištu rada, koje bi tokom 2020. godine obuhvatile 2200 nezaposlenih lica.²²

Posebna mera subvencija za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih na novootvorenim radnim mestima podrazumeva finansijski podsticaj u jednokratnom iznosu poslodavcima iz privatnog sektora za otvaranje novih radnih mesta na kojima će se zapošljavati nezaposlena lica iz kategorije teže zapošljivih. To su, između ostalih, mladi do 30 godina starosti – bez kvalifikacija/sa niskim kvalifikacijama, mladi u domskom smeštaju, hraniteljskim porodicama i starateljskim porodicama. Subvencija zavisi od razvijenosti lokalne samouprave i kreće se u rasponu od 200.000 dinara do 300.000 dinara, a u 2020. godini planirano je da ovom merom bude obuhvaćeno 2.730 nezaposlenih lica, od kojih je 230 osoba sa invaliditetom.

Tokom leta 2020. godine usvojena je Uredba o Programu podsticaja zapošljavanja mladih²³ „Moja prva plata“, koja po svojoj pravnoj prirodi, ali i odredbama koje sadrži, nije u saglasnosti sa pravnim okvirom – i to u više smerova. Ovom Uredbom²⁴ stvara se nova vrsta radnog angažovanja, suprotna Zakonu o radu. Reč je o programu podsticaja zapošljavanja koji se ne smatra radnim odnosom prema odredbama ZOR. Pre svega, uvođenje nove mere kao takve mora se uskladiti sa postojećim zakonskim odredbama, tako da nije zakonito Uredbom, ili bilo kojim drugim podzakonskim aktom, uvesti nov modalitet radnog angažovanja, iako je to u cilju unapređenja zapošljivosti lica. Ovakvo pravno regulisanje takođe je i neustavno – jer se podzakonskim aktom preuzimaju ovlašćenja koja poseduje samo zakonodavac.²⁵

Pored navedenog, Uredbom se uvodi drugačija definicija stručnog osposobljavanja u odnosu na onu predviđenu ZOR, i to u članu 201, stavu 1, koja glasi: „ugovor o stručnom osposobljavanju može da se zaključi radi obavljanja pripravničkog staža, odnosno polaganja stručnog ispita, kad je to zakonom, odnosno pravilnikom predviđeno kao poseban uslov za samostalan rad u struci“. Prema Uredbi,

²² *Ibid.*

²³ *Sl. glasnik RS*, 107/20.

²⁴ „Činjenica je da ne znamo koji je pravni osnov ove uredbe i kakva je vrsta ugovora na osnovu kog će ovi ljudi biti na praksi. To je ugovor između NSZ, poslodavca i tog lica, ali je problem što takva vrsta ugovora ne postoji u Zakonu o radu [Sl. glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje]. Uredba ne može da menja Zakon, kao što tehnička vlada ne bi trebalo da donosi uredbe“, navodi se stručno mišljenje kao odgovor. Izvor: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/200820/200820-vest1.html>.

²⁵ Reljanović, M., *Moja prva nadnica*, Peščanik.net, 2020, dostupno na: <https://pescanik.net/moja-prva-nadnica/>.

međutim, u ovaj režim „osposobljavanja“ može ući svako mladi od 30 godina ko nema radnog iskustva i ko se nalazi na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje. Na ovom primeru vidi se koliko nam nedostaje ugovor o obavljanju stručne prakse koji bi rešio mnoga pitanja koja su ovde sporna. Ovaj ugovor, međutim, mora biti regulisan zakonom. Uredba ga, sa druge strane, i ne pominje kao takvog, jer po svemu sudeći nezaposleno lice na programu nije ni u jednom od poznatih oblika rada. Uredbom se ne pominje koji ugovor zaključuju mladi koji se na ovaj način angažuju, jer je po svemu sudeći zamišljeno da oni i nemaju dvostrani ugovor sa poslodavcem, već se predviđa modalitet trostranog ugovora, koji nije adekvatan način za uređenje prava i obaveza između zaposlenog/zaposlene i poslodavca. Na kraju, veoma problematična norma Uredbe govori o tome da nezaposlenim licima obuhvaćenim merom ne teče staž penzijskog i invalidskog osiguranja. To jasno proističe iz člana 4 stava 2 Uredbe, u kojem se govori isključivo o uplati doprinosa za zdravstveno osiguranje ograničenog kapaciteta. Ovo znači da će mladi biti osigurani samo usled povrede na radu i profesionalne bolesti.²⁶

Preko pomenute mere prijavilo se 17.081 kandidata/kinja na neku od 12.559 pozicija kod 7.524 poslodavca, a njena realizacija započeta je sredinom decembra 2020. godine.²⁷ Ostaje da se vidi koje će efekte ova mera proizvesti u korist veće zapošljivosti mladih i poboljšanja njihovog položaja na tržištu rada.²⁸

1.3. Pravo na pravične i povoljne uslove rada mladih

Ostvarivanje pomenutih garantija tokom 2020. godine u svetlu pandemije COVID-19 veoma je izazovno, imajući u vidu krizu u celom svetu, koja pogađa sve kategorije stanovništva, a naročito najugroženije grupe – među kojima su i mladi.

²⁶ Odnosno manje od devet meseci, jer po tekstu javnog poziva, on se odnosi na onog ko „nema radnog iskustva, odnosno ima prethodno stečeno radno iskustvo kraće od trajanja ovog programa (9 meseci)“. *Ibid.*

²⁷ „17.000 uspešnih prijava! Ugovori u okviru programa „Moja prva plata“ od 28. novembra“, *Blic*, 10. novembar 2020. Dostupno na: <https://www.blic.rs/biznis/moj-biznis/17000-uspesnih-prijava-ugovori-u-okviru-programa-moja-prva-plata-od-28-novembra/heb10ly>.

²⁸ Za svrhu praćenja i izveštavanja je formirana i Radna grupa za praćenje sprovođenja Programa podsticanja zapošljavanja mladih „Moja prva plata“, koju čine predstavnici Kabineta predsednika Vlade, Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Ministarstva finansija, Ministarstva omladine i sporta, Nacionalne službe za zapošljavanje i Privredne komore Srbije. Odluka je dostupna na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/odluka/2020/122/1/reg>.

U cilju skretanja pažnje državama članicama na neophodno delovanje u pogledu zaštite stanovništva od širenja COVID-19 s jedne strane, ali i podsećanja država članica na obavezu poštovanja ljudskih prava uprkos pandemiji, Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava izdao je saopštenje tokom prvog meseca krize.²⁹ U njemu se ukazuje da se pandemija veoma negativno odražava na ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i pored toga što države imaju obavezu da preduzmu mere za sprečavanje, odnosno ublažavanje njenih efekata. Ako ne postupaju u skladu sa okvirom ljudskih prava, prisutan je očigledan rizik da se preduzetim merama prekrše brojna ESK prava i da se najugroženije grupe izlože još većoj patnji. Takođe, u saopštenju se navodi da su određene grupe teško pogođene ekonomskim posledicama mera donetih radi ograničavanja širenja virusa korona u mnogim zemljama. Među njima su radnici/ce na prekarnim poslovima u tzv. honorarnoj ekonomiji, odnosno u oblasti neformalne ekonomije, kao i druge grupe radnika/ca koji se suočavaju sa otpuštanjem, gubitkom zarade i prava iz socijalnog osiguranja, uključujući i kućno pomoćno osoblje u mnogim državama. Kao direktna posledica mera usvojenih u cilju sprečavanja širenja zaraze, mnogi trgovci u neformalnoj ekonomiji i neka mala preduzeća ne mogu više da obavljaju svoju delatnost, što njih i lica koja oni izdržavaju izlaže velikoj ekonomskoj nesigurnosti.

S tim u vezi, Komitet je dao preporuku da svi radnici/ce treba da budu zaštićeni od rizika zaraze na radu, a da države treba da usvoje odgovarajuće regulatorne mere kako bi se uticalo na poslodavce da rizik od zaraze svedu na minimum u skladu sa standardima najbolje prakse u javnom zdravlju. Dok takve mere ne budu usvojene, radnici/ce ne mogu biti obavezni da rade i treba da budu zaštićeni od disciplinskih ili drugih kazni za odbijanje da rade bez adekvatne zaštite. Pored toga, Komitet je istakao i da države trebaju bez odlaganja da preduzmu mere za očuvanje radnih mesta, penzija i drugih prava iz socijalnog osiguranja za radnike/ce tokom pandemije i za ublažavanje njenih ekonomskih efekata putem, na primer, subvencija za zarade, poreskih olakšica i uspostavljanja dopunskih programa socijalnog osiguranja i zaštite dohotka.³⁰

Imajući u vidu da se zapravo preporuke odnose na zaštitu zaposlenih koji su izloženi prekarnom radu, kao i činjenicu da je veliki broj mladih obuhvaćen upravo ovim oblikom rada,³¹ može se reći da su

²⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/2020/1, 6 April 2020, dostupno na: <https://undocs.org/E/C.12/2020/1>.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Bradaš, S., *Prekarni rad u Srbiji*, Fondacija Centar za demokratiju, 2019, dostupno na: <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-prekarni-rad-u-srbiji.pdf>.

mladi tokom trajanja pandemije COVID-19 među najugroženijom kategorijom zaposlenih, zajedno sa zaposlenima čija je delatnost takva da su izloženi velikom riziku od zaražavanja.

Samozaposleni bez zaposlenih, pomažući članovi/ice domaćinstva i privremeno zaposleni tri su kategorije koje su i u regularnim okolnostima izložene najvećem ekonomskom riziku, a oni su u 2019. godini činili 40% ukupnog broja zaposlenih. Ono što mlade dodatno ugrožava jeste visoko učešće mladih radnika/ca sa ugovorima ograničenog trajanja (55%), koji su među prvima koji ostaju bez posla, kao i mladih u zanimanjima niskog statusa (33%): prodavci/čice, kuvari/ce, konobari/ce, pomoćni i manuelni radnici/ce. Zaposlenost mladih karakteriše izrazita sektorska segregacija. Naime, više od polovine ukupno zaposlenih u Srbiji mladih od 25 godina radi u tri sektora: prerađivačkoj industriji (26% muškaraca i 27,5% žena), trgovini na veliko i trgovini na malo (18,5% muškaraca i 15,2% žena) i uslugama smeštaja i ishrane (11,1% muškaraca i 10,3% žena). Takođe, najugroženiji zaposleni jesu oni u neformalnoj ekonomiji, a prema dostupnim podacima, neformalno zaposlenih mladih starosti 15–24 godine ima 24,3%.³² Pored navedene kategorije zaposlenih u prekarnosti, najugroženiji među radnicima/ama bez kvalifikacija ili nižih kvalifikacija jesu sakupljači/ce sekundarnih sirovina, i to ne samo u odnosu na prihode, već i na uslove rada, a naročito u pogledu ostvarivanja bezbednosti i zaštite zdravlja na radu. Velika većina neformalnih sakupljači/ce sekundarnih sirovina pripada romskoj populaciji (80%), među kojima su najzastupljeniji muškarci starosti između 16 i 45 godina, bez završene osnovne škole.³³

Zvanični podaci o tome koliko je zaposlenih ostalo bez posla tokom vanrednog stanja nisu dostupni, što nije slučaj sa nekim drugim državama u regionu. Na osnovu finansijskih i ekonomskih podataka procena MOR³⁴ jeste da je kriza izazvana pandemijom na globalnom nivou najviše uticala na pad poslovanja u sektoru usluga smeštaja i ishrane, prerađivačkoj industriji, trgovini, posredovanju nekretninama, administrativnim i poslovnim delatnostima, te ostalim uslužnim delatnostima, čime je ugroženo 38% radne snage – budući da se radnici/ce u ovim sektorima suočavaju sa smanjenjem broja radnih sati, smanjenjem zarada ili otkazima. U navedenim sektorima u Srbiji je u 2019. bilo zaposleno 1.297.400 ljudi (47,5% ukupno zaposlenih), dok je u sektorima za koje je pad procenjen

kao umereno visok bilo zaposleno 201.400 ljudi. MOR dalje procenjuje³⁵ da su usled pandemije izazvane virusom korona na tržištu rada najugroženiji radnici/ce u neformalnoj ekonomiji, i budući da su značajno pogođeni merama potpune zabrane kretanja i/ili rade u sektorima najviše pogođenim krizom zbog pandemije, a takvih je na globalnom nivou polovina od ukupnog broja zaposlenih u ovim sektorima. MOR ističe da su u urbanim sredinama posebno ugroženi sakupljači/ce sekundarnih sirovina, ulični prodavci/ačice, građevinski radnici/ce, radnici/ce u oblasti saobraćaja, te kućno i pomoćno osoblje. U Srbiji su mere uvedene tokom vanrednog stanja posebno uticale na 309.900 ljudi u neformalnom sektoru van poljoprivrede.

Prema istraživanju Privredne komore Srbije (PKS), 5,5% firmi drastično je smanjilo broj zaposlenih, pri čemu je to bio slučaj kod 13,2% firmi u turizmu i ugostiteljstvu, 10,1% firmi u stručnim, naučnim, inovacionim i tehničkim te administrativnim delatnostima, 7,5% firmi u trgovini i 7,7% u građevinarstvu. Smanjenje broja zaposlenih posledica je drastičnog smanjenja obima poslovanja, koje je u sedmoj nedelji krize, kada je istraživanje sprovedeno, zabeleženo kod 60,5% firmi.³⁶ Očekivalo se da će drugi talas otpuštanja verovatno uslediti do kraja godine 2020. godine, kada istekne obaveza zadržavanja radnika/ca kod poslodavaca koji su koristili subvencije za minimalne zarade, a takvih je preko 90% (u aprilu se prijavilo 63,4% njih, a planira da se prijavi još 26,8%). Rastu nezaposlenosti, pre svega dugotrajne, doprineće i smanjenje tražnje na tržištu rada, koje se već pokazalo u martu i aprilu: prijavljene potrebe su u martu smanjene za 48%, a u aprilu za 90% u odnosu na isti period prethodne godine.³⁷

1.4. Rad od kuće kao oblik rada pogodan tokom pandemije COVID-19

Rad od kuće, kao i rad na daljinu, pre uvođenja vanrednog stanja nisu bili normativno adekvatno uređeni u srpskom zakonodavstvu, iako se o uvođenju fleksibilnih oblika rada govori godinama unazad. Tek je tokom vanrednog stanja Vlada RS uredbom³⁸ koja je imala zakonsku snagu uvela rad od kuće kao adekvatan oblik zaštite zdravlja zaposlenih, čija je priroda posla takva da se on

³² Bradaš, S., Reljanović, M., Sekulović, I., *Uticađ pandemije COVID-19 na položaj i prava radnica i radnika u Srbiji*, Fondacija Centar za demokratiju & OHCHR, 2020, dostupno na: <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-uticaj-epidemije-covid-19-na-polozaj-i-prava-radnica-i-radnika-u-srbiji.pdf>.

³³ *Ibid.*

³⁴ International Labour Organization, *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work*. Second edition, Updated estimates and analysis, dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/--dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Privredna komora Srbije, Istraživanje „Zajedno kroz krizu: Uticaj COVID-19 krize na privredu i poslovanje – Faza II”, maj 2020, str. 43-44.

³⁷ Nacionalna služba za zapošljavanje, Mesečni statistički bilten, mart 2020, str. 24, Mesečni statistički bilten, april 2020, str. 24.

³⁸ Uredba o organizovanju rada poslodavaca za vreme vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 31/2020.

nesmetano može obavljati od kuće ili na daljinu. Međutim, u primeni su i poslodavci i zaposleni naišli na razne probleme zbog nedovoljno jasnog normativnog okvira s jedne strane, ali i zbog činjenice da pre toga ovaj oblik rada nije korišćen, pa je došlo do umanjenja osnovnih prava zaposlenih.

Ugovor o radu koji predviđa mogućnost rada od kuće, ili aneks ugovora o radu, pored obaveznih elemenata ugovora o radu propisanih Zakonom, mora da sadrži i podatke o: trajanju radnog vremena prema normativima rada (dakle, potrebno je precizirati koliko vremena radnik/ca treba da utroši na proizvodnju jednog proizvoda); načinu vršenja nadzora nad radom i kvalitetom obavljanja poslova zaposlenog/zaposlene (npr. podnošenjem dnevnih ili nedeljnih izveštaja o radu i proizvoda rada); sredstvima za rad za obavljanje poslova koje je poslodavac dužan da nabavi, instalira i održava (kao što su računari i kartice za korišćenje interneta); korišćenju i upotrebi sredstava za rad zaposlenog/zaposlene i naknadi troškova za njihovu upotrebu (npr. korišćenje privatnog mobilnog telefona u službene svrhe); naknadi drugih troškova rada i način njihovog utvrđivanja (kao što su troškovi komunikacionih usluga).³⁹

Imajući u vidu odredbe međunarodnih standarda, posebno član 7 PESK, glavni nedostaci akata Vlade donetih za vreme vanrednog stanja ogledaju se u tome što ne sadrže odredbe sadržane u ZOR koje se odnose na: sredstva za rad za obavljanje poslova koje je poslodavac dužan da nabavi, instalira i održava; korišćenje i upotrebu sredstava za rad zaposlenog/zaposlene i naknadu troškova za njihovu upotrebu; naknadu drugih troškova rada i način njihovog utvrđivanja (poput troškova korišćenja interneta, telekomunikacione opreme, kompjuterske opreme i tako dalje). Pored toga, nisu propisani ni minimalni zahtevi koje je poslodavac dužan da ispuni prema Pravilniku o preventivnim merama za bezbedan i zdrav rad pri korišćenju opreme za rad sa ekranom.⁴⁰

Veliki broj mladih čija je priroda posla takva da su mogli biti upućeni na rad od kuće, odnosno na daljinu, kao i veliki broj mladih koje svoje poslove obavljaju kao *frilenseri* (tzv. radnici/ce na internetu), nisu po svoj prilici bili dovoljno edukovani na koji se način zakonito odvija rad od kuće, odnosno na daljinu, kao ni koje su obaveze poslodavca. S druge strane, nedovoljna obaveštenost, ali i nedovoljna pravna uređenost ovog oblika rada, ostavljaju prostor da poslodavac diskreciono procenjuje da li je

³⁹ Bradaš, S., Reljanović, M., Sekulović, I., *Uticao pandemije COVID-19 na položaj i prava radnica i radnika u Srbiji*, Fondacija Centar za demokratiju & OHCHR, 2020.

⁴⁰ *Ibid.*

kvalitet rada zadovoljavajući, da li je radna norma ispunjena i radni zadaci adekvatno izvršeni. Time se otvara mogućnost za mnogo jednostavnije prestanke radnih odnosa zaposlenih, posebno onih koji su u prekarnom radu i zaposleni putem ugovora na određeno vreme usled povećanog obima posla. Takođe, naručiocima određenih poslova za koje *frilenseri* obavljaju delatnosti usled krize izazvane pandemijom mogli su lakše raskidati saradnju bez pravnih posledica – pravdajući to nedovoljnim kvalitetom obavljenog posla ili neispunjenjem normi, koje je, usled nedostatka pravnog uređenja, kasnije veoma teško dokazati radi naknade eventualne štete za izvršioca usluge, odnosno *frilensera*.

Kada se govori o *frilenserima*, odnosno radnicima i radnicama na internetu, tokom trajanja vanrednog stanja i posledica pandemije posebna pažnja usmerena je upravo ka zanimanjima koja se obavljaju posredstvom ovog oblika angažovanja. Ključni nedostatak uređenosti rada *frilensera* upravo je potpuni nedostatak zakonskog uređenja njihovog radnopravnog statusa. Jedini propis koji od skora govori o ovoj kategoriji angažovanih lica jeste saopštenje Poreske uprave da su *frilenseri* u obavezi da prijave svoje prihode.⁴¹ Ono što proističe iz pomenutog poziva Poreske uprave s jedne strane jeste obaveza koja se nameće *frilenserima*, dok sa druge strane u nedostatku zakonske regulative oni nemaju gotovo nikakva prava koja se garantuju po osnovu radnog odnosa. Veliki broj mladih posluje upravo u sferi *frilensinga*, kao što su časovi engleskog jezika za strana tržišta, grafički i veb-dizajn za strane naručioce, različite vrste poslova iz sfere IT sektora, dok mnoštvo njih radi i na više poslova istovremeno, kao angažovani na kratkoročnim projektima. Ono što je svima njima zajedničko jeste nestalnost angažovanja i nedostatak kontinuiteta poslova za koje su angažovani, te odsustvo prava na godišnji odmor, plaćeno odsustvo usled sprečenosti za rad, pravo na porodiljsko odsustvo, odnosno odsustvo radi nege deteta, tj. novčanu naknadu za vreme trajanja odsustva, jer novac koji *frilenseri* dobiju za svoj rad nema karakter zarade. Jedina pozitivna strana poslovanja *frilensera* jeste što, za razliku od ostalih zaposlenih, koji mogu biti zahvaćeni ili su zahvaćeni krizom usled pandemije COVID-19, to sa *frilenserima* nije slučaj.

Dodatna perspektiva posmatranja jeste ostvarivanje prava mladih zaposlenih koji pripadaju naročito osetljivim kategorijama zaposlenih, a koji su obavljali rad na daljinu ili kod kuće za vreme vanrednog stanja. Može se oceniti da su zbog nedostataka u donetim merama Vlade najviše ugrožena prava na pravične i povoljne uslove rada zaposlenih u prenaseljenim stanovima, imajući u vidu da veliki broj mladih i dalje živi sa roditeljima ili u zajedničkom domaćinstvu. Zatim, u velikom riziku od

⁴¹ Vidi više na: <https://startit.rs/porez-mora-bit-posten-zasto-drzava-mora-da-otpise-najmanje-1-3-duga-frilenserima/>.

ugrožavanja bila su i prava mladih zaposlenih koji ne poseduju računar i pristup internetu, i zaposlenih sa porodičnim dužnostima, pre svega mladih zaposlenih sa malom decom, zaposlenih samohranih roditelja i zaposlenih mladih koji neguju članove uže porodice (npr. one kojima je potrebna posebna nega, a kojima ona nije mogla biti obezbeđena usled zabrane kretanja). Osim toga, ugrožena su i prava zaposlenih mladih sa invaliditetom kojima nije obezbeđeno prilagođavanje radnog mesta, i onima sa zdravstvenim tegobama, kao što su hronična oboljenja kičmenog stuba, kardiovaskularnog sistema i vida.⁴²

1.5. Izostanak adekvatne zaštite povrede prava po osnovu rada tokom pandemije COVID-19

Nedostatak kako osnovnih sredstava za rad, tako i ljudskih resursa inspektor/ki rada, problem je koji je aktuelan duže vreme. U situaciji kada je njihovo delovanje postalo ključno za suzbijanje epidemije i kada postoje realni rizici od masovnog širenja virusa u radnim prostorima, država je trebalo da obezbedi veću efikasnost i dodatnu pomoć za funkcionisanje ovog segmenta nadzora nad poslodavcima. Iako mladi na početku epidemije nisu bili u riziku razvijanja ozbiljnog oblika bolesti COVID-19, bio je upečatljiv izostanak adekvatne zaštite i opreme – kako kod mladih koji su zaposleni, tako i kod mladih koji su volontirali.⁴³ Konvencija 81 MOR o inspekciji rada u industriji i trgovini predviđa da inspekcija rada mora „da osigura primenu zakonskih odredaba koji se odnose na uslove rada i na zaštitu radnika/ca u vršenju njihovog zanimanja“. Konvencija izričito predviđa: „broj inspektora/ki rada biće dovoljan da se osigura efikasno vršenje službe inspekcije“. Drugim rečima, potrebno je obezbediti efikasnost nadzora poslodavaca; formalno postojanje inspekcijskog organa nije dovoljno ako se taj organ ne bavi svojim primarnim nadležnostima, ili ukoliko nema kapacitete da izvršava svoje nadležnosti u skladu sa standardima koji omogućavaju faktičko postojanje neprekidne i brze kontrole nad poslodavcima.⁴⁴

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja pokrenulo je aplikaciju „E-vodič o pravima zaposlenih“ tek 13. maja 2020, nakon ukidanja vanrednog stanja, što ukazuje da zaposleni

i zaposlene nisu od strane države bili na vreme obavešteni o svojim pravima i obavezama po osnovu rada.

Pravila koja se odnose na otpuštanje viška zaposlenih koja su na snazi, a koja su sadržana u ZOR, pružaju minimalan stepen zaštite zaposlenima na neodređeno vreme, dok druge kategorije radnika/ca praktično ne uživaju nikakvu zaštitu. Tu se pre svega misli na veliki broj mladih u prekarom radu i neformalnoj ekonomiji. Ova činjenica, kao i nepostojanje otkaznog roka u slučaju da je radnik/ca proglašen/a viškom zaposlenih, predstavlja kršenje prava na razuman otkazni rok iz člana 11 Konvencije 158 MOR o prestanku radnog odnosa na inicijativu poslodavca. Država je pritom u toku sprovođenja talasa otpuštanja i indicija da pojedini poslodavci krše ZOR zauzela nedovoljno aktivnu poziciju, uz obrazloženje da se ne može mešati u rad privatnih poslodavaca, što nije u skladu ni sa Ustavom Republike Srbije, ni sa važećim radnim zakonodavstvom.⁴⁵

1.6. Ostvarivanje prava na rad mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija

U ovom delu biće prikazani podaci o ostvarivanju prava na rad mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.⁴⁶ Mladi koji borave u ustanovama u okviru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija predstavljaju značajan udeo ove populacije. Tako je 31. decembra 2019. godine u pomenutim ustanovama bilo oko 24% mladih osoba (2.642 mlade osobe od ukupno 11.077 lica).⁴⁷ Mogućnost radnog angažovanja u ustanovama sa jedne strane predstavlja ostvarivanje prava na rad koje je zajemčeno Ustavom Republike Srbije. S druge strane, ova mogućnost predstavlja deo tretmana, odnosno programa postupanja, prema licu lišenom slobode koji ima za cilj da ta lica usvoje društveno prihvatljiv sistem vrednosti i ovladaju veštinama za uspešno uključivanje u zajednicu kako ubuduće ne bi činila kažnjiva dela (postupak resocijalizacije). U tom smislu, ostvarivanje prava na rad doprinosi da osuđeni stekne, održi i poveća svoje radne sposobnosti, radne navike i stručno znanje, kako bi mu/joj se omogućili uslovi za uspešnu reintegraciju.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Za više o uslovima volontiranja vidi Poglavlje 11.5. *Volontiranje*.

⁴⁴ Bradaš, S., Reljanović, M., Sekulović, I., *Uticao pandemije COVID-19 na položaj i prava radnica i radnika u Srbiji*, Fondacija Centar za demokratiju & OHCHR, 2020.

⁴⁵ Vučić o „Juri“: Socijalizam neće da se vrati: <https://jugmedia.rs/vucic-o-juri-socijalizam-neece-da-se-vrati/> „Dorđević zamolio da se ne daju otkazi roditeljima dece s posebnim potrebama“, <http://rs.n1info.com/Biznis/a582279/Djordjevic-zamolio-da-se-ne-daju-otkazi-roditeljima-dece-s-posebnim-potrebama.html>.

⁴⁶ Za potrebe ovog dela, mladi su osobe od 18 do 30 godina starosti. Podaci su prikupljeni od Kazneno-popravnih zavoda i zatvora (uključujući i kazneno-popravni zavod za maloletnike). Nisu dobijeni podaci od kazneno-popravnog zavoda za žene. Nisu traženi podaci od vaspitno-popravnih domova i Specijalne zatvorske bolnice. Podaci se odnose na mlade na izvršenju kazne zatvora, maloletničkog zatvora i prekršajno kažnjene mlade u zatvorima.

⁴⁷ Podatak dobijen od Uprave za izvršenje krivičnih sankcija putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja.

Ustav Republike Srbije jemči pravo na rad (čl. 60), zabranjuje prinudni rad i propisuje da se prinudnim radom ne smatra rad ili služba lica na izdržavanju kazne lišenja slobode ako je njihov rad zasnovan na principu dobrovoljnosti (čl. 26). Prinudni rad zabranjuju i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Evropska konvencija o ljudskim pravima i propisuju da se prinudnim radom neće smatrati uobičajeni rad u sklopu lišenja slobode (čl. 8, odnosno čl. 4).

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija o postupanju prema zatvorenicima (Pravila *Nelson Mandela*)⁴⁸ predviđaju da bi države trebalo da u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija obezbede osuđenim licima da aktivno učestvuju u svojoj rehabilitaciji i reintegraciji kroz rad koji je koristan. To znači da je, u meri u kojoj je to moguće, potrebno omogućiti rad koji će održati ili povećati sposobnost osuđenih lica da zarađuju za život na slobodi. Ustanove bi trebalo da osmisle programe osposobljavanja u korisnim delatnostima i zanatima, u koje bi naročito trebalo uključiti mlade osobe. Ova pravila takođe propisuju standarde Ujedinjenih nacija koja se tiču rada lica lišenih slobode van ustanova, nadzora nad njihovim radom, radnog vremena i naknade za rad, zaštite na radnom mestu i osiguranja od nesreća na radnom mestu i bolesti prouzrokovanih radom. Slična pravila predviđaju i Evropska zatvorska pravila, u kojima su sadržani evropski standardi postupanja prema licima lišenim slobode.⁴⁹

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija propisuje da rad osuđenih mora biti svrsishodan i ne sme biti ponižavajući, te da postizanje ekonomske koristi od rada osuđenih ne sme štetiti ostvarenju svrhe tog rada (čl. 99).⁵⁰ Prinudni rad osuđenih lica je zabranjen, ali se neće smatrati prinudnim radom angažovanje osuđenih lica koje je neodvojivo od života u kolektivu u zatvorenoj instituciji – npr., obaveza održavanja higijene u sobama.

Osuđena lica rade u zavodu ili izvan zavoda, o čemu odlučuje upravnik/ca zavoda na predlog stručnog tima (čl. 101). Radno vreme osuđenog može trajati do 40 časova nedeljno, a izuzetno može trajati i duže, pod uslovima određenim zakonom (čl. 103). Rad osuđenog ne uračunava se u staž osiguranja (čl. 104).

⁴⁸ Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih Nacija A/RES/70/175 (2015), dostupno na engleskom jeziku na: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement>.

⁴⁹ Evropska zatvorska pravila, Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope, Re(2006)2-rev, 2006, izmenjena i dopunjena 2020. Dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809ee581.

⁵⁰ *Sl. glasnik RS*, 55/14 i 35/19.

Osuđena lica imaju pravo na naknadu za rad koja iznosi najmanje 20% od najniže cene rada u Republici Srbiji, s tim da se za rad duži od punog radnog vremena uvećava za 50% (čl. 105). Upravnik/ca zavoda, odnosno zatvora, može odrediti višu naknadu za rad.⁵¹ Lica koja rade van zavoda i zatvora to čine na osnovu ugovora između poslodavaca i zavoda i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija predviđa da u tom slučaju zavodu pripada tržišna naknada za rad osuđenih izvan zavoda (čl. 101, st. 4). Ipak, u toku 2020. godine, u medijima su objavljene informacije kako je jedna privatna kompanija za rad osuđenih lica izvan zavoda toj ustanovi plaćala naknadu za rad ispod tržišne vrednosti te vrste rada (od čega je 20% pripadalo osuđenim licima koja su bila uposlena).⁵² S obzirom da se na naknadu za rad osuđenih lica ne plaćaju porezi i doprinosi, ova grupa lica potencijalno predstavlja značajan izvor „jeftine“ radne snage za poslodavce. Upravnik/ca zavoda može osuđenog novčano nagraditi za uspehe u radu (čl. 106). Osuđena lica slobodno raspolažu naknadom i nagradom za rad (čl. 107).

Beogradski centar za ljudska prava došao je zahtevima za pristup informacijama od javnog značaja od zavoda i zatvora do informacija o ostvarivanju prava na rad mladih lica u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u toku 2019. i 2020. godine, zaključno sa oktobrom mesecom. Odgovorio je veliki broj ustanova (90%), tako da su podaci dovoljno relevantni za prikaz stanja o radu mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.

Rad u ustanovi		Rad van ustanove ⁵³		Programi osposobljavanja za rad i stručnog usavršavanja	
2019	2020	2019	2020	2019	2020
1107	913	/	/	321	255

▲ **Tabela 1**
Radno angažovanje mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija

⁵¹ Veliki broj zavoda i zatvora dostavio je u svojim odgovorima informaciju da se osuđenim licima isplaćuje naknada u iznosu zakonskog minimuma.

⁵² „Austrijska kompanija plaćala srpske zatvorenike manje od evra po satu“, BIRN, 20. avgust 2020. godine. Dostupno na: https://javno.rs/analiza/austrijska-kompanija-placala-srpske-zatvorenike-manje-od-evra-po-satu?fbclid=IwAR2EO6-wfKzGf_BmCVQPMYR61Aw0FgxOp-1vs9FMg0USD9lhhtd4J3Hz6q8. Ovo tekst govori o događajima iz 2016. godine.

⁵³ Kvalitet i kvantitet podataka nisu na zadovoljavajućem nivou. Neće biti predstavljeni jer se na osnovu prikupljenih podataka ne može prikazati ostvarivanje prava na rad van ustanova mladih lica u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.

Tokom 2019. godine na poslovima u zavodu radilo je 1107 mladih, i za taj rad su primali prosečnu mesečnu naknadu u iznosu od 20% minimalne cene rada (31 dinar po radnom času). Prema podacima za 2020. godinu zaključno sa oktobrom, uprkos epidemiji, broj mladih koji radi u zavodima i zatvorima nije se smanjio – radilo ih je 913. Naknada za rad koju su primali u toku 2020. godine iznosila je 37 dinara po radnom času. Svi zavodi i zatvori istakli su da se rad u zavodu obavljao uz upotrebu odgovarajućih mera zaštite od virusa korona. Zbog različitih dužina kazni i velikog broja mladih lica koja u toku jedne godine napusti i bude primljeno u zavode i zatvore radi izvršavanja kazni (1473 primljenih u toku 2019. godine), nije moguće sa dovoljnom preciznošću utvrditi udeo mladih koji su za vreme izdržavanja kazne radili (npr. svaka peta mlada osoba).

Rad ima izuzetan značaj u postupku resocijalizacije osuđenih lica, za koju se generalno može reći da ima potencijal za veći uspeh kod mladih lica (veća je verovatnoća da su to lica koja se u zavodu nalaze zbog prvog kažnjivog dela i kod kojih sistem vrednosti nije „iskvaren“ u značajnoj meri). Rad je veoma bitan element okupacione terapije (brojne svakodnevne aktivnosti koje ispunjavaju vreme i daju „svrhu“ životu) i ima najvažniji doprinos u stvaranju radnih navika. Imajući u vidu da rad nije obavezan, ohrabruje relativno velik broj mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija koji rade.

Rad takođe doprinosi usvajanju, održavanju i poboljšanju stručnih sposobnosti kojima se osuđena lica pripremaju za život na slobodi, te je potrebno da ta znanja i sposobnosti odgovaraju trenutnim zahtevima tržišta rada. To znači da bi osuđena lica trebalo što više da rade na poslovima na kojima stiču znanja i sposobnosti koje će im omogućiti da se zaposle na slobodi. U toku 2019. godine 321 mlada osoba u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija pohađala je programe osposobljavanja za rad i stručnog usavršavanja,⁵⁴ dok ih je u 2020. godini do novembra bilo 255. Najveći broj lica koji je pohađao ove programe kaznu je izvršavao u kazneno-popravnim zavodima, gde se uglavnom upućuju lica kojima je izrečena kazna zatvora od godinu ili više dana, i u Kazneno-popravnim zavodu u Valjevu, gde se upućuju lica kojima je izrečena kazna maloletničkog zatvora.⁵⁵ Kao i u slučaju obrazovanja,⁵⁶ najveći broj okružnih zatvora nije organizovao programe osposobljavanja i usavršavanja zbog toga

što se u ove ustanove upućuju lica kojima je izrečena kazna zatvora koja ne prelazi jednu godinu (neki od okružnih zatvora imaju i niži prag za upućivanje osuđenih lica). Sa jedne strane, ova odluka uprava okružnih zatvora ima smisla jer su u pitanju lica koja kratko ostaju u zatvorima, zbog čega bi programi osposobljavanja neretko bili prekidani i ne bi proizvodili željeni efekat (često su u pitanju i prekršajno kažnjena lica do maksimalno 60 dana zatvora). S druge strane, osnovano je očekivati da će svi programi resocijalizacije imati pojačani efekat upravo kod lica osuđenih za lakša krivična dela na kratke kazne zatvora.

Pored samog rada, za postupak resocijalizacije veoma je bitno i kakav je rad u pitanju. U toku posmatranog perioda više od polovine mladih koji su radili u zavodima i zatvorima bili su uposleni na jednostavnim poslovima (59% u toku 2019, 56% u toku 2020. godine). To su poslovi koji zahtevaju nizak stepen stručnog znanja, osposobljenosti za rad i samostalnosti u vršenju radnih zadataka, npr. pomoćnik/ca u kuhinji, higijeničar/ka i kafe-kuvar/ica. Na poslovima srednje složenosti radila je oko trećina mladih osuđenika/ca (npr. radnici/ce u poljoprivrednoj i stočarskoj proizvodnji), a samo 8% procenata mladih radilo je na poslovima koji se označavaju kao teški fizički poslovi ili najsloženiji poslovi (većina je radila na teškim fizičkim poslovima). Svakako, u cilju što uspešnije resocijalizacije osuđenih mladih lica trebalo bi uložiti napore kako bi se povećao broj mladih lica koji u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija rade na poslovima na kojima mogu da steknu i usavrše stručna znanja koja će im pomoći u pronalaženju posla nakon izdržavanja kazne.

Beogradski centar za ljudska prava nije uspeo da prikupi dovoljan broj „kvalitetnih“ podataka o radu osuđenih mladih lica van zavoda, tako da ta oblast ostaje za analizu u nekim budućim izveštajima. Ono što je utvrđeno jeste da mlada osuđena lica u toku 2020. godine, zbog epidemije virusa korona, nisu radila van zavoda, s obzirom na to da su zavodi prekinuli ovaj vid zapošljavanja osuđenih u toku 2020. godine.

⁵⁴ U pitanju su različiti programi osposobljavanja i usavršavanja – kurs za molere, zavarivače, kuvare i slično.

⁵⁵ Kazna maloletničkog zatvora može biti izrečena i punoletnim licima. Vidi deo o pravu na slobodu i bezbednost ličnosti. Upućivanje u zavode i zatvore uređeno je Pravilnikom o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, 31/15.

⁵⁶ Vidi Poglavlje 2.

2. PRAVO NA OBRAZOVANJE

2.1. Normativni okvir

Pravo na obrazovanje garantovano je kako Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima (čl. 26), tako i najvažnijim međunarodnim ugovorima ljudskih prava koje je Republika Srbija do sada ratifikovala – Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (čl. 13), Konvencijom o pravima deteta (čl. 28), Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom (čl. 24), Međunarodnom konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (čl. 5) i Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (čl. 10). Ustav Republike Srbije propisuje da *svako* ima pravo na obrazovanje. Osnovno obrazovanje u Srbiji obavezno je i besplatno, a srednje obrazovanje je takođe besplatno, ali nije obavezno (čl. 71). Ustav dalje propisuje da svi građani/ke imaju pravo da pod jednakim uslovima pristupe visokoškolskom obrazovanju. Ustav propisuje i obavezu države da omogućava uspešnim i nadarenim učenicima/ama slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje u skladu sa zakonom (čl. 71). Oblast obrazovanja u Srbiji uređena je setom zakona,⁵⁷ a tokom 2020. godine stupile su na snagu izmene i dopune u odnosu na Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja,⁵⁸ Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju,⁵⁹ Zakon o visokom obrazovanju⁶⁰ i Zakon o dualnom obrazovanju.⁶¹

U 2020. godini završena je realizacija Strategije za razvoj obrazovanja u Srbiji do 2020. godine⁶² koju je Vlada usvojila krajem 2012. godine.⁶³ Zbog epidemije virusa korona, ministar prosvete je 26. avgusta

⁵⁷ Npr. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (*Sl. glasnik RS*, 18/10, 101/17, 113/17, 10/19), Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (*Sl. glasnik RS*, 55/13, 101/17, 27/18 i 10/19) i Zakon o učeničkom i studentskom standardu (*Sl. glasnik RS*, 18/10, 55/13, 27/18, 10/19).

⁵⁸ *Sl. glasnik RS*, 88/17, 27/18, 10/19 i 6/20.

⁵⁹ *Sl. glasnik RS*, 55/13, 101/17.

⁶⁰ *Sl. glasnik RS*, 88/17, 27/18, 73/18.

⁶¹ *Sl. glasnik RS*, 101/17 i 6/20.

⁶² *Sl. glasnik RS*, 107/12.

⁶³ Strategija je u fokusu imala povećanje kvaliteta, pravednosti i efikasnosti obrazovnog sistema, a pažnja je data i problemima ranog napuštanja obrazovanja i inkluzivnog obrazovanja, kao i uključivanju dece iz marginalizovanih grupa.

2020. doneo Pravilnik o posebnom programu obrazovanja i vaspitanja,⁶⁴ kojim je uređena organizacija i realizacija nastave, trajanje časova i preporuke za realizaciju nastave tokom vanrednih okolnosti.

Tokom 2020. godine, ostvarivanje prava na obrazovanje posmatra se pre svega kroz mogućnost uživanja garantija u svetlu pandemije, pa tako Komitet za ekonomska i socijalna prava u svom saopštenju povodom pandemije COVID-19 posebno ukazuje da je neophodno da se u državama gde su škole, strukovne škole i visokoobrazovne ustanove zatvorene, ulažu napor da se nastava i učenje i dalje realizuju preko interneta. To su važne mere za ublažavanje efekata zatvaranja obrazovnih ustanova na pravo na obrazovanje. Međutim, te mere nose i rizik da će se nejednakosti u obrazovanju mladih različitih imovinskih statusa produbiti zbog nejednakog pristupa uslugama interneta i opremi poput računara, pametnih telefona i tableta po pristupačnim cenama.⁶⁵

Imajući u vidu ostvarivanje prava na obrazovanje tokom 2020. godine, kroz prizmu pandemije COVID-19 i krize njome izazvane mogu se izdvojiti dve teme kao ključne: ostvarivanje prava na obrazovanje učenika i učenica i studenata i studentkinja u kontekstu *online* nastave, uključujući mlade koji pripadaju osetljivim grupama, te mere države u oblasti obrazovanja tokom trajanja pandemije COVID-19. Da bi se obezbedio nesmetan pristup obrazovanju, neophodno je bilo obezbediti svim mladima pristup obrazovnim sistemima i programima na ravnopravnim osnovama, sa modelima obrazovanja koji podjednako uključuju i najsiromašnije učenike/ce i studente/nje koji nemaju pristup struji, internetu i drugim oblicima digitalnih platformi, kao i sve one kojima je neophodna dodatna podrška i pomoć u učenju. U cilju ublažavanja negativnih posledica krize i učenja na daljinu, države moraju da predvide posebne mere za obezbeđenje kontinuiteta u obrazovanju.⁶⁶

⁶⁴ *Sl. glasnik RS*, 110/2020-3.

⁶⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/2020/1, 6th April 2020. Dostupno na: <https://undocs.org/E/C.12/2020/1>.

⁶⁶ David Kaye, Specijalni izvestilac za promociju i zaštitu prava na slobodu mišljenja i izražavanja, Harlem Désir, predstavnik OEBS-a za slobodu medija, Edison Lanza, Specijalni izvestilac Međuameričke komisije za ljudska prava (IACHR), dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25729&LangID=E>.

2.2. Pravo na obrazovanje učenika/ca i studenata/kinja tokom pandemije COVID-19

Pre izbijanja globalne pandemije, obrazovni sistem u Republici Srbiji već je bio suočen sa ozbiljnim izazovima, pre svega što učenicima/ama i studentima/njama nije u potpunosti pružao veštine potrebne na tržištu rada.⁶⁷ Na početku trajanja vanrednog stanja, na nivou Republike Srbije doneta je Odluka o obustavi izvođenja nastave u visokoškolskim ustanovama, srednjim i osnovnim školama i redovnog rada ustanova predškolskog vaspitanja i obrazovanja.⁶⁸ Zatvaranje škola kao mera sprečavanja širenja virusa zasigurno će dovesti do gubitka naučenog za sve učenike i učenice ali će nesrazmerno negativno uticati na pripadnike/ce osetljivih grupa, kod kojih postoji veća verovatnoća da će odustati od obrazovanja ili napustiti školu pre vremena.⁶⁹

Mera zatvaranja škola i obrazovnih ustanova najviše se negativno odrazila na siromašne mlade i one iz ruralnih područja bez pristupa struji, internetu, računaru i drugim sredstvima neophodnim za komunikaciju, informisanje i učenje na daljinu; učenike/ce i studente/kinje smeštene u učeničkim/studentkim domovima zbog zatvaranja domova, izuzetno kratkog roka za iseljenje i otežanih uslova za povratak kućama usled zabrane kretanja, zatvaranja granica i drugo; mlade osobe sa invaliditetom koje nisu samostalne, usled restriktivnih mera koje su podrazumevale ostanak kod kuće tokom trajanja zabrane kretanja, dok su se mnogi LGBTI mladi našli u neprijateljskom porodičnom okruženju.⁷⁰

Uvođenjem vanrednog stanja, na daljinu su realizovani obrazovni programi za osnovne i srednje škole putem televizijskog kanala *RTS 3*, platforme *RTS Planeta* i internet platformi za učenje. Rezultati anketa među mladima pokazuju da su se rizici u oblasti obrazovanja pojačali tokom trajanja restriktivnih mera, a osnovne manifestacije ovih rizika ogledaju se u nedostatku tehničkih preduslova za praćenje nastave (kompjuteri, tableti, pametni telefoni) i jasnog plana sprovođenja obrazovnih aktivnosti, kao i kontradiktornim informacijama o polaganju male i velike mature *online*. Takođe se kao problem navodi i neuključivanje učenika/ca u proces odabira platformi za učenje i načina

⁶⁷ Analiza ocena PISA za 2018. godinu pokazuje da u proseku 53 % učenika/ca ne stekne osnovne veštine potrebne za delotvorno funkcionisanje u savremenoj radnoj snazi, u poređenju sa 23% u zemljama OECD.

⁶⁸ *Sl. glasnik RS*, 30/2020.

⁶⁹ Zapadni Balkan – redovni ekonomski izveštaj br. 17, Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19 – obrazovanje, Svetska banka, 2020. Dostupno na: <http://pubdocs.worldbank.org/en/687451590708742492/WBRER17-04-Education-BOS.pdf>.

⁷⁰ *Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku*, OHCHR&SIPRU Tim, Beograd, 2020. Dostupno na: <https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-12/Posledice%20Kovid%2019%20na%20polo%C5%BEaj%20osetljivih%20grupa%20i%20grupa%20u%20riziku.pdf>.

realizacije obrazovnih aktivnosti. Tako 73% anketiranih⁷¹ učenika/ca smatra da je proces učenja na daljinu veoma opterećujući iz razloga što nemaju fiksni raspored časova za svaku nedelju, kao što bi imali u normalnim okolnostima, već im nastavnici za svaki čas posebno javljaju vreme održavanja. Dalje, 45% smatra da treba standardizovati alate koji nastavnici koriste, ili bar obavezati nastavnike da konsultuju učenike/ce o tome šta njima najviše odgovara za rad. Lični računar poseduje 48,3% anketiranih, 37% deli računar sa ukućanima, dok 14,7% nema pristup računaru uopšte.⁷²

Adekvatnost nastavnih planova i trajanja nastavnih sati takođe je upitna, imajući u vidu da je prema usvojenom nastavnom planu za Srbiju trajanje nastavnih sati na nivou školske godine 628, dok je na nivou EU 729, što u toku jedne školske godine predstavlja između četiri i sedam nedelja nastave manje od proseka EU. Prelazak na nastavu na daljinu i putem interneta dodatno će smanjiti dostupno nastavno vreme, naročito za učenike/ce iz osetljivih grupa.

Poredeći srednje i visoko obrazovanje, nameće se utisak je kapacitet obrazovnog sistema na tercijarnom nivou daleko veći, a isto važi i za pristup tehnologiji, veštine i autonomiju studenata/kinja, pri čemu nastava većinom može da se odvija putem interneta, prvenstveno koristeći eksterne alate za videokonferencijske pozive kao što su *Zoom*, *Skype*, i najčešće *Google Classroom*. Međutim, nije moguće organizovati nastavu koja zahteva praktično iskustvo, laboratorijske vežbe ili neposredan rad.

U cilju sprečavanja širenja virusa tokom vanrednog stanja u martu mesecu doneta je odluka o iseljavanju studenata/kinja iz studentskih domova, kojom je predviđeno da se studenti/kinje u roku od 24 časa iseile iz studentskih domova. Pored izuzetno kratkog roka koji im je bio ostavljen, uz ograničenje slobode kretanja i policijski čas, studenti/kinje koji su bili prinuđeni da se iseile našli su se u veoma nepovoljnom položaju u odnosu na druge studente/kinje koji ne žive u studentskim domovima. Nakon sedam dana, studentima/kinjama je saopštena obaveza da je, u cilju proširenja kapaciteta za obolele od COVID-19, potrebno da iznesu svoje stvari, što je bilo suprotno od inicijalnog saopštenja. Ovakav zahtev, u trenutku kada je ukinut međugradski prevoz i postoji veliki rizik od zaražavanja, direktno je doveo u opasnost zdravlje studenata/kinja koji su prvobitno iseljeni, koji su se

vratili u svoje mesto prebivališta, a potom primorani da se vrate po svoje stvari u studentske domove. U suprotnom, njihove vlastite stvari bile bi skladištene u magacinu, čime se ugrožava imovina i privatnost studenata/kinja.⁷³ Nakon prestanka vanrednog stanja, studenti/kinje su vraćeni u domove, da bi potom opet bilo najavljeno njihovo iseljavanje kada je počeo drugi talas COVID-19, početkom jula meseca. Ovakva najava vlasti rezultirala je masovnim protestima studenata/kinja, koji su se potom pretvorili u građanski protest zbog nezadovoljstva građana prethodno održanim parlamentarnim izborima i odlukama izvršne vlasti.⁷⁴ Studenti/kinje su tokom ovih protesta iznosili svoje zahteve o uvođenju dodatnog ispitnog roka za obolele od COVID-19, kao i studente/kinje koji je trebalo da budu u samoizolaciji zbog kontakta sa zaraženim. Nakon protesta i izražavanja nezadovoljstva, država je donela odluku da ne iseljava studente/kinje iz studentskih domova, kao i odluku o uvođenju dodatnog ispitnog roka.⁷⁵

Na sličan problem naišli su i budući studenti/kinje koji su oboleli od virusa korona ili se nalazili u samoizolaciji, usled čega nisu mogli da polažu prijemne ispite na fakultetima. Iako postoji septembarski upisni rok na fakultetima u Srbiji, jako su male šanse da će u tom roku bruceši uspeti da pronađu budžetsko mesto, pa je jedina preostala opcija studiranje na samofinansiranju i plaćanje školarine. U vezi sa ovim KONUS je doneo odluku o naknadnom upisnom roku, određujući uslove za upis na budžetska mesta. Međutim, u praksi se dešavalo da su pravo na naknadni prijemni ispit dobili samo bruceši koji su imali pozitivan PCR SARS-CoV-2 test, dok mnogo mladih sa simptomima nije bilo testirano usled nedostatka testova, već su bili upućivani na samoizolaciju usled pojave simptoma, čime ne poseduju dokaz da su bili zaraženi od COVID-19. Time im je uskraćeno pravo na jednak pristup obrazovanju i dovedeni su u nepovoljniji položaj u odnosu na ostale studente/kinje.⁷⁶

⁷¹ Istraživanje UNSS o stavovima srednjoškolaca u Republici Srbiji, sprovedeno u okviru Programa #VanrednoObrazovanje, dostupno na: <https://www.srednjoskolci.org.rs/>.

⁷² *Ibid.*

⁷³ „Dupla selidba studenata iz domova”, *Istinomer*, 25. mart 2020. Dostupno na: <https://www.istinomer.rs/analize/dupla-selidba-studenata-iz-domova/>.

⁷⁴ Za više videti poglavlje o Slobodi mirnog okupljanja mladih, sekcija 10.

⁷⁵ „Protest studenata ispred Skupštine Srbije”, *N1*, 2. jul 2020. Dostupno na: <https://rs.n1info.com/Vesti/a615964/Studenti-zvizducima-reagovali-na-najavu-zatvaranja-domova-protest-u-Studenjaku.html>.

⁷⁶ „Studenti, ispiti i koronavirus – šta nas tek čeka?” *Talas*, 3. jul 2020. Dostupno na: <https://talas.rs/2020/07/03/studenti-ispiti-i-korona-virus-sta-nas-tek-ceka/>; „Božović: Velikom broju studenata zbog korona virusa biće uskraćeno da polažu prijemni”, *Danas*, 30. jun 2020. Dostupno na: <http://www.danas.rs/drustvo/bozovic-velikom-broju-studenata-zbog-korona-virusa-bice-uskraceno-da-polazu-prijemni/>; https://peticije.kreni-promeni.org/petitions/zastitimo-studente?source=homepage&utm_medium=promotion&utm_source=homepage.

2.3. Izazovi u pogledu prava na obrazovanje tokom pandemije COVID-19

Da bi se obezbedio što bolji pristup obrazovanju u Srbiji neophodno je bilo ispuniti više preduslova, kao što su: 1) pristup informacionim i komunikacionim tehnologijama (IKT) i internetu; 2) dostupnost kvalitetnog sadržaja na internetu; 3) nastavnici koji poseduju veštine za podučavanje na daljinu i putem interneta; 4) podrška roditelja za nastavu na daljinu i putem interneta; i 5) dovoljan broj nastavnih sati.

Način na koji je organizovana nastava za osnovne i srednje škole po samoj svojoj prirodi podrazumeva podučavanje putem televizije i unapred snimljenih predavanja, te nije interaktivna i ne omogućava prilagođavanje pojedinačnim potrebama učenika/ca. Da bi se adekvatno odvijala nastava putem internet platformi, potrebna je odgovarajuća brzina interneta, međutim, imajući u vidu referentne vrednosti na nivou EU, većina domaćinstava ne poseduje internet priključke velike brzine. Iako u proseku 86 procenata učenika/ca navodi da ima pristup računaru koji mogu da koriste za školu, taj procenat će verovatno biti niži u uslovima zabrane kretanja, kada više ukućana polaže pravo na ove resurse usled uvedenog rada od kuće, odnosno rada na daljinu. Iako u Srbiji postoji poseban nastavni plan i program za razvoj digitalnih kompetencija nastavnika/ca, kao i provera njihove osposobljenosti za korišćenje digitalnih tehnologija za ocenjivanje učenika/ca, generalni je utisak da u momentu iznenadnog prelaska na *online* nastavu nastavnici nisu bili spremni da odgovore zahtevima uspešnog izvođenja gradiva, posebno zbog smanjenog broja nastavnih sati i brzog prelaženja gradiva. Čak 56 procenata nastavnika/ca u srednjim stručnim školama navodi da im je potreban visok ili srednji nivo dodatnog stručnog usavršavanja iz oblasti IKT.⁷⁷

U praksi se poseban problem javio kod mladih kojima je potrebna pomoć u učenju. Usled ograničenja slobode kretanja i nepostojanja asistenata u nastavi, roditelji su većinom preuzeli ulogu faktičkih nastavnika/ca. Međutim, mnogi roditelji nisu spremni da adekvatno učestvuju u učenju na daljinu i nastavi kod kuće, posebno oni koji nisu tehnološki sofisticirani, imaju niže obrazovanje ili ograničenije resurse, imaju više dece kojima treba podrška ili moraju da odlučuju o tome kako raspodeliti malobrojne informatičke uređaje.⁷⁸

⁷⁷ Zapadni Balkan – redovni ekonomski izveštaj br. 17, Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19 – obrazovanje, Svetska banka, 2020. Dostupno na: <http://pubdocs.worldbank.org/en/687451590708742492/WBRER17-04-Education-BOS.pdf>.

⁷⁸ *Ibid.*

2.4. Pravo na obrazovanje mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija⁷⁹

U ovom delu biće prezentovani podaci o ostvarivanju prava na obrazovanje mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.⁸⁰ Mladi koji borave u ustanovama u okviru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija predstavljaju značajan udeo ove populacije. Tako je 31. decembra 2019. godine u pomenutim ustanovama bilo oko 24% mladih osoba (2642 mlade osobe od ukupno 11.077 lica).⁸¹ Obrazovanje osuđenih mladih lica, kao i ostvarivanje prava na rad, od veoma je velikog značaja za ostvarivanje uspešne reintegracije osuđenih lica u društvo, koja predstavlja svrhu izvršenja krivičnih sankcija (čl. 2 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija). Pitanje obrazovanja posebno je aktuelno kod zatvorske populacije ako imamo u vidu da osuđeni imaju niži obrazovni nivo od opšte populacije, neretko su nepismeni i nedovoljno motivisani za uključivanje u proces obrazovanja. Osnovni cilj realizacije obrazovnih programa u zatvoru jeste sticanje osnovnih znanja, razvijanje i unapređivanje radnih veština i navika osuđenika/ca i dobijanje stručnih kvalifikacija.⁸²

Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija o postupanju prema zatvorenim (Pravila Nelson Mandela)⁸³ predviđaju da bi države trebalo da u zatvorima obezbede uslove za obrazovanje osuđenika/ca. Obrazovanje nepismenih i mladih lica trebalo bi učiniti obaveznim, a zatvorska uprava bi trebalo obrazovanju ovih kategorija osuđenika/ca da posveti posebnu pažnju. Evropska zatvorska pravila takođe predviđaju da bi zatvori trebalo da obezbede pristup obrazovanju svim osuđenim licima.⁸⁴ Prioritet u pristupu obrazovanim programima imaju nepismena lica i lica bez osnovnog obrazovanja, a posebnu pažnju trebalo bi posvetiti obrazovanju mladih osuđenih lica i onih kojima je potrebna dodatna podrška.

⁷⁹ Zbog epidemije koronavirusa i mogućeg uticaja na sistem obrazovanja u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, podaci obuhvataju školske godine 2018/2019. i 2019/2020.

⁸⁰ Za potrebe ovog dela, mladi su osobe od 18 do 30 godina starosti. Podaci su prikupljeni od Kazneno-popravnih zavoda i zatvora (uključujući i kazneno-popravni zavod za maloletnike). Nisu dobijeni podaci od kazneno-popravnog zavoda za žene. Nisu traženi podaci od vaspitno-popravnih domova i Specijalne zatvorske bolnice. Podaci se odnose na mlade na izvršenju kazne zatvora, maloletničkog zatvora i prekršajno kažnjene mlade u zatvorima.

⁸¹ Podatak dobijen od Uprave za izvršenje krivičnih sankcija putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja.

⁸² Tanjević, N., *Pravo na obrazovanje i rad osuđenika/ca – raskorak između potrebe i mogućnosti*, 13 Trendovi u poslovanju (2019), 7–14, str. 9.

⁸³ Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija A/RES/70/175 (2015), dostupno na engleskom jeziku na: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement>.

⁸⁴ Evropska zatvorska pravila, Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope, Re(2006)2-rev, 2006, izmenjena i dopunjena 2020. Dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809ee581.

Prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, osuđeni ima pravo na osnovno i srednje obrazovanje, koje se shodno propisima koji uređuju obrazovanje organizuje u zavodu, a takođe propisuje da zavod organizuje i druge vidove obrazovanja (čl. 122). Jezičkim tumačenjem ove odredbe nameće se zaključak da ustanove za izvršenje krivičnih sankcija imaju obavezu da stvore uslove za ostvarivanje ovih prava. Pored toga, Upravnik/ca zavoda može osuđenom odobriti vanredno školovanje ako se program obrazovanja može uskladiti sa bezbednosnom procenom, a troškove vanrednog školovanja snosi osuđeni (čl. 123). Iz isprava o sticanju obrazovanja koje steknu osuđena lica ne sme biti vidljivo da je obrazovanje osuđenog stečeno za vreme izdržavanja kazne. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija takođe predviđa da ministar/ka nadležan/a za poslove pravosuđa i ministar/ka nadležan/na za poslove obrazovanja sporazumno donose propis kojim se uređuje obrazovanje osuđenih. I nakon šest godina od stupanja na snagu Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, ovaj podzakonski propis nije donet.

Beogradski centar za ljudska prava došao je zahtevima za pristup informacijama od javnog značaja od zavoda i zatvora do informacija o obrazovanju mladih lica u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u toku 2019. i 2020. godine, zaključno sa oktobrom mesecom. Odgovorio je veliki broj ustanova (90%), tako da su podaci najverovatnije dovoljno relevantni za prikaz stanja o obrazovanju mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.

Osnovno obrazovanje		Srednje obrazovanje		Drugi vidovi obrazovanja							
2018/2019 ⁸⁵		2019/2020		2018/2019		2019/2020		2019		2020	
Pohađali program	Stekli sertifikate	Pohađali program	Stekli sertifikate	Pohađali program	Stekli sertifikate	Pohađali program	Stekli sertifikate	Pohađali program	Stekli sertifikate	Pohađali program	Stekli sertifikate
136	70	136	50	57	34	50	31	206	132	162	105

▲ **Tabela 2**
Obrazovanje mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija

⁸⁵ Školska godina.

Ustav Republike Srbije propisuje da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno (čl. 71). Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju propisano je da učeniku/ci koji je navršio 15 godina života prestaje obaveza pohađanja škole istekom te školske godine, a da ako nakon 15 godina života lice nije steklo osnovno obrazovanje, može ga nastaviti po programu funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih (čl. 30).⁸⁶ Sledstveno tome, osnovno obrazovanje mladih u zavodima i zatvorima nije obavezno i ostvaruje se u saradnji sa lokalnim školama za osnovno obrazovanje odraslih.

U toku školske godine 2018/2019 bilo je 136 mladih osoba koje su pohađale programe osnovnog obrazovanja organizovane u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, od kojih je 70 dobilo sertifikate o stečenom obrazovanju.⁸⁷ U toku naredne školske godine programe osnovnog obrazovanja pohađao je isti broj mladih (136), od kojih je sertifikate steklo njih 55.⁸⁸ U toku 2020. godine, nakon proglašenog vanrednog stanja, u velikom broju zavoda i zatvora koji organizuju osnovno obrazovanje nastava se više nije odvijala tako što nastavnici dolaze da predaju u ustanove, već su učenicima/cama dostavljani materijali i zadaci, a oni bi odgovore slali preko službenika/ca za tretman.⁸⁹ U jednom zavodu (Kazneno-popravni zavod u Somboru) nastava se odvijala onlajn i zbog toga je određeni broj lica iz zatvorenog dela zavoda, koji ranije nisu prolazili bezbednosnu procenu, imao priliku da pohađa program osnovnog obrazovanja.⁹⁰

Primetno je da je u toku posmatranog perioda mnogo više mladih osoba odlučilo da radi nego što je odlučilo da pohađa program osnovnog obrazovanja (oko 750%).⁹¹ Ova disproporcija u velikoj se meri može pripisati tome da je određeni broj mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija završio osnovnu školu, ali i činjenici da se za rad dobija naknada. Ipak, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija trebalo bi da u okviru svojih mogućnosti osmisle načine kojima bi motivisali i uticali na veći broj mladih lica da se uključe u programe osnovnog obrazovanja.

⁸⁶ *Sl. glasnik RS*, 55/13, 101/17, 27/18 i 10/19.

⁸⁷ Nije poznato da li se radi o prvom, drugom ili oba ciklusa osnovnog obrazovanja (prvi ciklus – prvi, drugi, treći i četvrti razred; drugi ciklus – peti, šesti, sedmi i osmi razred).

⁸⁸ Određeni broj lica još uvek nije dobio rezultate godišnjih ispita od škola za osnovno obrazovanje odraslih lica, te je verovatno zbog toga ovaj broj manji za školsku 2019/2020.

⁸⁹ Ovaj način rada traje još uvek i preneo se u školsku godinu 2020/2021.

⁹⁰ Nakon okončanja epidemije trebalo bi razmisliti o zadržavanju ovog modaliteta obrazovanja za lica koja ne ispunjavaju bezbednosne uslove za prisustvo nastavi u učionici.

⁹¹ Vidi deo o pravu na rad – 1.6 Ostvarivanje prava na rad mladih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.

Najveći broj mladih osoba koji je pohađao programe osnovnog obrazovanja u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija boravio je u jednom od kazneno-popravnih zavoda (preko 90%). Veliki broj okružnih zatvora ne organizuje program osnovnog obrazovanja zbog kratkih kazni koja lica smeštena u tim ustanovama izvršavaju, dok neke ustanove ukazuju na to da organizovanje programa sprečavaju tehničke, ljudske i prostorne nemogućnosti. Imajući u vidu da se u ovim ustanovama izvršavaju duže kazne, ovakav podatak je sa jedne strane razumljiv. S druge strane, osnovano je očekivati da će program obrazovanja dobro uticati na lica koja su osuđena na kratke kazne zbog lakših krivičnih dela koja su učinila prvi put (odnosno lica koja ranije nisu osuđivana).⁹² Pored toga, Kazneno-popravni zavod u Pančevu, Šapcu i Beogradu – Padinskoj Skeli nisu u posmatranom periodu organizovali program osnovnog obrazovanja, iako je u ovim zavodima boravio veliki broj mladih lica koji su osuđeni na kazne zatvora do tri godine (479 u toku 2019, odnosno 207 u toku 2020. godine).⁹³ Zbog toga bi sve ustanove koje trenutno ne organizuju programe obrazovanja trebalo da učine napore da u okviru svojih mogućnosti licima pod svojom kontrolom obezbede mogućnost pohađanja programa osnovnog obrazovanja.

Mladi koji borave u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija pohađali su program srednjeg obrazovanja samo u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici. Veliki broj zavoda i zatvora istakao je da ne organizuje program srednjeg obrazovanja, a ostale ustanove nisu naznačile da li ne organizuju programe ili jednostavno nije bilo mladih koji su ih pohađali. Ovi podaci ukazuju da je potrebno na sistemski način pristupiti organizovanju srednjeg obrazovanja u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, pogotovo u kazneno-popravnim zavodima i ustanovama gde boravi veliki broj mladih, nepismenih i licima kojima je potrebna dodatna podrška.

Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija organizovale su tokom 2019. i 2020. godine, zaključno sa oktobrom, druge vidove obrazovanja, koji su po sadržaju veoma slični programima za stručno usavršavanje i osposobljavanje za rad.⁹⁴ Sprovedeni su i programi opismenjavanja bez izdavanja sertifikata (ukoliko bi ustanove organizovale osnovno obrazovanje, ovi programi bi bili nepotrebni, a osuđena lica bi dobijala i sertifikate). U toku 2019. godine ove programe je pohađalo 206 mladih osoba, dok ih je 2020. godine bilo 162.

⁹² O pravilima upućivanja na izvršavanje kazni i mere pritvora pogledaj Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, 31/15.

⁹³ Kazneno-popravni zavod u Pančevu useljen je 2018. godine, ali Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica nije izmenjen i dopunjen tako da reguliše koja se lica upućuju u ovaj zavod.

⁹⁴ Programi za povrtare, varioce, pekare i slično.

3. PRAVO NA ZDRAVLJE I PRISTUP ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI

3.1. Normativni okvir

Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje definisano je u članu 12 PESK. Pored PESK, pravo na zdravlje proklamuju i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (čl. 25), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (čl. 5), Konvencija o pravima deteta (čl. 24), Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (čl. 25) i Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (čl. 12). Pravo na zdravstvenu zaštitu garantuje pravo svake osobe da tokom života ima pristup potrebnim ustanovama i uslugama za dijagnostiku, lečenje, negu i prevenciju bolesti. Zdravlje je osnovno ljudsko pravo neophodno za uživanje ostalih ljudskih prava i države su u obavezi da svima obezbede dostupnost i nesmetan pristup prihvatljivoj i kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti.⁹⁵

U Srbiji je ostvarivanje prava na zdravlje regulisano Zakonom o zdravstvenoj zaštiti. Na osnovu člana 11 Zakona o zdravstvenoj zaštiti: „Društvena briga za zdravlje ostvaruje se obezbeđivanjem zdravstvene zaštite grupacijama stanovništva koje su izložene povećanom riziku oboljevanja, zdravstvene zaštite lica u vezi sa sprečavanjem, suzbijanjem, ranim otkrivanjem i lečenjem bolesti i stanja od većeg javnozdravstvenog značaja, kao i zdravstvene zaštite socijalno ugroženog stanovništva, pod jednakim uslovima na teritoriji Republike Srbije. Društvenom brigom za zdravlje iz stava 1 ovog člana obuhvaćeni su: deca do navršanih 18 godina života, učenici/ce i studenti/kinje do kraja propisanog školovanja, a najkasnije do navršanih 26 godina života, u skladu sa zakonom“.⁹⁶

U kontekstu aktuelnih dešavanja tokom 2020. godine, globalne krize izazvane pandemijom COVID-19 i ostvarivanja prava na zdravlje i adekvatan pristup zdravstvenoj zaštiti mladih kao ključne teme nameću se: ostvarivanje prava na zdravlje tokom COVID-19, mentalno zdravlje mladih, pristup zdravstvenoj zaštiti svih mladih, a posebno mladih iz najranjivijih grupa, ili mladih koji žive sa HIV-om ili imaju neke hronične i druge bolesti koje u nekoj meri utiču na njihovo svakodnevno funkcionisanje.

⁹⁵ Vidi više o ovom članu u: Opšti komentar br. 14, dok. UN, E/C.12/2000/4.

⁹⁶ *Sl. glasnik RS*, 25/2019.

Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svom saopštenju uputio je državama članicama preporuke za postupanje tokom COVID-19.⁹⁷ Da bi obezbedile zaštitu i ostvarivanje prava i obaveza iz Pakta tokom ove krize, države treba da preduzmu niz urgentnih mera. Posebno, radi zaštite javnog zdravlja, reagovanje na pandemiju treba da se zasniva na „najpouzdanijim raspoloživim“ naučnim podacima, te mere moraju da budu neophodne za suzbijanje javnozdravstvene krize koju donosi COVID-19, i da budu primerene i srazmerne. Vanredne mere i ovlašćenja koja usvoje države članice radi odgovora na pandemiju ne treba zloupotrebljavati, i treba ih ukinuti čim više ne budu neophodni za zaštitu javnog zdravlja. Od suštinskog je značaja da države usvoje odgovarajuće regulatorne mere da bi obezbedile angažovanje zdravstvenih resursa, kako u javnom, tako i u privatnom sektoru, i njihovo korišćenje za potrebe celokupnog stanovništva da bi zdravstveni sistem sveobuhvatno i koordinirano reagovao na krizu.

3.2. Ostvarivanje prava na zdravlje mladih tokom pandemije COVID-19

U okviru istraživanja koje je sprovedeno u Srbiji⁹⁸ o stavovima i ponašanju tokom pandemije, 52% mladih od 18 do 30 godina izražava zabrinutost zbog pandemije, 81,1% njih uvek nosi masku, 50% mladih pere ruke duže od 20 sekundi, a 52,9% drži rastojanje od dva metra. U pogledu dostupnosti zdravstvenih usluga istaknuto je da je načelno smanjen obim pružanja zdravstvenih usluga, i to pre svega iz objektivnih razloga, kao što su nemogućnost odlaska u veliki broj zdravstvenih ustanova jer su mnoge prešle u COVID režim rada, smanjen broj zdravstvenih radnika/ca, posebno lekara specijalista – bilo zbog njihovog premeštanja u COVID centre, bilo zbog nedostatka lekara određenih specijalizacija generalno, što je već godinama prisutno u Srbiji. S druge strane, dostupnost zdravstvene zaštite smanjena je i iz subjektivnih razloga samih pacijenata, koji zbog straha od zaraze

⁹⁷ Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, E/C.12/2020/1, 6. april 2020, dostupno na: <https://undocs.org/E/C.12/2020/1>. Budući da se nalaze na prvoj liniji reagovanja na krizu, svim zdravstvenim radnicima/cema/cama mora se obezbediti odgovarajuća zaštitna odeća i oprema za sprečavanje zaraze. Budući da ova pandemija i mere preduzete za njeno suzbijanje imaju nesrazmeran negativan efekat na najmarginalizovanije grupe, države moraju da ulože sve napore da angažuju neophodne resurse za suzbijanje COVID-19 na najpravičniji mogući način, kako tim marginalizovanim grupama ne bi nametnule još veći ekonomski teret. U raspodeli resursa treba kao prioritet izdvojiti posebne potrebe tih grupa. COVID-19 ukazao je na ključnu ulogu potrebe adekvatnog ulaganja u javne zdravstvene sisteme, sveobuhvatne programe socijalne zaštite, dostojanstven rad, stanovanje, hranu, vodosnabdevanje i sanitarne sisteme, kao i institucije za pospešivanje rodne ravnopravnosti. Takva ulaganja neophodna su za delotvorno reagovanje na globalne pandemije, kao i za suprotstavljanje višestrukim, ukrštenim oblicima nejednakosti, među kojima su i velike nejednakosti u dohotku i bogatstvu.

⁹⁸ Pekmezović, T., Marić, G., Jovanović, A., Studija preseka o stavovima i ponašanju u vezi sa zaštitom i percepcijom rizika od COVID-19 infekcije, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2020.

ili zbog nemogućnosti odlaska kod lekara nisu ni pokušali da potraže lekarsku pomoć. U pogledu korišćenja primarne zdravstvene zaštite tokom 2020. godine ona je bila dostupna za 67,9% mladih, dok je tokom 2019. godine ona, prema nalazima istraživanja,⁹⁹ bila omogućena u punom kapacitetu. Smanjena dostupnost zdravstvene zaštite, ali i strah od odlaska u ustanove zdravstvene zaštite, a time i smanjena briga o sopstvenom zdravlju mladih, posebno iz kategorije studenata/kinja, vidljiva je tokom trajanja pandemije COVID-19 ako se uzmu u obzir i podaci o obavljenim sistematskim pregledima u proteklim godinama i u školskoj 2019-20, gde je broj sistematskih pregleda smanjen za gotovo polovinu.¹⁰⁰

Nedostaci u zdravstvenom sistemu odrazili su se na preopterećenost državnih zdravstvenih institucija i teško stanje tokom pandemije, posebno u odnosu na ostale države, iz razloga nespremnosti ili nefleksibilnosti da se kapaciteti privatnog zdravstvenog sektora u Srbiji integrišu u programe borbe protiv pandemije, ali i inače, u pogledu pružanja zdravstvene zaštite. Uključivanje zdravstvenih ustanova iz privatnog sektora u vreme epidemije predviđeno je i postojećim Zakonom o zdravstvenoj zaštiti¹⁰¹ – privatna praksa je dužna da: „učestvuje, na poziv nadležnog organa, u radu na sprečavanju i suzbijanju zaraznih bolesti, kao i na zaštiti i spasavanju stanovništva u slučaju kriznih i vanrednih situacija.“ Međutim, i pored pomenute zakonske mogućnosti, država nije posezala za ovim zahtevom. U pogledu testiranih mladih i mladih koji su bili pozitivni na COVID-19 nema javno dostupnih podataka, osim za studentsku populaciju.¹⁰²

U studentskoj populaciji u Beogradu, infekcija COVID-19 pojavila se u vidu epidemijskog talasa nakon ukidanja vanrednog stanja u Republici Srbiji i nakon odluke da nastava na fakultetima i visokim školama može da se nastavi sredinom maja meseca 2020. godine, kada su se studenti/nje zbog početka nastave u velikom broju vratili i u studentske domove. Prvi slučajevi infekcije COVID-19 među studentima/kinjama iz studentskih domova pojavili su se krajem maja 2020. godine, kao i prvih dana juna meseca. Svaki od njih predstavljao je pojedinačno žarište, dovoljno da se brzo i lako proširi infekcija i pored svih preduzetih preventivnih mera, a prvenstveno zbog gustog kolektivnog

smeštaja i uslova stanovanja u studentskim domovima (zajednička kupatila, toaleti, kolektivna ishrana, čitaonice, nerešeno pitanje izolacije pozitivnih studenata/kinja iz kolektiva i sl.). U prvoj i drugoj nedelji juna, posebno nakon 10. juna, iz dana u dan povećavao se broj bolesnih studenata i studentkinja koji su se javljali lekarima u respiratornoj ambulanti ZZZZS Beograd, ali je lekarima ZZZZS Beograd do 12. juna 2020. bila dostupna samo serološka dijagnostika. Zbog velikog pritiska i velikog broja obolelih studenata i studentkinja, epidemiološka služba ZZZZS Beograd uspela je da dogovori da se studentima/kinjama od 12. juna 2020. u saradnji sa Gradskim zavodom za javno zdravlje uzimaju nazofaringealni brisevi u ZZZZS Beograd. Od tada se vodi precizna evidencija o broju uzetih PCR briseva i broju pozitivnih studenata/kinja na SARS-CoV-2.¹⁰³

Mesec / 2020. godina	Broj testiranih studenata i studentkinja	Broj i procenat pozitivnih studenata i studentkinja na SARS-CoV-2 (prvi test)
Druga polovina juna	398	278 (70%)
Jul	542	227 (42%)
Avgust	108	19 (18%)
Septembar	87	8 (9%)
Oktobar	386	137 (36%)
Novembar	1197	731 (61%)
Decembar	1204	397 (33%)
Ukupno	3.922	1.797 (46%)

▲ **Tabela 3**
Broj studenata i studentkinja koji su radili test u ZZZZS Beograd i čiji je rezultat testa bio pozitivan na SARS-CoV-2, posmatrano po mesecima¹⁰⁴

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Usporedna analiza podataka sa sistematskih pregleda studenata/kinja prve i treće godine studija beogradskih univerziteta, ZZZZ studenata, Beograd.

¹⁰¹ *Sl. glasnik RS*, 25/19.

¹⁰² Beogradski centar za ljudska prava uputio je Institutu za javno zdravlje Batut i Ministarstvu zdravlja zahtev za pristup informacija od javnog značaja, ali je dobio odgovor da ne raspolažu traženim podacima.

¹⁰³ Izveštaj o radu odeljenja za prevenciju side i ppi i He nadzor u period od 1. 1. 2020 do 31. 12. 2020, Zavod za zaštitu zdravlja studenata Beograd.

¹⁰⁴ U periodu od 12. juna 2020. do 31.12. 2020.godine: 3922 studenata uradila su nazofaringealni bris (PCR testove do 22. 11. 2020, a PCR i Ag testove od 23. 11.do 31. 12. 2020. g.). Urađeno je i preko 700 kontrolnih briseva (u najvećem broju pre odluke da se kontrolni brisevi ne rade rutinski). Od 3.922 urađena brisa – kod 1797 studenata/kinja dijagnostikovana je COVID-19 infekcija (45,8%).

Prema drugom istraživanju o stavovima građana/ki o ostvarivanju ljudskih prava, 18% anketiranih smatraju da im je tokom 2020. godine bilo najugroženije pravo na zdravlje.¹⁰⁵

Polovina (50%) organizacija navodi pristup zdravstvenoj zaštiti kao oblast u kojoj su pojačani rizici po mlade tokom trajanja restriktivnih mera i odgovora države na epidemiju. Osnovne manifestacije ovih rizika ogledaju se u ukidanju ili odlaganju redovnih terapija i pregleda, posebno mladim osobama sa invaliditetom, mladim hroničnim bolesnicima i onima koji žive sa HIV-om i mladim transrodnim osobama, kao i u odsustvu sistemske psihološke podrške u oblasti mentalnog zdravlja mladih. Tokom vanrednog stanja i epidemije izazvane virusom korona 68% anketiranih navelo je da su se u toku epidemije i usled socijalne izolacije osećali veoma neprijatno, od čega je 28% navelo da su osećali strah, a 9% zabrinutost, anksioznost, neizvesnost, nervozu, uznemirenost i povećan stres.¹⁰⁶ Da nije bilo poznato sa postojanjem besplatne *online* ili telefonske psihološke pomoći navelo je 22% ispitanika/ca, dok se 81% za psihološku podršku obraćalo partnerima, članovima porodice i prijateljima. Neposredni uzroci nedovoljnog ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu mladih tokom pandemije COVID-19 jesu: ukidanje ili odlaganje redovnih terapija i pregleda (mladi sa invaliditetom, koji žive sa HIV-om, transrodne mlade osobe, mladi sa hroničnim i retkim bolestima i dr.); ukidanje/ograničenje rada psiholoških savetovališta; zabrana/ograničenje kretanja; ukidanje/ograničenje javnog prevoza; nedostatak zaštitne opreme; nedostatak lekova/terapije; nespremnost zdravstvenog sistema za reagovanje u kriznim situacijama; orijentisanost celokupnog zdravstvenog sistema na odgovor na epidemiju COVID-19; kašnjenje u odgovoru na epidemiju u kontekstu specifičnosti sa kojima su se suočile određene kategorije mladih i birokratizacija postupka (koraka).¹⁰⁷

¹⁰⁵ *Ljudska prava u očima građana i građanki Srbije u 2020. godini*, Beogradski centar za ljudska prava, 2020, dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/istrazivanje-ljudska-prava-u-ocima-gradana-i-gradanki-srbije-u-2020-godini>.

¹⁰⁶ Online anketa *O jednoj izolovanoj mladosti* sprovedena u okviru online kampanje *Mladi u doba COVID-19 pandemije: Solidarnost, angažovanje i aktivizam*, koju sprovodi Omladinski program Beogradskog centra za ljudska prava uz podršku Tima Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

¹⁰⁷ *Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku*, OHCHR & SIPRU Tim, Beograd, 2020, dostupno na: <https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-12/Posledice%20Kovid%2019%20na%20polo%C5%BEaj%20osetljivih%20grupa%20i%20grupa%20u%20riziku.pdf>.

3.3. Pravo na zdravlje mladih koji žive sa HIV-om

Posebno pogođena grupa mladih tokom pandemije zasigurno su mladi sa invaliditetom koji nisu samostalni i žive sa roditeljima koji imaju preko 65 godina, te mladi koji imaju HIV infekciju ili neku drugu hroničnu ili sistemsku bolest.

Ukupan broj poseta Savetovališta za HIV ZZZS Beograd (savetovanja pre i posle testiranja na HIV) u 2020. godini bio je 1.498. Kod 18 je otkrivena HIV infekcija. Ukupan broj mladih koji su uradili test na HIV u 2020. godini bio je 746. Od svih mladih koji su uradili test na HIV dve trećine, njih 494 (66,2%), muškog su pola, a 252 (38,2%) ženskog. Preko 70% njih uzrasta su od 19 do 29 godina.

U toku 2020. godine uočljiv je pad broja mladih koji su posetili Savetovalište za HIV (dva i po puta je manji broj nego u 2019.godini), što je posledica epidemije infekcije COVID-19.¹⁰⁸

Godina dijagnostikovanja HIV infekcije po uzrasnim infekcijama	15–19	20–24	25–29
2016	1	8	36
2017	1	20	32
2018		24	27
2019	1	20	32
Ukupno	3	82	127

▲ Tabela 4

Broj mladih sa dijagnostikovanom HIV infekcijom po uzrasnim kategorijama Srbija, 2016–2019. godine¹⁰⁹

¹⁰⁸ Izveštaj o radu na dobrovoljnom poverljivom savetovanju i testiranju na HIV savetovališta za prevenciju side i ppi u periodu od 1. 1. 2020. do 31. 12. 2020. godine, Zavod za zaštitu zdravlja studenata Beograd, Služba za unapređenje i očuvanje zdravlja.

¹⁰⁹ Odgovor na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja Beogradskog centra za ljudska prava Instituta Batut.

Kompletni podaci za 2020. godinu nisu dostupni po zahtevu za pristup infomacijama od javnog značaja koje je uputio Beogradski centar za ljudska prava.¹¹⁰

Na globalnom nivou, upozorenja i preporuke u vezi sa položajem i pravima osoba koje žive sa HIV, uključujući i HIV pozitivne mlade, a koje su uputila međunarodna tela i mehanizmi za ljudska prava u situaciji pandemije COVID-19 i hitnog reagovanja, pre svega se odnose na omogućavanje kontinuiranog pristupa lekarima, testovima i tretmanu za HIV.¹¹¹ U Republici Srbiji, kao i na globalnom nivou, primećeno je da je osobama koje žive sa HIV-om bio onemogućen ili smanjen pristup zdravstvenoj zaštiti, između ostalog zbog umanjene mogućnosti za testiranje.¹¹²

3.4. Mentalno zdravlje mladih tokom pandemije COVID-19

Na većinu mladih (44,2%), prema rezultatima upitnika¹¹³, izolacija za vreme vanrednog stanja nije uticala ni dobro ni loše. Ipak, ukupan procenat onih na koje je izolacija uticala loše ili veoma loše (29,6%) veći je od onih na koje je izolacija uticala dobro ili veoma dobro (26,2%). Najveći broj mladih imao je emociju zabrinutosti za porodicu i prijatelje (64,2%), neizvesnosti (51,2%) i zabrinutosti za budućnost (45,3%). Takođe, najveći broj mladih je osećao strah da se ne zarazi pa da ugrozi porodicu (71,7%) i strah da se ne zarazi neko od njihovih bližnjih (70,1%). Mladi su u manjim procentima imali strah da se ne zaraze (32,6%), da ne završe u bolnici (25,6%), strah od smrti (24,7%) i strah da ne dođu u situaciju da dugo budu u bolnici (22,1%).

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Svetska zdravstvena organizacija, Saopštenje „Pristup tretmanima za HIV ozbiljno ugrožen usled odgovora na COVID-19“ dostupno na: <https://www.who.int/news/item/06-07-2020-who-access-to-hiv-medicines-severely-impacted-by-covid-19-as-aids-response-stalls>.

¹¹² Kao i zbog korišćenja terapije koju koriste osobe koje žive sa HIV-om i terapije COVID-19 pacijenata. Dodatno, primetan je i nedostatak terapije, pre svega Aluvije za decu koja žive sa HIV-om, iz razloga što se ta terapija koristi u odgovoru na COVID-19, dok je u pojedinim krivično-popravnim zavodima takođe bila nedovoljna količina terapije za osobe koje žive sa HIV-om. Osnovni razlozi za neadekvatno ostvarivanje prava mladih koji žive sa HIV-om u pogledu prava na pristup zdravstvenoj zaštiti ogledaju se u nedovoljnim kapacitetima i nespremnosti države na svim nivoima da odgovori na epidemiju, nedovoljnom prepoznavanju osoba koje žive sa HIV-om kao grupa u povećanom riziku, orijentisanosti zdravstvenog sistema na institucije, a ne na korisnike/ce, adekvatnom kvalitetu postojećih usluga i nedovoljno razvijenoj mreži zdravstvenih usluga, nedostatku međusektorske i međuresorne saradnje na svim nivoima, izostanku participacije osoba koje žive sa HIV-om, nedostatku aktivnog učešća i uključivanja osoba koje žive sa HIV-om u kreiranje politika i donošenje odluka na svim nivoima, nedostatku podrške organizacijama civilnog društva koje pružaju pomoć i podršku osobama koje žive sa HIV-om, i na kraju, diskriminaciji mladih koje žive sa HIV-om.

¹¹³ *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u RS u 2020. godini*, Krovna organizacija mladih Srbije – KOMS, 2020, dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/09/Alternativni-izves%CC%8Ctaj-o-poloz%CC%8Caju-i-potrebama-mladih-u-RS-2020.pdf>.

Na mlade muškarce izolacija je lošije uticala nego na mlade žene. Takođe, izolacija je najlošije uticala na najstariju grupu mladih – od 25 do 30 godina, zatim na grupu od 20 do 24 godine, a najmanje na grupu od 15 do 19 godina. Gotovo polovina mladih povremeno se osećala optimistično u pogledu budućnosti (49,5%).¹¹⁴

Da im „mentalno zdravlje nije narušeno tokom vanrednog stanja“ navelo je 26,8% mladih, a da „pretežno nije narušeno“ navelo je 15,8%. Svaki četvrti mladi ispitanik/ca (24,5%) smatra da mu/joj je mentalno zdravlje delimično narušeno, 14,3% je osećalo da im je mentalno zdravlje veoma pogoršano, dok je skoro petina (18,6) mladih navela da je njihovo mentalno stanje pogoršano. Mladi iz najmlađe grupe (15–19 godina) odgovorili su da im je mentalno zdravlje manje pogoršano u odnosu na druge dve starosne grupe. Mladi iz velikih gradova ocenili su da im je mentalno zdravlje u većoj meri pogoršano u odnosu na mlade iz manjih naselja.¹¹⁵

U pogledu mera države u cilju očuvanja mentalnog zdravlja mladih, primetno je da se predstavnici struke i vlasti u svojim obraćanjima ne obraćaju mladima na senzibilisaniji način, niti postoji osoba koja će se u ime Kriznog štaba preciznije i jasnije obraćati mladima. Dve trećine mladih samoinicijativno su organizovali neku vrstu podrške u svojim zajednicama tokom vanrednog stanja.¹¹⁶

Iako je država na neki način oformila platforme za podršku mladima, kao i *online* savetovališta u te svrhe nešto docnije u odnosu na početak vanrednog stanja, ne postoji pouzdan podatak koliko su zapravo mladi koristili te kanale komunikacije, ili su se pre obraćali za pomoć u svojoj zajednici, ili u okviru samoorganizovanih grupa podrške na internetu. Razlog za to može biti nedovoljna informisanost o postojanju različitih vrsta podrške od strane države, ili pak nedovoljno poverenje mladih da im takva vrsta podrške može pomoći. U novembru 2020. godine inicijativa ZaTebeVažnoJe obratila se javnosti nakon što je utvrđeno da linija koja se odnosi na podršku u prevenciji samoubistava, a koja postoji od 2019. godine, nije besplatna. Kako broj Nacionalne SOS linije 011/7777-000 nije u telefonskom režimu 0800, ti pozivi se naplaćuju, odnosno ne možete pozvati ovaj broj sa mobilnog telefona ukoliko nemate kredita. Posle skoro dve godine, ova linija je sada besplatna.¹¹⁷

¹¹⁴ Stojanović, B., Vukov, T., *Život mladih u Srbiji – uticaj KOVID-19 pandemije*, Krovna organizacija mladih Srbije, 2020, dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/12/Zivot-mladih-u-Srbiji-uticaj-kovid-19-pandemije.pdf>.

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ „Istraživanje Pogoršano mentalno zdravlje mladih zbog pandemije, N1, 11. decembar 2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a682472/Istrazivanje-Pogorsano-mentalno-zdravlje-mladih-zbog-pandemije.html>.

¹¹⁷ „Mentalno zdravlje i Srbija: Posle skoro dve godine poziv Nacionalnoj SOS liniji za sprečavanje samoubistva – besplatan“, *BBC News na srpskom*, 17. novembar 2020. Dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-54976725>.

4. PRAVO MLADIH NA ADEKVATNO STANOVANJE

4.1. Normativni okvir

Međunarodno pravo ljudskih prava priznaje pravo svake osobe na odgovarajući životni standard života, uključujući i adekvatno stanovanje. Uprkos činjenici da ovo pravo zauzima centralno mesto u globalnom pravnom sistemu, više od milijardu ljudi u svetu nema pristup adekvatnom stanovanju. Adekvatno stanovanje eksplicitno je prepoznato kao deo prava na odgovarajući standard života u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (član 5) i Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (član 11 stav 1), ali i u brojnim drugim međunarodnim ugovorima o zaštiti ljudskih prava.¹¹⁸ I pored ratifikacije međunarodnih ugovora kojima se garantuje pravo na adekvatno stanovanje ili neki od njegovih osnovnih elemenata, u Ustavu RS ne postoji jasna odredba o pravu na adekvatno stanovanje, niti je ovo pravo kao takvo prepoznato i garantovano odgovarajućim zakonskim i strateškim okvirom. U cilju osiguranja delotvornog uživanja prava na stan, revidiranom Evropskom socijalnom poveljom nalaže se stranama ugovornicama da preduzimaju mere čij je cilj unapređivanje pristupa stambenom smeštaju odgovarajućeg standarda, te sprečavanje ili umanjivanje pojave beskućnika kako bi se ona postepeno uklonila; i da učine da cene stambenog smeštaja budu dostupne onima koji nemaju dovoljno sredstava. U skladu sa Zakonom o stanovanju i održavanju zgrada, od 2018. godine u toku je izrada Nacionalne strategije stanovanja, koja u svojoj radnoj verziji prepoznaje mlade kao osetljivu grupu.

4.2. Uživanje prava na adekvatno stanovanje

Mladi u Republici Srbiji i dalje predstavljaju jednu od najugroženijih kategorija u pogledu pristupa pravu na adekvatno stanovanje. To se naročito manifestuje u nedostatku održivih programa podrške za osamostaljivanje od roditelja i zasnivanje sopstvenih domaćinstava, posebno mladih koji napuštaju ustanove socijalne zaštite, a nemaju svoje primarne porodice, i mladih koji pripadaju osetljivim

¹¹⁸ Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (čl. 5 (e) (iii)), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl.17), Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (čl. 14 (2) i 15 (2)), Konvencija o pravima deteta (16 (1) i 27 (3)), Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (čl. 9 i 28).

kategorijama (mlade osobe sa invaliditetom, mladi Romi i Romkinje i dr.). Prema dostupnim podacima, oko 66% mladih živi u porodičnom stanu, 19% iznajmljuje stan, a manje od 10% mladih stanuje u sopstvenom stanu.¹¹⁹ Isto istraživanje pokazuje i da 63,5% mladih nema nikakve prihode, oko 23% ima zaradu manju od prosečne, a samo 10% ima zaradu veću od prosečne plate u Srbiji, što takođe negativno utiče na njihovo osamostaljivanje u oblasti stanovanja. Na povezanost visoke stope nezaposlenosti i niskih prihoda mladih i pristupa adekvatnom stanovanju ukazala je i Specijalna izvestiteljka za adekvatno stanovanje prilikom svoje posete Srbiji, uz preporuku da se izradi sveobuhvatna procena o potrebama stanovanja, koja bi posebno obuhvatila i mlade kao jednu od naročito ugroženih i vrlo često nevidljivih kategorija.¹²⁰

Na problem nepostojanja uslova za osamostaljivanja mladih usled njihovog lošeg ekonomskog položaja ukazuju i strateški dokumenti koji se tiču prava mladih, poput aktuelne Nacionalne strategije za mlade¹²¹ kojom je predviđeno razvijanje subvencionisanih mera za stanovanje mladih i izgradnja neprofitnih stanova za mlade.¹²² Rezultati istraživanja o položaju i potrebama mladih u Srbiji koje je sproveo Ministarstvo omladine i sporta pokazuju da mladi prepoznaju nezaposlenost i loš ekonomski položaj kao trenutno najveće probleme sa kojima se suočavaju, a kao najznačajnije vidove podrške u osamostaljivanju od roditelja navode izgradnju neprofitnih stanova za mlade (34,1%), subvencionisane kredite za mlade (28,1%), kao i izdavanje kuća/stanova po povoljnijim uslovima za mlade (26,2%).¹²³

Vlada Republike Srbije pokrenula je 2019. godine inicijativu za izgradnju 50.000 stanova po subvencionisanim cenama za mlade bračne parove, pod ingerencijom tadašnjeg ministra bez portfelja za demografsku politiku.¹²⁴ Početkom 2020. godine pokrenuta je inicijativa iz Kabineta predsednice Vlade radnog naziva Nacionalni program za stanovanje mladih, koji nije direktna posledica prethodno

¹¹⁹ *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih*, Krovna organizacija mladih Srbije, 2020, dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/09/Alternativni-izves%CC%8Ctaj-o-polo%CC%8Caju-i-potrebama-mladih-u-RS-2020.pdf>.

¹²⁰ Izveštaj Specijalne izvestiteljke za adekvatno stanovanje kao sastavnog dela prava na adekvatan životni standard i prava na nediskriminaciju u ovom kontekstu o poseti Srbiji, 2015, dostupno na: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/A_HRC_31_54_Add.2_Unofficial_translation_SerbianAEV.pdf.

¹²¹ Nacionalna strategija za mlade 2015–2025, dostupno na: *Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine: 22/2015-45* (pravno-informacioni-sistem.rs).

¹²² *Ibid.*

¹²³ Istraživanje položaja i potreba mladih u Srbiji, *NinaMedia* – terensko istraživanje, Ministarstvo omladine i sporta, 2020, dostupno na: <https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Istrazivanje%20polozaja%20i%20potreba%20mladih%20u%20Srbiji%202020.pdf>.

¹²⁴ „DW: Da li je 500 miliona evra za mlade bračne parove realno i dovoljno“, *N1*, 14. decembar 2019. Dostupno na: <https://rs.n1info.com/vesti/a552411-dw-da-li-je-500-miliona-evra-za-mlade-bracne-parove-realno-i-dovoljno/>.

navedenog procesa. Ovaj pokrenuti program stavio je kao prioritet stambenu podršku mladima kroz subvencionisane kredite i davanje stanova u zakup, ali proces nije finalizovan do kraja. Jedno od pitanja koje se otvorilo u ovom procesu jeste i koje ministarstvo treba da ima glavnu ulogu u implementaciji, budući da postojeći Zakon o mladima nema uporište za donošenje novog strateškog dokumenta koji u fokus stavlja stanovanje mladih, dok Zakon o stanovanju i održavanju zgrada to ima. Krovna organizacija mladih Srbije razvila je i radni dokument koji nosi radni naziv „Zelena grana“, rađen u konsultativnom procesu sa udruženjima i savezima NAPOR, NKZM i OPENS. Međutim, ovo je kompleksno pitanje i neophodno je dalje ga razrađivati.¹²⁵ Program Vlade Republike Srbije u delu koji se odnosi na populacionu politiku navodi da je do sada obezbeđeno 50 stambenih jedinica za mlade bračne parove, a kao jedan od prioriteta nove Vlade navodi se rešavanje stambenog pitanja za mlade bračne parove, dok se program podrške stanovanju i drugim kategorijama mladih eksplicitno ne pominje.¹²⁶

Dodatni problem predstavlja i činjenica da je u Srbiji dobar deo mladih radno angažovan po ugovorima na određeno vreme (42,5%), o privremenim i povremenim poslovima (4,1%) i po ugovoru o delu (2,8%), što predstavlja otežavajuću okolnost u pogledu pristupa subvencionisanim stambenim kreditima.¹²⁷

Prema dostupnim podacima, učešće mladih iz ruralnih područja u ukupnoj populaciji mladih u Srbiji iznosi oko 37%, što našu zemlju svrstava u red evropskih zemalja sa relativno visokim udelom mladih koji žive na selu.¹²⁸ Rezultati istraživanja pokazuju da mladi na selu duže ostaju u roditeljskom/porodičnom domu i kasnije se osamostaljuju (82%) u poređenju sa mladima u gradu (70%).¹²⁹ U seoskim sredinama oko 16% mladih živi u stambenim objektima na kojima krov prokišjava, sa vlažnim zidovima i podovima, sa truleži u prozorskim okvirima ili podu, dok je u gradu taj procenat nešto niži (oko 14%).¹³⁰ Nadalje, mladi ispitanici u gradovima nešto češće žive u stambenim jedinicama koje su kupili sami ili su im kupili roditelji, a u gradovima je takođe zastupljenije stanovanje u iznajmljenim

¹²⁵ Informacije dobijene na intervjuu u svrhu prikupljanja podataka za potrebe ovog izveštaja.

¹²⁶ Program Vlade Republike Srbije, kandidata/kinja za predsednika Vlade Ane Brnabić, oktobar 2020.

¹²⁷ Istraživanje položaja i potreba mladih u Srbiji, *NinaMedia* – terensko istraživanje, Ministarstvo omladine i sporta, 2020, dostupno na: <https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Istrazivanje%20polozaja%20i%20potreba%20mladih%20u%20Srbiji%202020.pdf>.

¹²⁸ Stanojević, D. i Mentus, V., *Pod lupom: Mladi na selu*, Napor, decembar 2020, dostupno na: http://www.napor.net/sajt/images/Dokumenta/Pod_Lupom_Mladi_na_selu_final.pdf.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ *Ibid.*

stambenim jedinicama. Konačno, zbog nešto veće dostupnosti stambenog prostora u selima i manjim gradovima, mladi na selu žive u stambenim jedinicama koje u proseku imaju 3,6 prostorija, dok mladi u gradovima žive u manjim stambenim jedinicama, koje u proseku imaju 2,96 soba.¹³¹

Mladi koji napuštaju sistem alternativnog staranja u Srbiji suočavaju se sa brojnim izazovima, među kojima se na prvom mestu navode oni koji se tiču pristupa stanovanju i stabilnim mesečnim приходima.¹³² Rezultati analize upućuju na nedostatke u pogledu identifikacije mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja, njihovog broja, karakteristika, teritorijalne raspoređenosti, usluga koje koriste, kao i načina praćenja nakon osamostaljivanja.¹³³ Dostupni podaci o uslugama stanovanja uz podršku i savetovaništva za mlade ukazuju da ove usluge nisu ravnomerno dostupne svim mladim osobama u tranziciji ka emancipaciji na teritoriji Srbije. Tako npr. pravo na tzv. stalnu novčanu pomoć ostvaruju samo mladi koji su napustili alternativno staranje na teritoriji Beograda.¹³⁴

Pojavom epidemije COVID-19 i tokom trajanja vanrednog stanja i mera usvojenih za prevenciju i suzbijanje epidemije, dodatni rizici prepoznati su i u oblasti prava na adekvatno stanovanje mladih. Zbog zatvaranja studentskih i učeničkih domova, ali i zbog gubitka posla ili pogoršane finansijske situacije, mladi su bili primorani da se vrate svojim kućama. Prema podacima,¹³⁵ 46,9% kao ozbiljan problem navodi život u prenaseljenim stanovima, 36,7% nedostatak pristupa čistoj pijaćoj vodi, 26,7% kanalizaciji, dok 3,7% anketiranih mladih navode da su prilikom povratka svojim kućama bili izloženi porodičnom nasilju, a 28,4% njih bilo je izloženo lošim porodičnim odnosima.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² Analiza položaja mladih koji napuštaju sistem alternativnog staranja, SOS dečija sela, 2019, dostupno na: <https://sos-decijasela.rs/wp-content/uploads/2019/12/ANALIZA-POLO%20C5%BDABA-MLADIH-KOJI-NAPU%20C5%A0TAJU-SISTEM-AS.pdf>.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ Online anketa *O jednoj izolovanoj mladosti*, sprovedena u okviru online kampanje *Mladi u doba COVID-19 pandemije*, 2020, Omladinski program Beogradskog centra za ljudska prava uz podršku Tima Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

Istraživanja pokazuju da su se u naročito teškom položaju našle mlade LGBTI osobe koji su usled loše finansijske situacije i zatvaranja studentskih domova bile primorane da se vrate u svoje primarne porodice. Povratak kućama doveo je i do pojačanog rizika od nasilja u porodici – prema istraživanjima, jedna petina LGBTI osoba bila je izložena strahu od nasilja ili je trpela nasilje.¹³⁶ Ranjivost ove kategorije mladih naročito se povećala tokom trajanja vanrednog stanja i ograničenja kretanja, posebno rizici od depresije, anksioznosti i suicidalnih misli¹³⁷. Savet Evrope podvukao je značaj kontinuirane podrške mladima iz LGBTI populacije kroz pružanje psihosocijalne i mentalne podrške i obezbeđivanjem telefonskih linija za pomoć.¹³⁸ U kontekstu Srbije, istraživanje koje je sprovedla organizacija Egal početkom aprila 2020. godine ističe da je, zbog nemogućnosti da zaradi i plati rentirane stanove, svaka deseta LGBTI osoba morala da napusti prostor u kojem je do tada živela, a pet odsto ove populacije nalazi se u riziku od beskućništva. Većina iseljenih su, kako se navodi u saopštenju, mlade LGBTI osobe, odnosno studenti/kinje i studentkinje, što u narednom periodu može uticati na njihovu mogućnost da se obrazuju.¹³⁹

U kontekstu potrebe hitnog reagovanja i ublažavanja posledica pandemije i novonastalih rizika u oblasti stanovanja, međunarodna tela i UN mehanizmi za ljudska prava usvojili su i preporuke koje se tiču položaja i prava mladih. Tako je Specijalna izvestiteljka Ujedinjenih nacija za adekvatno stanovanje istakla da države treba da pruže direktnu finansijsku pomoć mladima za plaćanje troškova stanovanja ili omoguće odlaganje plaćanja kredita i komunalija onim mladim ljudima koji su se zbog pandemije suočili sa gubitkom egzistencijalnih prihoda.¹⁴⁰

Konačno, istraživanja i analize pokazuju da mladi nisu bili prepoznati kao grupa u riziku od epidemije, niti su mere uvedene u cilju prevencije i zaštite od epidemije bile posebno usmerene ka njima. To je nesumnjivo dovelo do izostanka targetirane systemske podrške ovoj kategoriji stanovništva – kako u oblasti adekvatnog stanovanja, tako i u ostalim povezanim oblastima.

¹³⁶ Posledice COVID-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku – uzroci, ishodi i preporuke, Tim Ujedinjenih nacija za ljudska prava u Srbiji (uz podršku Kancelarije Visoke komesarke UN za ljudska prava – OHCHR) i Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2020, dostupno na: <https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-12/Posledice%20Kovid%2019%20na%20polo%20C5%BEaj%20osetljivih%20grupa%20i%20grupa%20u%20riziku.pdf>.

¹³⁷ „Implications of COVID-19 for LGBTQ Youth Mental Health and Suicide Prevention”, *The Trevor Project*, dostupno na: <https://www.thetrevorproject.org/wp-content/uploads/2020/04/Implications-of-COVID-19-for-LGBTQ-Youth-Mental-Health-and-Suicide-Prevention.pdf>.

¹³⁸ „Savet Evrope traži bolju zaštitu LGBT osoba tokom pandemije” *Danas*, 14. maj 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/svet/savet-evrope-trazi-bolju-zastitu-lgbt-osoba-tokom-pandemije/>.

¹³⁹ „LGBT i korona: Prava na čekanju”, *Optimist*, 14. septembar 2020. Dostupno na: <https://www.optimist.rs/lgbt-i-korona-prava-na-cekaju/>.

¹⁴⁰ *Ibid.*

5. SLOBODA KRETANJA

5.1. Normativni okvir

Pravo koje je u najvećoj meri bilo ograničeno građanima/kama tokom 2020. godine, što nije zaobišlo ni mlade osobe, jeste pravo na slobodu kretanja. Kao odgovor na pandemiju COVID-19, Republika Srbija je propisivala mere kojima se ograničava sloboda kretanja – policijski čas, „karantin“ i ograničavanje prava ulaska na teritoriju i napuštanja teritorije Srbije. Neke od ovih mera mogu se smatrati i lišenjem slobode i o njima je bilo reči u odeljku koji se bavi pravom na slobodu i bezbednost ličnosti.

Sloboda kretanja obuhvata pravo svakog lica da se slobodno kreće na teritoriji Republike Srbije, da je napusti i da se u nju vrati, i zajemčeno je Ustavom Republike Srbije (član 39). Međutim, kao i većina prava zajemčenih Ustavom i međunarodnim ugovorima, ono nije apsolutno i može se ograničiti, između ostalog, i radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Evropska konvencija o ljudskim pravima takođe jemče ovo pravo i predviđaju da ono može biti ograničeno radi zaštite javnog zdravlja – u skladu sa zakonom i ako je to neophodno u demokratskom društvu.¹⁴¹ Za zakonitost ograničenja nije dovoljno da bude propisano zakonom – zakon ili drugi propis kojim se ograničava sloboda kretanja mora biti dostupan, ograničenja moraju biti jasna, a efekti ograničenja građanima/kama moraju biti predvidivi.¹⁴² U pogledu pitanja da li je ograničenje neophodno u demokratskom društvu nije dovoljno samo se pozvati na neki valjan razlog za ograničenje – ceni se trajanje ograničenja i da li postoji kontinuirano razmatranje upotrebe blažih mera,¹⁴³ da li se ograničenje primenjuje

¹⁴¹ Član 12 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i član 2 Protokola 4 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima.

¹⁴² *De Tommaso v. Italy* [GC], ECtHR, 2017, App. No. 43395/09, § 111. Postoji više primera za nejasna i nepredvidiva ograničenja slobode kretanja za vreme vanrednog stanja u Srbiji. Tako je Uredba o merama za vreme vanrednog stanja propisivala da lica sa navršених 65, odnosno 70 godina, mogu da izađu iz svojih stanova i kuća svakog radnog dana od 18 časova do 01 čas narednog dana, u trajanju od 60 minuta, u prečniku do 600 m udaljenosti od mesta prebivališta. Zbog odluke da se koristi reč „prečnik“ odredba je nejasna – da li je licu dozvoljeno da se udalji od svog stana 600 ili 300 m. S druge strane, isti propis je zabranjivao kretanje u parkovima i na javnim površinama namenjenim za sport i rekreaciju, međutim, za razliku od drugih vidova ograničenja slobode kretanja (policijski čas), kršenje ove zabrane nije bilo kažnjivo prekršajno. To ipak nije značilo da je ova zabrana bez sankcije, jer bi njen prekršilac mogao da odgovara krivično zbog krivičnog dela nepostupanja po zdravstvenim propisima za vreme epidemije i iz tog razloga ovo ograničenje za prosečnog građanina/ku nije imalo predvidive posledice.

¹⁴³ *Ibid.*

neselektivno ili se vodi računa o pojedinačnim prilikama, kao i da li ograničenje slobode kretanja zaista služi ostvarenju cilja zbog kojeg je uvedeno.¹⁴⁴

Predsednica Vlade, predsednica Narodne skupštine i predsednik Republike doneli su 15. marta 2020. godine odluku o proglašenju vanrednog stanja.¹⁴⁵ Za vreme trajanja vanrednog stanja (do 6. maja 2020. godine) mere kojima se odstupalo od slobode kretanja propisivala je Vlada, uz supotpis predsednika Republike. Nakon ukidanja vanrednog stanja, mere kojima je ograničavana sloboda kretanja propisivane su na osnovu Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.¹⁴⁶

5.2. „Policijski čas“ i zabrana kretanja na određenim mestima

Kao što je bilo i očekivano, sloboda kretanja bila je jedno od prvih prava koje je država ograničila nakon proglašenja epidemije bolesti COVID-19 i uvođenja vanrednog stanja, a zabrana kretanja u određenim delovima dana (ili po nekoliko dana) van stanova, tzv. „policijski čas“, predstavljala je najrestriktivnije ograničenje slobode kretanja u 2020. godini. Uredbom o merama za vreme vanrednog stanja, koja je stupila na snagu 16. marta 2020. godine, ostavljena je mogućnost da Ministarstvo unutrašnjih poslova, uz saglasnost Ministarstva zdravlja, može privremeno da ograniči ili zabrani kretanje licima na javnim mestima, da naredi da se izvrši zatvaranje svih prilaza otvorenom prostoru ili objektu i onemogući napuštanje tog prostora ili objekta bez posebnog odobrenja, kao i da naredi obavezan boravak određenim licima ili grupama lica na određenom prostoru i određenim objektima – prihvatnim centrima za migrante i slično (član 3).¹⁴⁷

Na osnovu pomenute uredbe, Ministarstvo unutrašnjih poslova donelo je 18. marta Naredbu o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije (koja je istog dana stupila na snagu) kojom je mladima (kao i svim ostalim građanima/kama mlađim od 65, odnosno 70 godina) zabranjeno

kretanje van stanova i domaćinstava u vremenu od 20 do 5 časova (tzv. „policijski čas“).¹⁴⁸ Zabrana se nije odnosila na zdravstvene radnike/ce, pripadnike/ce MUP-a, Ministarstva odbrane, službi bezbednosti i Vojske Srbije na zadatku, i na lica kojima MUP izda dozvolu za kretanje, lica kojima je neodložno potrebna zdravstvena pomoć i najviše dva lica u pratnji tog lica, kao i domaće i strane državljanke koji su obavljali poslove međunarodnog prevoza u drumskom, železničkom, vodenom i vazdušnom saobraćaju. Kršenje navedenih zabrani kretanja u početku je bilo kažnjivo kao krivično delo (član 5). Naredba je menjana i dopunjavana četiri puta, i svaki put je režim ograničenja slobode kretanja postajao restriktivniji – zabranjeno je kretanje u svim parkovima i javnim površinama za rekreaciju za sport, predviđena je prekršajna odgovornost za kršenje zabrane kretanja,¹⁴⁹ a policijski čas je produžen i radnim danima i vikendom.¹⁵⁰

Vlada Republike Srbije propisala je izmenama i dopunama Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja od 9. aprila mere odstupanja od slobode kretanja prethodno sadržane u Naredbi o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije, čime je ona prestala da važi.¹⁵¹ Ovim izmenama i dopunama ponovo je pooštren režim slobode kretanja – zabranjeno je kretanje vikendom, i to od petka od 17 časova do ponedeljka do 5 časova. Pored toga, zabranjeno je da se više od dva lica zajedno kreću ili zadržavaju na javnom mestu na otvorenom prostoru (u vreme kada je kretanje dozvoljeno), ali ova zabrana nije se odnosila na maloletnu decu i njihove roditelje, odnosno staratelje. Ostaje nejasno zbog čega ovaj izuzetak nije važio za sve članove jednog domaćinstva (a istovremeno je bilo dozvoljeno kretanje dva lica iz različitih domaćinstava).

Još jedan neophodan izuzetak od zabrane kretanja usvojen je tek 15. aprila 2020. godine, kada je dozvoljeno da se deca sa razvojnim smetnjama i autizmom, u pratnji roditelja ili staratelja, kreću u vreme zabrane kretanja („policijskog časa“).¹⁵² Primetno je da su ovom odredbom bile diskriminisane sve osobe sa razvojnim smetnjama i autizmom koja su navršila 18 godina, što je ispravljeno naredim

¹⁴⁴ Videti odluku Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, prema kojoj je zabrana napuštanja stana za maloletnike i starije od 65 godina predstavljala povredu njihovog prava na slobodu kretanja. Mera je smatrana nesrazmernom jer vlasti nisu objasnile zašto su procenile da kod ove starosne grupe postoji veća opasnost da se zaraze ili prenesu zarazu. Odluka je dostupna na: <https://bit.ly/33F1CXR>.

¹⁴⁵ Odluka o proglašenju vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 29/20.

¹⁴⁶ *Sl. glasnik RS*, 15/16, 68/20 i 136/20.

¹⁴⁷ *Sl. glasnik RS*, 31/20.

¹⁴⁸ *Sl. glasnik RS*, 34/20.

¹⁴⁹ Uredba o prekršaju za kršenje Naredbe ministra unutrašnjih poslova o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 39/20. Vredno je pomena da je kao prekršaj bilo kažnjivo samo kretanje u vreme policijskog časa, ali ne i kretanje u parkovima u vreme van policijskog časa. Zabrana kretanja u parkovima, doduše, bila je kažnjiva krivično.

¹⁵⁰ *Sl. glasnik RS*, 34/20, 39/20 i 40/20; *Sl. glasnik RS*, 34/20, 39/20, 40/20 i 46/20.

¹⁵¹ *Sl. glasnik RS*, 31/20, 36/20, 38/20, 39/20, 43/20, 47/20, 49/20 i 53/20.

¹⁵² *Sl. glasnik RS*, 31/20, 36/20, 38/20, 39/20, 43/20, 47/20, 49/20, 53/20 i 56/20.

izmenama i dopunama Uredbe 16. aprila 2020. godine,¹⁵³ kada je, međutim, propisana još restriktivnija zabrana kretanja za uskršnji vikend – od petka od 17 časova do utorka u 5 časova. Slična mera propisana je za vikend u vreme prvomajskih praznika, ali je posebnim propisom dozvoljeno kretanje u subotu i nedelju, 2. i 3. maja 2020. godine.¹⁵⁴ Pretposlednjim izmenama i dopunama Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja, policijski čas je skraćen.¹⁵⁵ Kretanje u parkovima dozvoljeno je 30. aprila 2020. godine, uz pridržavanje preventivnih mera.¹⁵⁶ Navedene mere prestale su da važe 6. maja 2020. godine, kada je ukinuto vanredno stanje.¹⁵⁷

Ograničenje slobode kretanja, odnosno zabrana kretanja u određenom periodu („policijski čas“) i na određenom prostoru jesu mere koje je preduzeo veliki broj država u borbi protiv epidemije bolesti COVID-19. Uvođenje ovih mera je logično – njima se smanjuje broj fizičkih kontakata koji su „pogodno tlo“ za širenje virusa. Međutim, države nisu neograničene u ograničavanju slobode kretanja.

Na prvom mestu, ograničenja moraju biti zakonita, što podrazumeva da su pravila ponašanja dostupna, da su jasno propisana, kao i da su posledice kršenja mera predvidive građanima/kama. Pored toga, obaveza je države da redovno preispituje mere i propisuje blaža ograničenja ukoliko se njima može postići cilj. Iako su propisi citirani u ovom poglavlju menjani veliki broj puta (Naredba četiri, a Uredba čak jedanaest puta), blaže mere zabrane kretanje propisane su tek neposredno pre ukidanja vanrednog stanja kada su sve mere prestale da važe. U tom pogledu trebalo bi ukazati i na režim zabrane kretanja koji je važio za vreme uskršnjih praznika, a koji bi se mogao smatrati lišenjem slobode, s obzirom na trajanje zabrane kretanja, visoke kazne u slučaju kršenja i mali broj izuzetaka od zabrane kretanja.

Zabrana kretanja imala je naročito negativan uticaj na mentalno zdravlje mladih.¹⁵⁸ Tome su najviše doprinele zabrane kretanja vikendom, višednevna zabrana kretanja za vreme uskršnjih praznika i zabrana kretanja u parkovima i ostalim javnim površinama namenjenim za sport i rekreaciju. Uprkos

¹⁵³ *Sl. glasnik RS*, 31/20, 36/20, 38/20, 39/20, 43/20, 47/20, 49/20, 53/20, 56/20 i 57/20.

¹⁵⁴ Odluka o ublažavanju mere ograničenja kretanja tokom vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 63/20.

¹⁵⁵ *Sl. glasnik RS*, 31/20, 36/20, 38/20, 39/20, 43/20, 47/20, 49/20, 53/20, 56/20, 57/20 i 58/20.

¹⁵⁶ Odluka o ublažavanju mera za vreme vanrednog stanja – dozvola kretanja u parkovima i na javnim površinama namenjenim za rekreaciju i sport građana, *Sl. glasnik RS*, 63/20.

¹⁵⁷ Odluka o ukidanju vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 65/20.

¹⁵⁸ Vidi više u delu o uticaju ograničenja slobode kretanja na mlade.

preporukama Svetske zdravstvene organizacije o važnosti fizičke aktivnosti za vreme pandemije,¹⁵⁹ Srbija, za razliku od nekih država, nije predvidela izuzetke od zabrane kretanja u svrhu treninga i fizičke aktivnosti.¹⁶⁰

Na kraju bi trebalo postaviti pitanje da li je zabrana kretanja u vidu „policijskog časa“ i zabrana kretanja u parkovima zaista služila cilju zbog kojeg je propisana – smanjenju broja zaraženih kroz ograničavanje fizičkih kontakata. Za odgovor na ovo pitanje trebalo bi imati u vidu da je nakon više od sedam dana od uvođenja „policijskog časa“, Vlada Republike Srbije objavila preporuku da se obredi u verskim objektima vrše bez prisustva vernika.¹⁶¹ Prošlo je 12 dana od početka zabrane kretanja do zatvaranja teretana, sauna, frizerskih i kozmetičkih salona i kladionica.¹⁶² U trenutku kada su mladi izašli iz višednevne izolacije za vreme uskršnjih praznika, a dani sa najvećim brojem zaraženih (za vreme vanrednog stanja) tek istekli (od 12. do 16. aprila 2020. godine broj zaraženih na dnevnom nivou bio je iznad 400), Vlada je zaključkom omogućila građevinskim radnicima/ama, pružaocima usluga (npr. krojačima/cama), poslodavcima u oblasti trgovine na malo, i zelenim pijacama na otvorenom i zatvorenom da nastave da rade uz upotrebu zaštitnih sredstava i držanje rastojanja.¹⁶³ Propisivanje višednevne zabrane kretanja za vreme prvomajskih praznika došlo je u isto vreme kao i davanje dozvole kladionicama površine do 400 da rade uz upotrebu zaštitnih sredstava, ograničenje broja lica u prostoru, držanje rastojanja i sl.¹⁶⁴ Dakle, za veliki broj društvenih aktivnosti smatralo se da nisu opasne, ili makar da je ta opasnost na „prihvatljivom“ nivou, dok je šetnja u popodnevnim časovima (kada nijedna prodavnica, pijaca ili kladionica ne radi) posmatrana kao događaj od visokog rizika i sledstveno tome zabranjena.

Nakon ukidanja vanrednog stanja u Srbiji nisu usvajane mere kojima se zabranjuje kretanje mladima, iako je epidemiološka situacija od kraja oktobra 2020. godine mnogo gora nego u vreme vanrednog

¹⁵⁹ Vidi više na: <https://www.who.int/news-room/campaigns/connecting-the-world-to-combat-coronavirus/healthyathome/healthyathome---physical-activity>.

¹⁶⁰ Npr. Austrija je 3. novembra 2020. godine uvela policijski čas od 20 do 06 časova, ali kao jedan od izuzetaka navela izlazak iz stana radi šetanja ili druge fizičke aktivnosti.

¹⁶¹ Zaključak Vlade Republike Srbije kojim se preporučuje crkvama i verskim zajednicama bezbedno vršenje verskih obreda za vreme trajanja vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 43/20.

¹⁶² Uredba o merama za vreme vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 31/20, 36/20, 38/20, 39/20, 43/20, 47/20 i 49/20 i Odluka o ograničenju organizovanja igara na sreću, *Sl. glasnik RS*, 49/20.

¹⁶³ Zaključak Vlade br. 53-3259/20, *Sl. glasnik RS*, 58/20.

¹⁶⁴ Odluka o ograničenju organizovanja igara na sreću, *Sl. glasnik RS*, 49/20 i 60/20.

stanja. Ova činjenica ne govori toliko o neophodnosti, i uopšte ustavnosti, zabrane kretanja za vreme vanrednog stanja, jer se ova mera mora ceniti u skladu sa tada postojećim okolnostima, ali je svakako dokaz neujednačenosti državne reakcije u borbi protiv bolesti COVID-19.

5.3. Uticaj ograničenja slobode kretanja na mlade

Za razliku od pojedinih kategorija stanovništva koje su bile targetirane merama kojima se ograničava sloboda kretanja (npr. lica starija od 65, odnosno 70 godina), mladima je sloboda kretanja bila ograničena na isti način kao i ostatku stanovništva.¹⁶⁵ Međutim, iako su mere ograničenja slobode kretanja bile jednako restriktivne za sve (osim onih lica za koja su važila posebne mere ograničenja), negativni efekti ovih ograničenja nesrazmerno su pogađali neke kategorije mladih lica. Tako su deca koja žive sa jednim roditeljem imala poteškoće u održavanju ličnih (neposrednih) odnosa sa roditeljem sa kojim ne žive zbog toga što su modeli viđanja, ustanovljeni sudskim presudama koje regulišu viđanje deteta i roditelja sa kojim ne žive, predviđali viđanje i primopredaju dece u vreme „policijskog časa“, kada je kretanje zabranjeno.¹⁶⁶ Razlog ovim poteškoćama bilo je nepostojanje odgovarajućeg izuzetka od zabrane kretanja u samom propisu (čija bi se ispunjenost dokazivala npr. overenom kopijom presude) i nepotrebno komplikovana procedura za dobijanje dozvole za kretanje od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, koja je u pojedinim slučajevima dovodila do arbitrarnosti u odlučivanju.¹⁶⁷

Pored straha od „zaražavanja“, neke od mera koje su države usvajale u cilju borbe protiv epidemije imale su negativan uticaj po mentalno zdravlje mladih.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Bilo je država koje su propisale restriktivna ograničenja slobode kretanja koja se odnose na mlade – u Bosni i Hercegovini maloletnim licima bilo je zabranjeno napuštanje stana, ali je ova mera proglašena neustavnom.

¹⁶⁶ Vidi: <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1567-azc-uputio-predloge-institucijama-da-izdaju-uputstva-za-vidanje-dece-sa-roditeljem-sa-kojim-ne-zive>.

¹⁶⁷ Ova procedura uključivala je jedinicu lokalne samouprave, Ministarstvo za rad, boračka i socijalna pitanja i Ministarstvo unutrašnjih poslova, vidi: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/izdavanje-dozvola-za-kretanje-tokom-policijskog-casa>. Trebalo bi dodati i da je bilo slučajeva da su pojedine jedinice lokalne samouprave odbijale da razmatraju zahteve za dozvolu kretanja radi viđanja dece na osnovu presude, vidi: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-25-10-17-15/2011-12-26-10-05-05/6569-z-sh-i-ni-gr-d-n-ni-d-zv-lj-n-ds-up-nj-d-z-c-nih-pr-v-d-d-drz-v-licn-dn-s-s-r-di-lj-s-i-n-zivi>. O ovoj temi vidi više u *Ljudska prava i COVID-19, Analiza izmene pravnog okvira tokom epidemije COVID-19 i uticaj na ostvarivanje ljudskih prava u Republici Srbiji*, Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM), Beograd, 2020, koja je dostupna na: <https://www.yucom.org.rs/analiza-izmene-pravnog-okvira-tokom-epidemije-covid-19-i-uticaj-na-ostvarivanje-ljudskih-prava-u-republici-srbiji/>.

¹⁶⁸ Vidi poglavlje 3.4 Mentalno zdravlje mladih tokom COVID pandemije.

5.4. Sloboda kretanja, kažnjavanje i mladi

Kako bi se stekla puna slika o merama ograničenja slobode kretanja kojima su bili podvrgnuti mladi u Srbiji u toku 2020. godine, potrebno je analizirati sankcije koje su bile predviđene za slučaj kršenja ovih mera.

Nepoštovanje zabrane kretanja van stanova u određenom vremenu, tzv. „policijskog časa“, u početku je bilo kažnjivo isključivo krivično.¹⁶⁹ U slučaju kršenja mere „policijskog časa“ mladima se na teret moglo staviti izvršenje krivičnog dela nepostupanja po zdravstvenim propisima za vreme epidemije (čl. 248. Krivičnog zakonika), i pod izvesnim (dodatnim) uslovima izvršenje krivičnog dela prenošenja zarazne bolesti (član 249. Krivičnog zakonika). Za izvršenje krivičnog dela nepostupanja po zdravstvenim propisima za vreme epidemije dovoljno je bilo prekršiti „policijski čas“, a ovo delo može se izvršiti i nečinjenjem (npr. propuštanje nošenja maske na mestima gde je to obavezno).¹⁷⁰ Za ovo krivično delo propisana je novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine. Za krivično delo prenošenja zarazne bolesti, pored nepostupanja po propisima za suzbijanje ili sprečavanje zaraznih bolesti, potrebno je i da dođe do prenošenja zarazne bolesti, a propisana kazna je kazna zatvora do tri godine. Ova dva krivična dela mogu se izvršiti nepostupanjem i po drugim propisima koji su doneti za suzbijanje ili sprečavanje zaraznih bolesti (npr. izlazak iz kućne izolacije pre propisanog roka, nenošenje maski na mestima gde je to obavezno i slično).

Situacija u kojoj je kršenje „policijskog časa“ bilo kažnjivo samo kao krivično delo bilo je „kratkog daha“, jer je već 21. marta 2020. godine stupila na snagu Uredba o prekršaju za kršenje Naredbe ministra unutrašnjih poslova o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije, kojom je kršenje zabrane kretanja – „policijskog časa“ – bilo propisano kao prekršaj, a propisana novčana kazna od 50.000 do 150.000 dinara.¹⁷¹ Kada je zabrana kretanja u vidu „policijskog časa“ propisana Uredbom o merama za vreme vanrednog stanja, taj propis predvideo je isti prekršaj i kaznu. Nakon ukidanja vanrednog stanja prestali su da važe propisi doneti za vreme vanrednog stanja kojima je ograničavana sloboda kretanja i kojima su propisivane prekršaji i prekršajne kazne.

¹⁶⁹ Naredba o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije, tačka 5, *Sl. glasnik RS*, 34/20.

¹⁷⁰ Naravno, postojale su okolnosti koje su isključivale postojanje krivičnog dela. U slučaju kada bi lice prekršilo „policijski čas“ kako bi pobeglo od nasilnika u porodici krivično delo ne bi postojalo primenom instituta krajnje nužde – kada je krivično delo ili prekršaj učinjeno radi toga da učinilac otkloni od svog dobra ili dobra drugoga istovremenu neskrivljenu opasnost koja se na drugi način nije mogla otkloniti, a pri tom učinjeno zlo nije veće od zla koje je pretilo (član 20 Krivičnog zakonika i član 14 Zakona o prekršajima). Međutim, bilo je slučajeva gde je policija u ovakvim situacijama podnosila prijave – „Porast nasilja u vanrednom stanju, kažnjena jer je izašla da prijavi nasilnika“, *N1*, 29. april 2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a594297/Porast-nasilja-u-vanrednom-stanju-kaznjena-jer-je-izašla-da-prijavi-nasilnika.html>.

¹⁷¹ *Sl. glasnik RS*, 39/20.

Propisana kazna od 50.000 do 150.000 dinara može se smatrati visokom prekršajnom sankcijom. Novčane kazne ove visine predviđene su, na primer, za neke od najtežih prekršaja propisanih Zakonom o javnom redu i miru (vređanje, vršenje nasilja, pretnja ili tuča),¹⁷² što, naravno, ne znači da pravni sistem Republike Srbije ne poznaje prekršaje za koje je propisana teža kazna (npr. nasilnička vožnja). U vreme kada su ovi prekršaji bili propisani, prosečna neto zarada u Republici Srbiji iznosila je nešto manje od 60.000 dinara.¹⁷³ U skladu sa odredbama Zakona o prekršajima o zameni neplaćene novčane kazne kaznom zatvora, najniža propisana novčana kazna za kršenje „policijskog časa“ (50.000 dinara) mogla bi, u slučaju izricanja, i kasnije neplaćanja u roku, biti konvertovana u 50 dana kazne zatvora, s tim što tako određena kazna zatvora ne može trajati duže od 60 dana (član 41).¹⁷⁴

Da kažnjavanje za kršenje „policijskog časa“ ima potencijal da bude još oštrije (i potencijalno neustavno), pobrinulo se rešenje Uredbe o prekršaju za kršenje Naredbe ministra unutrašnjih poslova o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije (član 2), te kasnije Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja (član 4d, stav 2). Ova dva propisa sadržala su identičnu odredbu koja je predviđala da se prekršajni postupak za kršenje „policijskog časa“ može pokrenuti i dovršiti i u slučaju da je protiv učinioca pokrenut ili je u toku krivični postupak, kao i u slučaju kada je učinilac prekršaja u krivičnom postupku oglašen krivim za krivično delo koje obuhvata i obeležja prekršaja. Ovim odredbama je – u suprotnosti sa Ustavom – dozvoljeno dvostruko kažnjavanje, prekršajno i krivično, za isto delo (član 34, stav 3. Ustava). Stav da se radi o neustavnoj odredbi zauzeo je i Ustavni sud kada je odlučio da navedena odredba u vreme važenja nije bila u saglasnosti sa Ustavom.¹⁷⁵ Ustavni sud je ovu odluku doneo šest meseci nakon stupanja na snagu odredbe kojom je dozvoljeno dvostruko kažnjavanje, i četiri meseca nakon ukidanja vanrednog stanja. To praktično znači da je od marta do septembra 2020. godine bilo moguće, suprotno Ustavu, kazniti osobu dva puta za isto delo – jednom krivično, a drugi put za prekršaj, ukoliko je delo učinjeno za vreme vanrednog stanja.¹⁷⁶

Pored zabrane kretanja u određeno vreme dana („policijski čas“), u toku većeg dela vanrednog stanja bilo je zabranjeno kretati se u parkovima i na drugim javnim mestima koja su namenjena za sport i rekreaciju. Kršenje ove zabrane u početku je bilo kažnjivo isključivo krivično, a nakon 9.

¹⁷² *Sl. glasnik RS*, 6/16 i 24/18.

¹⁷³ Podaci o zaradama za mart i april 2020. godine dostupni su na <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201130.pdf> i <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20201167.pdf>.

¹⁷⁴ *Sl. glasnik RS*, 65/13, 13/16, 98/16 (US), 91/19 (dr. zakon) i 91/19.

¹⁷⁵ Odluka Ustavnog suda IUO-45/2020 od 17. septembra 2020. godine, *Sl. glasnik RS*, 126/20.

¹⁷⁶ Sva lica koja su suprotno Ustavu bila dva puta kažnjena za isto delo mogu pobijati kasniju presudu zahtevom za zaštitu zakonitosti.

aprila obuhvaćeno je istim prekršajem (i prekršajnom sankcijom) kao i kršenje „policijskog časa“. Nije poznato da li je ovo previd Vlade koja je propisivala mere ograničenja slobode kretanja, ali ovo je mlade dovelo u situaciju da za kršenje mere „policijskog časa“ mogu biti kažnjeni prekršajno (novčanom kaznom), a da zbog kretanja u parkovima (u jednom periodu) mogu dobiti kaznu zatvora.

Prema podacima prikupljenim putem zahteva o pristupu informacijama od javnog značaja, broj mladih osoba kažnjenih za zabranu kretanja u određeno vreme dana („policijski čas“) nije zanemarljiv, kao ni visina kazni koja je izricana ovim licima. U zahtevima je traženo dostavljanje podataka za lica koja su u vreme izvršenja prekršaja imala između 18 i 30 godina starosti.¹⁷⁷

Ukupan broj lica kojima je izrečena novčana kazna	Prosečna izrečena novčana kazna	Broj lica koja su u vreme izvršenja prekršaja imala između 18 i 30 godina i kojima je izrečena novčana kazna	Prosečna izrečena novčana kazna
3566	49.848 dinara	1186	51.786 dinara
Ukupan iznos izrečenih kazni: 177.758.661 dinara		Ukupan iznos izrečenih kazni: 61.417.688 dinara	

▲ **Tabela 5**
Kažnjavanje za prekršaje propisane Uredbom o prekršaju za kršenje Naredbe ministra unutrašnjih poslova o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije (član 1) i Uredbom o merama za vreme vanrednog stanja (član 4d)

Iz navedenih podataka može se zaključiti da trećina građana/ki kažnjenih zbog nepoštovanja „policijskog časa“ pripada kategoriji mladih osoba (33,2%), kao i da su mladim osobama (shvaćena kao lica od 18 do 30 godina) u proseku izricane nešto više kazne (za 3,7%). Načelno govoreći, više kazne za mlada lica mogu ukazivati na (pre)oštru kaznenu politiku prema ovoj grupi, ali nemoguće je izvući pouzdane zaključke bez analiziranja pojedinačnih presuda i obrazloženja u pogledu odmeravanja kazne. Trebalo bi u vidu imati i da u prosečnu izrečenu kaznu za opštu populaciju ulaze i novčane kazne izrečene maloletnim licima, za koje se može pretpostaviti da su niske. Takođe, trebalo bi reći da je broj kažnjenih lica i sledstveno tome ukupan iznos izrečenih kazni verovatno manji – razlog tome je sporadična nemogućnost istraživača da razdvoji broj kažnjenih od broja odgovornih lica (kojima je možda izrečen ukor ili opomena).

¹⁷⁷ Zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja Beogradskog centra za ljudska prava br. 3129/10 – 3172/10.

6. PRAVO NA SLOBODU I BEZBEDNOST LIČNOSTI

6.1. Normativni okvir

Republika Srbija potpisnica je međunarodnih ugovora kojima se štiti pravo na slobodu i bezbednost pojedinca od nezakonitog i arbitrarnog lišenja slobode. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (PGP) i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP) na detaljan način propisuju uslove pod kojima je lišenje slobode dozvoljeno, kao i uslove koji se moraju ispuniti da bi se ovo pravo zakonito ograničilo (čl. 9 PGP i čl. 5 EKLJP).

Tumačeći član 5 EKLJP, Evropski sud za ljudska prava našao je da država, osim što treba da se uzdržava od aktivnog kršenja prava građana/ki na slobodu i bezbednost, ima i dužnost da preuzima odgovarajuće mere kako bi svima u svojoj nadležnosti obezbedila zaštitu od nezakonitog lišenja slobode. U tom smislu, nadležni državni organi u obavezi su da preduzimaju mere koje obezbeđuju delotvornu zaštitu ugroženih lica, uključujući razumne mere radi sprečavanja lišenja slobode za koje vlasti znaju ili bi trebalo da znaju. Država je odgovorna ako prećutno pristaje na lišenje slobode nekog lica od strane privatnih lica ili ako ne prekine takvu situaciju.

Ustav Republike Srbije pravo na slobodu i bezbednost ličnosti garantuje članovima od 27 do 31. Za razliku od većine drugih prava koja mu/joj jemči, Ustav ne propisuje razloge za ograničenje prava na slobodu i bezbednost, već u članu 27 propisuje da je lišenje slobode dopušteno samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom. Zakonom se, međutim, pravo na slobodu i bezbednost može ograničiti samo iz razloga i u postupku koji nije u suprotnosti sa ratifikovanim međunarodnim ugovorima.

Ustav jemči da se lice koje je lišeno slobode odmah, na jeziku koji razume, obaveštava o razlozima lišenja slobode, o optužbi koja mu/joj se stavlja na teret, kao i o njegovim/njenim pravima, i ima pravo da bez odlaganja o svom lišenju slobode obavesti lice po svom izboru. Ustav takođe garantuje da svako ko je lišen slobode ima pravo žalbe sudu, koji je dužan da hitno odluči o zakonitosti lišenja slobode i da naredi puštanje na slobodu ako je lišenje slobode bilo nezakonito. Lice lišeno slobode bez odluke suda mora bez odlaganja, a najkasnije u roku od 48 sati, biti predato nadležnom sudu, dok se u protivnom pušta na slobodu. Licu lišenom slobode bez odluke suda odmah se saopštava da ima

pravo da ne daje izjave, da ima pravo da ne bude saslušano bez prisustva branioca koga sâmo izabere ili branioca koji će mu/joj besplatno pružiti pravnu pomoć ako ne može da je plati.

Prema Ustavu, pritvor se može odrediti odlukom suda ako postoji osnovana sumnja da je neko lice učinilo krivično delo i ako je njegovo pritvaranje neophodno radi vođenja krivičnog postupka. Ustavom je garantovano pravo okrivljenog da bude saslušan prilikom donošenja odluke o pritvoru, a da se u slučaju kada je odluka o pritvoru doneta bez saslušanja okrivljenog, on u roku od 48 časova od lišenja slobode izvodi pred nadležni sud koji će potom ponovo odlučiti o pritvoru. Pismeno i obrazloženo rešenje suda o pritvoru mora se uručiti okrivljenom najkasnije 12 časova od pritvaranja, a odluku o žalbi na pritvor sud je dužan da donese i dostavi okrivljenom u roku od 48 časova od časa podnošenja žalbe. Prema Ustavu, sud je dužan da trajanje pritvora svede na najkraće neophodno vreme imajući u vidu razloge pritvora, s tim da pritvor u istrazi ne može trajati duže od šest meseci. Okrivljeni se mora pustiti da se brani sa slobode čim prestanu razlozi zbog kojih je pritvor bio određen.

Ograničenja prava na slobodu i bezbednost predviđena su setom krivičnopravnih zakona, ali i zakonima kojima se uređuju pojedine druge vrste postupka. Krivičnim zakonikom propisuju se kazne (zatvor i doživotni zatvor) i druge mere koje podrazumevaju lišenje slobode (npr. mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u ustanovi). Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica propisani su uslovi za izricanje maloletničkog zatvora i pojedinih vaspitnih mera koje se sastoje u lišenju slobode maloletnog učinioca krivičnog dela (npr. upućivanje maloletnika u vaspitno-popravni dom i upućivanje maloletnika u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje). Zakonik o krivičnom postupku (ZKP) poznaje više mera kojima se ograničava sloboda kretanja (pre svega osumnjičenih) lica, a pojedine od njih predstavljaju mere lišenja slobode (npr. mera pritvora). Ograničenja prava na slobodu i bezbednost (razlozi, postupak i oblici lišenja slobode) propisani su i drugim zakonima.¹⁷⁸

Navedeni propisi primenjuju se na mlade osobe isto kao i na ostala lica, uz određene uslove i izuzetke. Kazna zatvora može se izreći samo punoletnom licu. Kazna doživotnog zatvora ne može se izreći licu koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo 21 godinu. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela predviđa posebne krivične sankcije i druge mere (od kojih neke predstavljaju lišenje

slobode) koje se primenjuju na maloletnike i izuzetno mlađa punoletna lica. Kazna maloletničkog zatvora ne može se izreći licu koje je u vreme izvršenja krivičnog dela imalo manje od 16 godina (mlađem maloletniku), a maloletnički zatvor može se izreći i punoletnom licu koje u vreme suđenja nije navršilo 21 godinu, a krivično delo je učinilo kao maloletno (mlađe punoletno) lice.

Mlađem punoletnom licu koje je krivično delo izvršilo kao maloletno može se izreći i vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom koja predstavlja lišenje slobode. Meru pritvora sud bi i u odnosu na punoletna lica trebalo da izriče samo ako se blažim merama ne može postići željena svrha pritvora (npr. sprečavanje učinioca krivičnog dela da sakrije dokaze), a izuzetna priroda pritvora kod maloletnih lica još je izraženija. Pritvor prema maloletnim licima može se izreći samo ako se svrha pritvora ne može postići smeštanjem u prihvatilište, vaspitnu ili sličnu ustanovu, stavljanjem pod nadzor organa starateljstva i smeštanjem u drugu porodicu (mera privremenog smeštaja maloletnika). Pored toga, pritvor u odnosu na maloletna lica u pripremnom postupku može trajati maksimalno dva meseca (1+1), a posle završetka pripremnog postupka četiri (u odnosu na mlađe maloletnike), odnosno šest meseci (u odnosu na starije maloletnike).

Mladost može uticati na dužinu kazne – godine starosti učinioca krivičnog dela predstavljaju okolnost koja se odnosi na njegovu ili njenu ličnost i sud je može uzeti u obzir prilikom izricanja kazne (član 54 KZ). To ne znači da će mlađe osobe uvek dobiti manju kaznu zbog svojih godina. Ta okolnost ceni se zajedno sa ostalim okolnostima od značaja za odmeravanje kazne (npr. pobude iz kojih je delo učinjeno, raniji život učinioca itd.) i u odnosu na konkretno krivično delo. S obzirom na to da zakon ne predviđa koje su to olakšavajuće, a koje otežavajuće okolnosti prilikom odmeravanja kazne (već ostavlja sudu da odluči o tome), teoretski je moguće da sud mladost učinioca uzme i kao otežavajuću okolnost, mada se to čini malo verovatnim.

¹⁷⁸ Zakon o policiji, Zakon o prekršajima, Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, Zakon o strancima, Zakon o azilu i privremenoj zaštiti, Zakon o sprečavanju nasilja u porodici.

6.2. Značajna dešavanja u Republici Srbiji tokom 2020. godine u vezi s pravom na slobodu i bezbednost ličnosti mladih

6.2.1. Ograničenje prava na slobodu i bezbednost ličnosti i COVID-19

Ustav Republike Srbije predviđa da je lišenje slobode dopušteno samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom (čl. 27, st. 1). Evropska konvencija o ljudskim pravima propisuje da svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti i da niko ne može biti lišen slobode osim u slučajevima propisanim konvencijom i u skladu sa zakonom propisanim postupkom, između ostalog, i u slučaju zakonitog lišenja slobode da bi se sprečilo širenje zaraznih bolesti (čl. 5, st. 1, alineja e). Lišenje slobode radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti načelno je dozvoljeno, ali mora biti zakonito i neophodno, što se ceni od slučaja od slučaja. Načelno govoreći, lišenje slobode radi sprečavanja širenja zarazne bolesti mora se koristiti kao poslednje sredstvo, nakon što su razmotrene i druge opcije i nakon što je utvrđeno da se širenje bolesti ne može kontrolisati u manje restriktivnim uslovima.

Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti predviđa nekoliko mera koje nadležni organi mogu izricati građanima/kama (pa i mladima) u vreme epidemije sa ciljem lečenja i/ili sprečavanja širenja zarazne bolesti, a kojima se ograničava njihovo pravo na slobodu i bezbednost. To su mere izolacije i kućne izolacije (koje se izriču inficiranim osobama) i karantina i karantina u kućnim uslovima (koji se izriču zdravim osobama koje su bile izložene slučaju zarazne bolesti tokom perioda zaraznosti tih osoba). Ovim merama licima se nalaže da u određenom periodu ne napuštaju određeni prostor. Njima se, očigledno, ograničava sloboda kretanja, ali one su za potrebe ovog izveštaja kvalifikovane kao mere lišenja slobode, s obzirom na intenzitet, trajanje, stepen ograničenja socijalnih kontakata i kazne koje su propisane za kršenje ovih mera, što su sve kriterijumi koje Evropski sud za ljudska prava koristi prilikom pravljenja razlike između mera kojima se ograničava sloboda kretanja i mera koje predstavljaju lišenje slobode.¹⁷⁹ Po navedenim kriterijumima, one su veoma slične meri kućnog pritvora, za koju Evropski sud dosledno ističe da predstavlja meru lišenja slobode.¹⁸⁰

¹⁷⁹ *Guzzardi protiv Italije*, ECtHR, App. No. 7367/76, 1980, § 92; *De Tommaso protiv Italije* [GC], ECtHR, App. No. 43395/09, 2017, § 74-90.

¹⁸⁰ *Buzadji protiv Moldavije* [GC], ECtHR, App. No. 23755/07, 2016; *Lavents protiv Letonije*, ECtHR, App. No. 58442/00, 2002, § 63; *Nikolova protiv Bugarske* (br. 2), ECtHR, App. No. 40896/98, 2004, § 60; *Delijorgji protiv Albanije*, ECtHR, App. No. 6858/11, 2015, § 75. Videti i izjavu Radne grupe Ujedinjenih nacija za arbitrarno lišenje slobode, u kojoj se navodi da uvođenje obaveznog karantina, koji osoba ne može napustiti ni iz jednog razloga, a u kontekstu opasnosti po javno zdravlje, jeste *de facto* lišenje slobode, *COVID-19 not an excuse for unlawful deprivation of liberty – UN expert group on arbitrary detention*, 8. maj 2020. Dostupna na engleskom na: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25876&LangID=E>.

Mladi tražioci azila i migranti kategorija su mladih koji su u toku 2020. godine najduže bili lišeni slobode. Njima je od 16. marta do 14. maja 2020. godine bilo zabranjeno kretanje van centara za azil i prihvatnih centara, sa mogućnošću izlaska u izuzetnim slučajevima (npr. odlazak kod lekara) uz posebno vremenski ograničeno odobrenje Komesarijata za izbeglice i migracije. Za vreme vanrednog stanja nad centrima za azil i prihvatnim centrima uspostavljen je pojačan nadzor i obezbeđenje, što je u praksi značilo da se Vojska Srbije starala da migranti i tražioci azila ne napuštaju te prostore. Lišenje slobode ove grupe ljudi najpre je bilo propisano Odlukom Vlade o privremenom ograničavanju kretanja tražilaca azila i iregularnih migranata smeštenih u centrima za azil i prihvatnim centrima u Republici Srbiji.¹⁸¹ Početkom aprila 2020. godine, ova odluka stavljena je van snage, a istovetno ograničenje prava na slobodu i bezbednost tražilaca azila i migranata uneto je u Uredbu o merama za vreme vanrednog stanja.¹⁸² I nakon ukidanja vanrednog stanja u Srbiji, državni organi doneli su odluku da tražioce azila i migrante zadrže unutar centara za azil i prihvatnih centara. Tako je 6. maja 2020. godine Ministarstvo zdravlja donelo Naredbu o ograničenju kretanja na prilazima otvorenom prostoru i objektima prihvatnih centara za migrante i centara za azil,¹⁸³ ali je posle osam dana i nakon što je nekoliko udruženja građana/ki podnelo inicijativu za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti¹⁸⁴ Naredba stavljena van snage.¹⁸⁵

Ustavnom sudu Srbije upućena je inicijativa kojom je zahtevano da Ustavni sud pokrene postupak ocene ustavnosti i zakonitosti odredaba kojima je migrantima i tražiocima azila bilo zabranjeno kretanje van centara za azil i prihvatnih centara. Podnosioci inicijative tvrdili su da su migranti i tražioci azila nezakonito i arbitrarno lišeni slobode, te da im nije obezbeđeno uživanje određenih posebnih prava koja pripadaju licima lišenim slobode. Ustavni sud odlučio je da migranti i tražioci azila nisu bili lišeni slobode, već da su bili podvrgnuti restriktivnom ograničenju kretanja. Ustavni sud je tom prilikom analizirao svrhu i sadržinu mere zabrane izlaska iz centara za azil i prihvatnih

¹⁸¹ *SL glasnik RS*, 32/20.

¹⁸² *SL glasnik RS*, 53/20, 56/20, 57/20, 58/20 i 60/20.

¹⁸³ *SL glasnik RS*, 66/20.

¹⁸⁴ Videti: www.bgcentar.org.rs/inicijativa-ustavnom-sudu-za-ocenu-ustavnosti-i-zakonitosti-naredbe-o-ogranicenju-kretanja-na-prilazima-otvorenom-prostoru-i-objektima-prihvatnih-centara-za-migrante-i-centara-za-azil/.

¹⁸⁵ Videti Naredbu o prestanku važenja Naredbe o ograničenju kretanja na prilazima otvorenom prostoru i objektima prihvatnih centara za migrante i centara za azil, *SL glasnik RS*, 74/20.

centara, čime je odstupio od prakse Evropskog suda, po kojoj je razlika između ograničenja kretanja i lišenja slobode određena stepenom i intenzitetom, a ne prirodom ili sadržinom primenjene mere.¹⁸⁶

Tokom vanrednog stanja pojavljivala su se mnogobrojna svedočenja građana i građanki (među kojima je bilo dosta mladih osoba) koji su bili hapšeni i pritvarani zbog kršenja mere samoizolacije,¹⁸⁷ o kojoj nisu ni bili obavešteni na pravno valjan način. Oni su tvrdili da su prilikom ulaska na teritoriju Srbije dobijali pisano informativno obaveštenje (flajer) o bolesti COVID-19 koje je sadržalo preporuke za bezbedno ponašanje građana/ki koji su ušli u Srbiju iz inostranstva tih dana, ali koje nije sadržalo nalog za građane/ke da ostanu u svojim stanovima, niti obaveštenje o tome da izlazak iz stanova u određenom periodu posle povratka iz inostranstva predstavlja kažnjivo ponašanje. Tako su građani i građanke koji su umesto rešenja o samoizolaciji dobili informativnu brošuru pri ulasku u Srbiju – bili hapšeni i držani u pritvoru i po nekoliko nedelja zbog sumnje da su učinili krivično delo nepostupanja po zdravstvenim propisima za vreme epidemije.¹⁸⁸

6.2.2. Ograničenje prava na slobodu i bezbednost ličnosti za vreme održavanja protesta građana/ki u julu mesecu

Za vreme održavanja protesta tokom jula meseca u Beogradu, Nišu i Novom Sadu, na osnovu informacija koje su uživo prenosili mediji i informacija koje su bile dostupne na društvenim mrežama, veliki broj građana/ki bio je privođen, što od strane uniformisanih policijskih službenika/ca, što od strane ljudi u civilu za koje je ostalo nepoznato da li imaju svojstvo službenih lica. Prema informacijama dostupnim iz sredstava javnog informisanja i snimaka dostupnih na internetu, moguće je sa velikim stepenom sigurnosti tvrditi da je na ulicama ovih gradova bio veliki broj mladih lica.

Postupajući po zahtevu za pristupu informacijama od javnog značaja, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde obavestila je Kuću ljudskih prava da je u periodu od 7. do 15. jula u ustanove za izvršenje krivičnih sankcija ukupno primljeno samo 59 lica, i to 24 prekršajno kažnjena

¹⁸⁶ *Guzzardi protiv Italije*, ECtHR, App. No. 7367/76, 1980, § 92.

¹⁸⁷ U tom trenutku to se zvala mera samoizolacije, ali nakon najnovijih izmena Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti radi se o meri karantina u kućnim uslovima.

¹⁸⁸ Takvi su bili slučajevi muzičarke Jovane Popović iz Kikinde i košarkaša Nikole Todorovića iz Leskovca. Videti više na: <https://rs.n1info.com/vesti/a592544-jovana-popovic-iz-jednog-zatvora-sam-usla-u-drugi-i-dalje-cekam-odgovor-suda/>.

lica, 16 lica pritvorenih po Zakonu o javnom redu i miru i 19 pritvorenih lica u skladu sa odredbama Krivičnog zakonika i Zakonika o krivičnom postupku.

Iz informacija koje je na terenu prikupio tim NPM-a,¹⁸⁹ veliki broj građana/ki koji su priveli policijski službenici/ce boravio je 48 sati ili manje u prostorijama za zadržavanje u policijskim stanicama, nakon čega su puštani na slobodu, često bez pokretanja bilo prekršajnog, bilo krivičnog postupka. Beogradski centar za ljudska prava zastupa ukupno 18 lica koji su pretrpeli policijsko zlostavljanje za vreme trajanja protesta, od kojih je 13 mlađe od 30 godina. Od pet lica koja su bili lišavana slobode, troje ih je mlađe od 30 godina – jedno lice je oslobođeno u prekršajnom postupku, drugo je saslušano, ali protiv njega nije pokrenut postupak, dok se protiv trećeg prekršajni postupak još uvek vodi.

U svom izveštaju, NPM je, između ostalog, konstatovao da se većina građana/ki koji su vođeni pred prekršajni sud požalila da im nije bilo omogućeno da pozovu braniocima jer se sudijama „žurilo“ da okončaju postupke, a pojedini da nisu imali mogućnost da se konsultuju sa braniocima, to jest da su davali izjave policiji bez prisustva branioca. Prema pisanju medija, jedan od njih je Igor Šljapić, student završne godine ETF-a, koji je 11. jula priveden zbog sumnje da je narušio javni red i mir drskim i bezobraznim ponašanjem prema policijskim službenici/cema.¹⁹⁰ Narednog dana prepodne, bez prisustva advokata, pred Prekršajnim sudom u Beogradu osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od 30 dana, a kao jedino dokazno sredstvo izvedeno je saslušanje samo policijskog službenika/ca kojeg je navodno vređao. Svedoci ovog događaja ističu da Igor Šljapić nikoga nije vređao, već je mirno stajao u blizini Narodne Skupštine sa transparentom u ruci na kom je pisalo „Stop nasilju“. U sličnoj situaciji našao se i istaknuti naučnik dr Vladimir Mentus¹⁹¹, koji je takođe, zbog navodnog vređanja policijskog službenika/ca, uhapšen u noći između 11. i 12. jula, pa „ekspresno“, bez prisustva advokata, osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 30 dana.

¹⁸⁹ Najvažniji delovi izveštaja Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture o policijskoj brutalnosti tokom julskih protesta, dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/najvazniji-delovi-izvestaja-nacionalnog-mehanizma-za-prevenciju-torture-o-policijskoj-brutalnosti-tokom-julskim-protesta/>.

¹⁹⁰ „Na sudu bez advokata: Student s protesta prebačen u zatvor“, *NovaS*, 12. jul. 2020. Dostupno na: <https://nova.rs/vesti/hronika/na-sudu-bez-advokata-student-s-protesta-prebacen-u-zatvor/>.

¹⁹¹ Vidi više: „Sve brojnija neosnovana hapšenja i osude“, *Danas*, 14. jul 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/sve-brojnija-neosnovana-hapsenja-i-osude/>.

6.3. Kaznena politika i njene posledice na uživanje prava na slobodu i bezbednost ličnosti mladih

Dužina kazne	Opšta populacija	Lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela imala između 18 i 29 godina ¹⁹²
Jedan do tri meseca	723	274
Tri do šest meseci	1.498	523
Šest meseci do jedne godine	1.664	585
Jedna do dve godine	1.293	502
Dve do tri godine	798	298
Tri do pet godina	589	223
5–10 godina	150	50
10–15 godina	36	3
15–20 godina	13	3
30–40 godina	4	1
40 godina	4	1
Ukupno	6.772	2.471

▲ **Tabela 6**
Statistički podaci o izricanim kaznama zatvora u toku 2019. godine¹⁹³

¹⁹² Podaci su prikazani za ovu starosnu grupu koja se ne koristi na drugim mestima u izveštaju zbog načina na koji Republički zavod za statistiku obrađuje i prikazuje podatke.

¹⁹³ Ovi podaci su zahtevom dobijeni od Republičkog zavoda za statistiku..

Opšta populacija	Lica od 18 do 30 godina starosti
11.077	2.642

▲ **Tabela 7**
Broj lica koja su boravila u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji 31. decembra 2019. godine¹⁹⁴

Opšta populacija	Lica od 18 do 29 godina starosti
16.093	2.642

▲ **Tabela 8**
Izrečene uslovne osude (sa i bez zaštitnog nadzora) u toku 2019. godine¹⁹⁵

Opšta populacija	Lica od 18 do 29 godina starosti
209	73

▲ **Tabela 9**
Izrečene kazne rada u javnom interesu u toku 2019. godine¹⁹⁶

Opšta populacija	Lica od 18 do 29 godina starosti
2092	768

▲ **Tabela 10**
Izrečene kazne zatvora koje osuđeni služi u prostorijama u kojima stanuje u toku 2019. godine¹⁹⁷

¹⁹⁴ Ovi podaci su dobijeni od Uprave za izvršenje krivičnih sankcija putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja.

¹⁹⁵ Podaci dobijeni od Republičkog zavoda za statistiku. Važe ista napomena u vezi starosnom strukturom kao i za prikaz izrečenih kazni zatvora.

¹⁹⁶ Podaci dobijeni od Republičkog zavoda za statistiku.

¹⁹⁷ *Ibid.*

U vezi sa mladim učiniocima krivičnih dela sudovi izriču dominantno kratke kazne zatvora. U toku 2019. godine oko 88% ukupnog broja izrečenih kazni zatvora bilo je izrečeno u rasponu do tri godine (5976 od 6772 ukupno izrečenih kazni zatvora). Relativno je visok udeo mladih lica među licima osuđenim na kaznu zatvora (oko 36%). U istom periodu kazna kućnog zatvora izrečena je mladima 768 puta, a kazna rada u javnom interesu 73 puta.

Ako se u obzir uzme činjenica da se kućni zatvor može odrediti ukoliko je sud odmerio kaznu zatvora do jedne godine,¹⁹⁸ a kazna rada u javnom interesu za dela za koja je predviđena kazna zatvora do tri godine,¹⁹⁹ brojke govore da se alternativne sankcije i dalje veoma retko izriču, i da su pravosudni organi imali mnogo prilika da izreknu neku od ovih mera – a nisu. Takođe zabrinjava relativno nizak broj uslovnih osuda koje se izriču mladim osobama u poređenju sa opštom populacijom.

¹⁹⁸ Član 45, st. 5 KZ.

¹⁹⁹ Član 52 KZ.

7. PRAVO NA INFORMISANJE I MLADI

7.1. Normativni okvir, sadržina prava i značaj za mlade

Pravo na informisanje, odnosno obaveštenost, garantovano je Ustavom Republike Srbije, koji svakom jemči pravo da istinito, potpuno i blagovremeno bude obaveštavan o pitanjima od javnog značaja, i sredstva javnog obaveštavanja dužna su da to pravo poštuju (čl. 51, st. 1 Ustava). Način ostvarivanja slobode javnog informisanja regulisan je Zakonom o javnom informisanju i medijima.²⁰⁰ U cilju potpunog ostvarivanja slobode informisanja, Ustav svakom jemči pravo na pristup podacima koji su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, u skladu sa zakonom (čl. 51, st. 2). Pravo na pristup informacijama od javnog značaja (i šta predstavlja informaciju od javnog značaja) regulisano je Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja.²⁰¹

U svetu u kom se pravila ponašanja, pogledi na svet i očekivanja od budućnosti, odnosno celo društvo, za godinu dana promene više nego što se svet ranije menjao za jedan vek, pravo na pristup verodostojnim i kredibilnim informacijama i kanalima informisanja od ključnog je značaja za donošenje mnogobrojnih odluka. Na pravu mladih na informisanje počiva donošenje bitnih odluka koje mogu oslikati konture nastavka njihovih života – odluke o obrazovanju, zanimanju, mestu i načinu života, porodici i mnoge druge, što čini značaj uživanja ovog prava višestruko važnim.

Još 1990. godine Komitet ministara Saveta Evrope video je autonomiju mladih osoba kao zavisnu od kvaliteta sistema informisanja mladih osoba, i preporučio državama članicama da osmisle načine kako će informisati mlade osobe na svojim teritorijama o svim relevantnim informacijama sa lokalnog, nacionalnog i međunarodnog nivoa. Međutim, postoje brojne prepreke na putu mladih i osetljivih kategorija mladih do potpunih, objektivnih, razumljivih i pouzdanih informacija, koje su preduslov za aktivnu participaciju mladih u društvu, ali i njihovo donošenje odluka.

Prepoznajući značaj Ustavom zajemčenog prava na informisanje, odnosno obaveštenost, Zakon o javnom informisanju i medijima predviđa da zaštita mladih predstavlja javni interes u oblasti javnog

²⁰⁰ *Sl. glasnik RS*, 83/14, 58/15, 12/16 – autentično tumačenje.

²⁰¹ *Sl. glasnik RS*, 120/04, 54/07, 104/09 i 36/10.

informisanja (čl. 15, st. 1, tačka 7). On se, između ostalog, ostvaruje i kroz informisanje mladih na način prilagođen ovoj grupi lica i o sadržaju od značaja za mlade. Zbog toga Zakon o mladima predviđa da se nacionalnom strategijom za mlade uređuje obezbeđivanje ostvarivanja prava mladih na informisanje (član 10), da se sa ciljem informisanja mladih mogu osnivati udruženja mladih i udruženja za mlade (član 13), a da se u budžetu Republike Srbije obezbeđuju sredstva za finansiranje programa i projekata od javnog interesa čiji su ciljevi (između ostalog) da se mladi informišu o pitanjima od značaja za mlade i izdaju publikacije od značaja za mlade (čl. 20, st. 1, tačka 3).²⁰²

Analiza stanja Nacionalne strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine ukazuje da dostupnost informacija od značaja za mlade do sada nije bila na zadovoljavajućem nivou i da je potrebno raditi na poboljšanju te oblasti. Zbog toga, Nacionalna strategija na nivo principa uzdiže potrebu informisanja mladih na njima prilagođen i lako dostupan način kako bi se stvorili uslovi za njihov razvoj i donošenje odluka na osnovu pune obaveštenosti. Dodatno, Strategija kao strateški cilj postavlja unapređenje sistema informisanja mladih. U tom kontekstu, Nacionalna strategija prepoznaje kao informacije značajne za mlade osobe kao posebnu kategoriju: informacije o karijernim mogućnostima (što obuhvata i informacije o obrazovnim mogućnostima i učeničkoj i studentskoj mobilnosti), o primerima dobre prakse mladih preduzetnika/ca, te o procedurama priznavanja prethodnog učenja.

Za mlade je značajno informisanje u svrhu prevencije bolesti zavisnosti, međutim, to informisanje ne bi smelo da se svede na osudu ove realnosti – potrebno je pružiti informacije o postojanju supstanci koje izazivaju zavisnost, njihovoj dostupnosti, efektima i negativnim posledicama. O seksualnom i reproduktivnom zdravlju mladih potrebno je informisati na način koji je prilagodljiv, razumljivi i prijemčiv mladim osobama, pritom ukazujući na moguće neželjene ili negativne posledice seksualnih odnosa (npr. polno prenosive bolesti ili neželjena trudnoća) i kako ih izbeći. Informisanje mladih o potencijalnim opasnostima nošenja i zloupotrebe oružja i oruđa i eksplozivnih naprava takođe je prioritet.

Nacionalna strategija kao problem takođe prepoznaje da mladi teško dolaze do informacija u skladu sa svojim potrebama i da su informacije većinom nepotpune, nedovoljno razumljive i nepouzdana. U cilju rešavanja ovog problema planirane su mnogobrojne aktivnosti: obezbeđivanje većeg učešća mladih u identifikovanju problema, kreiranju programa i servisa i njihovoj evaluaciji, prepoznavanje

²⁰² *Sl. glasnik RS*, 50/11.

koji su to kanali komunikacije koje mladi koriste i redovno ažuriranje informacija na tim kanalima, podržavanje vaninstitucionalnih informativnih programa za mlade. Pored toga, jezik kojim se mladi informišu trebalo bi prilagoditi tako da bude razumljiviji, a takođe je potrebno razvijati programe informisanja koji su prilagođeni osetljivim društvenim grupama.

Problem adekvatne i razumljive komunikacije ka mladima (ali i prema svim građanima/kama) bio je veoma izražen tokom 2020. godine, koja je protekla u znaku epidemije virusa korona. Na samom početku epidemije, u zajedničkom saopštenju eksperata Ujedinjenih nacija zaduženih za praćenje slobode izražavanja i slobode medija, Međuameričke komisije za ljudska prava i Predstavnik za slobodu medija pri Organizaciji za evropsku bezbednost i saradnju istaknuto je da „ljudsko zdravlje ne zavisi samo od spremne i dostupne zdravstvene zaštite, već i od pristupa tačnim informacijama i prirodi pretnje”²⁰³ na osnovu kojih pojedinci mogu zaštititi sebe i svoje zajednice. Na ovaj način ukazano je na vezu između prava na zdravlje i prava na informisanje. U kontekstu mladih, pravovremeno, adekvatno i pouzdano informisanje o pretnjama i rizicima koje epidemija nosi, kao i načinima prevencije i zaštite, direktno je povezano sa njihovim odlukama i postupanjem u kontekstu epidemije.

Dodatno, komunikaciju tokom epidemije virusa korona karakterisao je veliki broj novih, često stručnih informacija, kao i česte i nekonzistentne promene propisa kojima se menjao režim života i potrebe da se mladi o njima informišu, ali i veliki broj lažnih vesti, kako o propisima i posledicama za njihovo kršenje, tako i načinima prevencije i zaštite od epidemije. Zabrinjava podatak predstavljen u „Alternativnom izveštaju o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji 2020”,²⁰⁴ prema kome više od polovine ispitanih mladih osoba smatra da je komunikacija državnih funkcionera prema građanima/kama tokom vanrednog stanja i epidemije virusa korona bila loša. Ukoliko se od mladih osoba očekuje da tokom epidemije preuzmu odgovornost i odigraju svoju ulogu u sprečavanju i širenju epidemije, nužno je obezbediti njihovo adekvatno i pravovremeno informisanje.

²⁰³ OHCHR Report, dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25729>.

²⁰⁴ Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji 2020, Krovna organizacija mladih Srbije, Beograd, 2020, Dostupno na: <https://koms.rs/2020/08/13/alternativni-izvestaj-o-polozaju-i-potrebama-mladih-u-republici-srbiji-2020/>

Takođe, mladi su prepoznati kao kategorija koja je u posebnom riziku u oblasti pristupa informacijama i komunikaciji.²⁰⁵ Dodatno, u zajedničkom saopštenju UN o slobodi informisanja²⁰⁶ istaknuto je da je, pored obezbeđivanja istinitih i pravovremenih informacija o pandemiji i pretnji koju ona predstavlja, važno obezbediti pristup informacijama onima koji imaju ograničen pristup savremenim tehnologijama ili čiji invaliditet otežava taj pristup. U kontekstu mladih, važno je istaći da su upravo mladi iz osetljivih društvenih grupa bili prepoznati kao kategorija čiji su rizici višestruko veći od ostalih kategorija stanovništva. Stoga je nužno je obezbediti da formati u kojima se informacije distribuiraju prema mladima budu prilagođeni u prvom redu mladima iz osetljivih društvenih grupa, kao što su mladi Romi i Romkinje u supstandarnim naseljima, mlade osobe sa invaliditetom, mladi beskućnici i beskućnice, kao i mladi pripadnici/ce LGBTI populacije. Ilustrativno, tokom trajanja vanrednog stanja, mladi Romi i Romkinje prepoznati su kao grupa izložena posebnim rizicima, između ostalog zbog teškoća u pristupu struji, internetu, televiziji, telefonima i drugim sredstvima komunikacije i informisanja.²⁰⁷

Mladi iz siromašnih i ruralnih područja bez pristupa struji, pa samim tim i internetu, računaru i drugim sredstvima komunikacije,²⁰⁸ nisu imali načina da se adekvatno informišu o pandemiji. U isto vreme, specijalni izvestilac UN za promociju prava mišljenja i slobode izražavanja, ističe da „u trenutku globalne pandemije, pravo pristupa internetu treba biti redefinisano i viđeno kakvo jeste u svojoj suštini: kao kritični element zdravstvene politike i prakse, javnog informisanja, i na kraju prava na život”.²⁰⁹

Pored specifičnosti u pogledu načina informisanja mladih (kanali komunikacije, pre svega društvene mreže i veb-portali) i jezika koji je mladima (ne)razumljiv i koji doprinosi (ne)adekvatnom informisanju, problem je i manjak sadržaja za mlade u medijima, na šta značajno utiče slabo učešće mladih u kreiranju sadržaja. Sa tim je povezano i često negativno predstavljanje mladih u medijima. Dok bi obavezni udeo sadržaja za mlade prilikom dodeljivanja frekvencije medijima obezbedio veću količinu sadržaja, formiranje omladinskih redakcija u medijima neophodno je kako bi taj sadržaj bio adekvatan

²⁰⁵ *Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku*, OHCHR& SIPRU Tim, Beograd, 2020. Dostupno na: <https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-12/Posledice%20Kovid%2019%20na%20polo%C5%BEaj%20osetljivih%20grupa%20i%20grupa%20u%20riziku.pdf>.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ *Ibid.*

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, HRC, July 2020.

i razumljiv. Medijski/e radnici/ce trebalo bi da pohađaju obuke za izveštavanje o mladima i praćenje njihovih potreba, koje bi trebalo da obuhvate i suzbijanje neopravdano negativnog prikazivanja mladih u medijima (npr. rodno stereotipno ili seksističko prikazivanje mladih).

7.2. Najvažniji događaji u toku 2020. godine koji su uticali na pravo mladih na informisanje

7.2.1. Stigmatizacija mladih u medijima

Epidemija virusa korona u Srbiji protekla je, između ostalog, u znaku stigmatizacije mladih ljudi kao glavnih odgovornih za širenje epidemije i uzdržavanje od praćenja pravila protiv širenja epidemije. I dok Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za mlade za period od 2018. do 2020. godine predviđa da je za ove tri godine potrebno realizovati 15 medijskih sadržaja sa pozitivnom porukom o mladima,²¹⁰ svedoci smo da je u toku 2020. godine osmišljeno, izrađeno i objavljeno mnogostruko više sadržaja sa negativnom porukom o mladima. Pre svega, ovo se odnosi na često iznošen stav u medijima da su mladi prenosioci virusa zbog načina na koji žive, te da su najmanje disciplinovani u pogledu poštovanja epidemioloških mera.

Stigmatizacija je po svojoj prirodi u direktnoj suprotnosti sa konceptom ljudskog dostojanstva, koje je zajemčeno Ustavom Republike Srbije i predstavlja osnovno načelo Evropske konvencije o ljudskim pravima i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Društvene grupe koje su redovno izložene diskriminaciji takođe su često izložene stigmatizaciji. Negativan stav društva o određenoj grupi koji stigmatizacija može proizvesti može imati uticaj na ostvarivanje prava ovih lica (npr. pravo na rad, pravo na adekvatan i jednak pristup zdravstvenim uslugama ili pravo na obrazovanje).

Za potrebe ovog izveštaja, u saradnji sa *Ninamedia* sprovedena je analiza medijske eksponiranosti mladih u Srbiji u kontekstu prenosilaca i širenja virusa korona za period od marta do novembra 2020. godine.²¹¹ U tom cilju pregledana je i pretražena baza od 7510 medijskih priloga u štampi, na TV-u i internet portalima u Srbiji, a filtriranjem tih priloga rečima „mladi“ i „korona“ dobijeno je 338 medijskih priloga o mladima u Srbiji i njihovom uticaju na epidemiološku situaciju i zdravlje drugih

osoba. Analizirani su prilozi medija u kojima postoji bar jedan stav prema ponašanju mladih i uticaju na zdravlje.

Od navedenih 338 medijskih priloga u kojima su pomenuti mladi, a u kontekstu virusa korona, preko 76% označeno je negativnom ocenom (256 priloga). To znači da je u ovim medijskim sadržajima ponašanje mladih predstavljeno kao opasnost po širenje virusa. U 77 priloga stav je bio neutralan (23%), a samo pet je označeno s pozitivnim predznakom (1%). Skoro svi negativni prilozi zasnivali su se na oceni da se mladi za vreme epidemije ponašaju izuzetno neodgovorno, da nisu disciplinovani u primeni mera prevencije, da organizuju privatne žurke, izlaze u noćne klubove i učestvuju u drugim oblicima okupljanja većeg broja ljudi. Iz tih razloga mladi su opisivani kao kliconoše i virusonoše, odnosno kao lica koja najviše doprinose širenju virusa korona.

U štampanim medijima (dnevnik listovima) objavljeno je 117 analiziranih priloga, od kojih je 94 sadržalo negativan stav o mladima, odnosno o uticaju njihovog ponašanja na epidemiju, a najoštrij u „osudi“ situacije bili su Blic (24 priloga), Alo (11) i Srpski telegraf i Večernje novosti (po 10). Najveći broj analiziranih priloga dolazi sa internet portala (172) i sledstveno tome najveći broj medijskih priloga sa negativnim stavom o mladima objavljen je na internetu (131) – „prednjačili“ su blic.rs (31), i kurir.rs i rts.rs (10). Na kraju, analizirano je 49 priloga u elektronskim medijima, odnosno TV stanicama, a 31 prilog sadržao je negativan stav o mladima – gde je „vodio“ RTS (7), a za njim Prva televizija (5) i Pink (3).

Važno je ukazati i na vremensku dimenziju pisanja o mladima i koroni. Najveći broj negativnih priloga o mladima objavljen je u julu (102), oktobru (56) i novembru (39). Sličnu rasprostranjenost imaju i prilozi sa neutralnim stavovima o mladima, dok su zabeleženi pozitivni stavovi objavljeni u toku avgusta i septembra. Veliki broj priloga sa negativnim stavovima o mladima u toku jula meseca posledica je većeg broja okupljanja mladih zbog nešto labavijih mera u pogledu slobode okupljanja, ali i zbog „julskih protesta“ gde su demonstranti u velikom broju bili mladi. Iako sve vrste okupljanja većeg broja lica epidemiološki predstavljaju rizična okupljanja, „julski protesti“ takođe predstavljaju događaj od značaja za uživanje slobode izražavanja i okupljanja o stvarima od javnog interesa (skrivanje broja zaraženih i umrlih i preko uvođenje „policijskog časa“). Zbog toga se veliki broj negativnih stavova u medijima o mladima može razumeti i kao vid odmazde za „julске proteste“. Negativni stavovi o mladima u oktobru i novembru mogu se objasniti drastičnim povećanjem broja zaraženih i umrlih.

²¹⁰ Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za mlade 2018–2020.

²¹¹ „Mladi u kontekstu virusa korona, medijska eksponiranost mart–novembar 2020.“, *Ninamedia*, Beograd, 2020.

Što se tiče nosilaca ovih negativnih stavova, odnosno lica koja su iznosila negativne stavove o mladima i koroni, najčešće su to bili Branislav Todorović (72), Predrag Kon (42), Goran Stevanović (29) i Zlatibor Lončar (16). Ovakav podatak očekivan je iz razloga što su navedena lica davala najviše izjava o epidemiji. Međutim, trebalo bi imati u vidu da su navedena lica članovi/ice Kriznog štaba za suzbijanje zarazne bolesti COVID-19, radnog tela Vlade čiji je zadatak da bude koordinator svih aktivnosti koje se sprovode radi sprečavanja širenja virusa korona, kao i predlaganje i davanje preporuka o potrebnim merama za sprečavanje širenja virusa. Značaj Kriznog štaba u borbi protiv epidemije ogroman je, i njegov uticaj na donošenje odluka kojima se ograničavaju ljudska prava vrlo je značajan. Iako je prvenstveni zadatak njegovih članova/ica borba protiv virusa korona, snaga njihovog autoriteta i uticaj koji njihove izjave mogu imati na građane obavezuju ih da u svojim javnim izlaganjima ulože dodatni napor i opreznost kako ne bi mlade (i druge grupe lica) neopravdano stavili u nepovoljniji položaj.

Iznošenje stavova da mladi svojim neodgovornim ponašanjem pomažu širenje virusa korona, ukoliko su istiniti, ne predstavljaju sami po sebi negativnu pojavu po uživanje ljudskih prava, niti se može govoriti o stigmatizaciji. Ovakvi tekstovi i izjave, ukoliko su neutralni u tonu, i poželjni su jer mogu dovesti do stvaranja svesti o opasnosti takvog ponašanja po mlade i društvo. Međutim, mediji su u Srbiji u toku 2020. godine objavljivali veliki broj priloga u kojima su mladi okarakterisani kao mangupi i pijanice²¹² koji divljaju u noćnim klubovima,²¹³ kao lica koja su neodgovorna prema društvu,²¹⁴ kao „superprenosioci virusa“,²¹⁵ i slično. Ovakvi tekstovi, koji mladima pripisuju određene karakterne osobine, mogu imati negativan uticaj na uživanje prava mladih u školi i na fakultetu, na radnom mestu, u porodici i u drugim različitim kontekstima. Uz to, trebalo bi imati u vidu da mlade osobe nisu i ne mogu biti jedini krivci za širenje virusa korona, kako ih ovi prilozima predstavljaju.

Nijedna druga grupa ljudi, osim možda srpskih državljana koji su se za vreme epidemije vratili u Srbiju, nije u toj meri označena i optužena da je kriva za širenje virusa, iako je bilo drugih događaja koji su, ukoliko se vodimo istim aršinima, zavređivali negativno pominjanje istog intenziteta i upornosti – proslava članova Srpske napredne stranke nakon proglašene izborne pobede, masovna okupljanja

²¹² „Bahanalije u klubovima za vreme policijskog časa“, *Alo*, 14. april 2020.

²¹³ „Korona žurke krivično delo, počiniocima preti zatvor“, *Politika*, 22. novembar 2020.

²¹⁴ „Čak 40 odsto ljudi baš briga za kovid, svaki treći ne nosi masku“, *Kurir*, 19. novembar 2020.

²¹⁵ „Pravi broj novozaraženih je 7.000 dnevno?! „Superprenosioci“ korone uglavnom mladi, evo zašto ne idu na testiranje“, *mondo.rs*, 30. oktobar 2020.

vernika za vreme uskršnjih praznika i nakon smrti patrijarha Irineja, kao i održavanje polufinala kupa Srbije pred 16.000 gledalaca u junu 2020. godine. U većini navedenih priloga takođe se zanemaruje obaveza države da zaštiti zdravlje svojih građana/ki i spreči opasno ponašanje, a odgovorne kazni, odnosno obaveza da propiše adekvatne mere zaštite i da se stara o primeni tih mera. Zbog toga se o „označavanju“ mladih kao isključivih krivaca za širenje virusa korona može govoriti u kontekstu stigmatizacije i negativnog uticaja na uživanje ljudskih prava.

7.2.2. Da li je bilo „skrivanja“ informacija o epidemiji?

Pravo na blagovremeno i istinito informisanje o svim stvarima od javnog interesa imalo je pojačan značaj tokom 2020. godine zbog pandemije COVID-19. Kada na živote mladih utiče jedan ili više novih događaja ili okolnosti, o kojima imamo ograničena saznanja, od adekvatnog uživanja prava na informisanje zavisi uživanje drugih prava (npr. pravo na zdravlje i pravo na rad). Tu, naravno, govorimo o epidemiji COVID-19 i dve ključne grupe informacija: informacije o bolesti (uzroci, simptomi, lečenje, prevencija) i informacije o merama kojima se ograničavaju ljudska prava u cilju suzbijanja virusa korona. Pravo na informisanje u pogledu ovih pitanja bilo je na najvećem testu tokom trajanja vanrednog stanja.

Informacije o virusu i o merama kojima se ograničavaju ljudska prava država je za vreme vanrednog stanja na sistematičan način građanima/kama činila dostupnim jednom dnevno na konferencijama za medije Kriznog štaba. To je praktično značilo da su kasnije informacije koje su saopštene na ovim konferencijama prepričavane, prepisivane i tumačene u informativnim i drugim emisijama, na internetu, u štampi itd. Međutim, same konferencije Kriznog štaba imale su određene nedostatke – kratko trajanje, mali broj dozvoljenih pitanja od strane novinara i neretko lakonski odgovori članova Kriznog štaba na postavljena pitanja. Vlada Republike Srbije odlučila je da od 11. aprila 2020. godine zabrani prisustvo novinara na konferencijama za medije Kriznog štaba i da se pitanja mogu postaviti putem mejla.²¹⁶ Ova odluka obrazložena je kao neophodna mera za zaštitu zdravlja svih učesnika konferencija. Bez javnog objavljivanja svih pitanja, ovakva procedura mogla je dovesti do sličnog efekta kao cenzura – ukoliko bi postojala odluka da se određenim medijima ne odgovori na pitanja,

²¹⁶ „Od subote konferencije Kriznog štaba bez novinara, pitanja samo onlajn“, *Danas*, 10. april 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/od-subote-konferencije-kriznog-staba-bez-novinar-pitanja-samo-onlajn/>.

ona bi sprečila te medije da pišu i izveštavaju o događajima koje smatraju bitnim za javni interes. Od 21. aprila 2020. godine, novinarima je ponovo dozvoljeno prisustvo konferencijama kriznog štaba.²¹⁷

Pored informacija sa konferencija za štampu kriznog štaba, od uvođenja vanrednog stanja do 22. marta 2020. godine Ministarstvo zdravlja je dva puta dnevno objavljivalo informacije o zaraženima i preminulima od COVID-19, u 8 i 18 časova. Nakon 22. marta počeo je da funkcioniše veb-sajt (<https://covid19.rs>) na kom su svakodnevno objavljivani statistički podaci i zvanične informacije o virusu. Premda je sajt bio ažuriran više puta dnevno i predstavljao koristan izvor informacija, sadržaj na njemu u suštini je odgovarao sadržaju koji se mogao čuti na dnevnim konferencijama za štampu Kriznog štaba Vlade Republike Srbije.²¹⁸ Informacije o merama kojima su ljudska prava ograničavana dostupne su na sajtu <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs>.

BIRN je 22. juna 2020. godine objavio tekst u kojem su predstavljena saznanja da je u Srbiji u periodu od 19. marta do 1. juna 2020. godine od virusa korona umrlo 632 pacijenata, što je za 388 više od zvanično saopštenog broja za taj period (244).²¹⁹ BIRN je do ovih saznanja došao na osnovu uvida u podatke koji su deo navedenog informacionog sistema i uporedio ih sa podacima objavljenim na sajtu <https://covid19.rs>, a koji su saopštavani i na konferencijama za medije Kriznog štaba. Ovakvo nepodudaranje u podacima (umanjenje broja umrlih od 159%) opravdano je izazvalo negativnu reakciju javnosti i gubitak poverenja u institucije, što je moguće rezultiralo „julskim protestima“. Reakcije predstavnika vlasti i članova/ica Kriznog štaba bile su neujednačene.

Iako nije bilo zvanične istrage nakon objavljivanja BIRN-ovog istraživanja (zbog toga što je vlast smatrala da nema šta da se istraži), priča o skrivanju broja umrlih nije se završila u toku leta. Krajem septembra, Predrag Kon je izjavio da je od marta do juna bilo tri puta više umrlih u Beogradu od zvaničnog broja i da je do ove informacije došao istraživanjem podataka Gradskog zavoda za javno zdravlje, ali je za ovaj propust „okrivio“ informatički sistem.²²⁰ Povodom navedene izjave Predraga Kona, ministar zdravlja Zlatibor Lončar izjavio je da ne vidi ništa sporno i da je sve što je prijavljeno i objavljeno,²²¹ a da je bilo više umrlih od objavljenog broja demantovao je i predsednik Aleksandar Vučić.²²²

Na kraju, stvar se završila odlukom da je u pitanju bila informatička greška, a građanima/kama su poslata uveravanja da ubuduće neće biti nepravilnosti u sistemu beleženja i obaveštavanja obolelih i umrlih. Građani/ke verovatno u skorije vreme neće sa sigurnošću znati da li je bilo skrivanja podataka i po čijoj odluci, ali ovaj događaj trebalo bi da ih informiše o značaju prava na objektivno i istinito obaveštavanje i prava na pristup informacijama od javnog značaja. Iako vlasti širom sveta relativizuju ova prava i pokušavaju da ih ukinu ili prekomerno ograniče u kriznim situacijama sa ciljem zaštite građana/ki i efikasnije borbe protiv opasnosti po društvo, njihov je značaj upravo u takvim okolnostima ogroman, i ona ne bi smela da budu ograničena – osim u slučaju postojanja Ustavom i zakonom propisanih razloga (npr. ukoliko vlasti mogu da pokažu da se ograničavanjem slobode izražavanja i prava na informisanost sprečava neposredno uznemirenje javnosti ili neposredna opasnost po život ili zdravlje). Ako nema istinitih informacija, verovatno neće biti ni često jedinog oblika kontrole vlasti u situacijama kao što je pandemija virusa korona – građanske kontrole vlasti.

²¹⁷ „Konferencije za novinare Kriznog štaba od sutra ponovo uz prisustvo novinara“, *Insajder.net*, 20. april 2020. Dostupno na: <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/18014/>.

²¹⁸ *Ljudska prava i COVID-19*, Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM), Beograd, 2020, str. 53.

²¹⁹ „Korona: Broj umrlih i zaraženih višestruko veći od zvanično saopštenog“, *BIRN*, 22. jun 2020. godine. Dostupno na: <https://javno.rs/analiza/preview/korona-broj-umrlih-i-zarazenih-visestruko-veci-od-zvanicno-saopstenog>.

²²⁰ „Kon o podacima Gradskog zavoda: Do juna tri puta više umrlih od zvaničnog broja“, *Danas*, 29. septembar 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/kon-o-podacima-gradskog-zavoda-do-juna-tri-puta-vise-umrlih-od-zvanicnog-broja/>.

²²¹ „Lončar reagujući na izjavu Kona optužio novinarku da joj smetaju odlični rezultati Srbije u borbi protiv korone“, *Danas*, 30. septembar 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/loncar-reagujući-na-izjavu-dr-kona-optuzio-novinarku-da-joj-smetaju-odlicni-rezultati-srbije-u-borbi-protiv-korone/>.

²²² „Ko laže – Kon, Vučić ili Lončar: Vlast opet sluđuje građane“, *Nova*, 1. oktobar 2020. Dostupno na: <https://nova.rs/vesti/politika/ko-laze-kon-vucic-ili-loncar-vlast-opet-sluduje-gradane/>.

8. SLOBODA IZRAŽAVANJA MLADIH

8.1. Normativni okvir

Ustav Republike Srbije garantuje slobodu mišljenja i izražavanja. Ona podrazumeva slobodu posedovanja mišljenja i slobodu traženja, primanja i širenja obaveštenja i ideja govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način (čl. 46, st. 1).²²³ Sloboda izražavanja nije apsolutno pravo i može se zakonom ograničiti ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije (čl. 46, st. 2, t. 2). Garantuje je i Pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 19) i Evropska konvencija o ljudskim pravima (čl. 10).

Ustavom se garantuje i sloboda medija. Svako je slobodan da bez odobrenja, na način predviđen zakonom, osniva novine i druga sredstva javnog obaveštavanja (čl. 50, st. 1), a televizijske i radio-stanice osnivaju se u skladu sa zakonom.²²⁴ Zabranjena je cenzura, a samo je sud ovlašćen da u naročito opravdanim slučajevima privremeno spreči širenje ideja i informacija putem medija, i to samo ako je to „u demokratskom društvu neophodno radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“ (čl. 50, st. 3). Pravo na obaveštenost regulisano je članom 51 Ustava, u kome se navodi da svako ima pravo da istinito, potpuno i blagovremeno bude obaveštavan o pitanjima od javnog značaja, a sredstva javnog obaveštavanja dužna su da to pravo poštuju, kao i da svako ima pravo na pristup podacima koji su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, u skladu sa zakonom.²²⁵

²²³ Evropski sud za ljudska prava u svojoj praksi utvrdio je da sloboda izražavanja obuhvata i širenje ideja fotografijama (*Axel Springer AG protiv Nemačke* [GC], ECtHR, App. No. 39954/08, 2012), fotomontažama (*Société de conception de presse et d'édition et Ponson protiv Francuske*, ECtHR, App. No. 26935/05, 2009), određenim ponašanjem (*Ibrahimov Mammadov protiv Azerbajdžana*, ECtHR, App. Nos. 63571/16 74143/16 2883/17 2890/17 39527/17 39541/17, 2020, §166-167), načinom oblačenja (*Stevens protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, App. No. 11674/85, 1986) i isticanjem određenih odevnih predmeta, npr. krstića (*Vajnai protiv Mađarske*, ECtHR, App. No. 33629/06, 2008, § 47).

²²⁴ Evropska konvencija o ljudskim pravima predviđa da sloboda mišljenja i izražavanja ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća (čl. 10, st. 2).

²²⁵ Pravo na obaveštenost (informisanje) obrađeno je u posebnom poglavlju.

8.2. Ograničavanje slobode izražavanja

Ustav propisuje da je slobodu izražavanja moguće ograničiti ako su ispunjena tri uslova: ograničenje je propisano zakonom, sloboda izražavanja ograničava se zbog zaštite prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije, i ograničenje je neophodno (čl. 46, st. 2). Evropska konvencija predviđa još nekoliko osnova za ograničenje slobode izražavanja – interes teritorijalnog integriteta, sprečavanje nereda i kriminala i sprečavanje otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju (čl. 10, st. 2). Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima takođe pominje ove razloge za ograničenja (čl. 19, st. 3).

Da bi ograničenje slobode izražavanja bilo zakonito, nije dovoljno da bude propisano zakonom. Potrebno je da propis kojim se ograničava sloboda izražavanja bude dovoljno jasan da omogući građanima/kama da usklade svoje ponašanje i da do određenog stepena mogu da predvide posledice svog ponašanja.²²⁶ Neophodnost ograničenja slobode izražavanja zapravo podrazumeva da je ograničenje proporcionalno legitimnom cilju zbog kojeg je uvedeno. Ono ne bi smelo da izazove efekat cenzure – ovo će se često dogoditi ukoliko kazne odvrću lica od izražavanja mišljenja zbog toga što su previsoke.²²⁷ Zbog toga, da bi se ograničenje smatralo neophodnim u demokratskom društvu, potrebno je izabrati meru sa najmanje ograničenja (npr. kazna rada u javnom interesu umesto kazne zatvora).²²⁸

8.3. Digitalno okruženje, lažne vesti i sloboda izražavanja

Internet je odavno postao sastavni deo savremenih društava, digitalizuje se sve – od javne uprave do pristupa bibliotekama, a tu je i činjenica da mladi sada odrastaju uz internet. Korišćenje interneta u Srbiji u 2020. godini na nivou je od 78,4% stanovnika,²²⁹ što postavlja povećanje od 8,2% u odnosu na 2017. godinu.²³⁰

²²⁶ *Perincek protiv Švajcarske* [GC], ECtHR, App. No. 27510/08, 2015, § 131.

²²⁷ *Bedat protiv Švajcarske* [GC], ECtHR, App. No. 56925/08, 2016, § 79.

²²⁸ *Glor protiv Švajcarske*, ECtHR, App. No. 13444/04, 2009, § 94.

²²⁹ Godišnje istraživanje o upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2020, str. 20. Dostupno na: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G202016015.pdf>.

²³⁰ Procenat korišćenja interneta kod mladih, po rezultatima ovog istraživanja, iznosi 100%, a naročito se ističu studenti: Isto, str. 22–23.

Iako je internet sastavni deo života mnogih u Srbiji, u ovom trenutku i dalje ne postoje sveobuhvatna istraživanja i podaci o informativnim navikama u digitalnom okruženju. Ovo je naročito važno s obzirom na to da je epidemija virusa korona intenzivirala prelazak na „onlajn život“ i mlade još više uputila na internet. Najveći deo formalnog i neformalnog obrazovanja, okupljanja, udruživanja i uopšteno socijalizacije značajan deo 2020. godine bio je upravo na internetu. Usled pojave nepoznate bolesti postojala je velika potreba za vestima i informacijama na početku godine, koja je, kako je vreme prolazilo, prešla u zasićenost i u jednom trenutku i nepoverenje mladih. Mladi su imali malo poverenja u medije i često su izbegavali informativne sadržaje, a vestima su bili izloženi incidentno.²³¹ Mobilni telefon bio je najvažniji i najkorišćeniji uređaj pomoću kog mladi pristupaju vestima,²³² a društvene mreže vrlo su zastupljen izvor.

Mladi su informacijama i vestima pristupali najčešće preko društvenih mreža, dok je direktan pristup sadržaju određenog medija popularniji među starijima.²³³ Iako su društvene mreže vrlo izražen izvor informacija, nivo poverenja u vesti plasirane na taj način postao je nizak među mlađom populacijom.²³⁴ Iako se mladi najčešće izražavaju i informišu putem društvenih mreža, istraživanje portala *Youth Vibes* pokazalo je da su se mladi okrenuli tradicionalnim izvorima informacija, pa je televizija prestigla društvene mreže za vreme vanrednog stanja u Srbiji.²³⁵ Na internet sajtovima i portalima, društvenim mrežama, ali i pojedinim tradicionalnim medijima, kružile su neproverene i zlonamerne informacije. U nedostatku informacija od zvaničnih izvora, kao i činjenice da je internet otvoren medij, došlo je do „epidemije lažnih vesti“ koja je dobila naziv „infodemija“. Izloženost mnoštvu različitih i neproverenih informacija ukazala je na potrebu za digitalnom i medijskom pismenošću i potrebu da razgovaramo o načinima na koji se informišemo i delimo informacije. Istraživanje KOMS pokazalo je da 3% mladih smatra da ne ume da prepozna lažnu vest, a čak 16,2% kaže da ne zna da li ume da prepozna lažnu vest.²³⁶

²³¹ Informisanje u digitalnom okruženju u Srbiji, Centar za medijska istraživanja, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2020, str. 5. Dostupno na: <http://centarzamedije.fpn.bg.ac.rs/informisanje-u-digitalnom-okruzenju-u-srbiji/>.

²³² *Ibid*, str. 7.

²³³ *Ibid*, str. 19.

²³⁴ *Ibid*, str. 30.

²³⁵ „Mladi debata: Pandemija lažnih vesti“ *Mladi.org*. Dostupno na: <https://www.mladi.org.rs/mladi-debata-pandemija-laznih-vesti/>.

²³⁶ Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji 2020, Krovna organizacija mladih Srbije, Beograd, 2020, str. 185. Dostupno na: <https://koms.rs/2020/08/13/alternativni-izvestaj-o-polozaju-i-potrebama-mladih-u-republici-srbiji-2020/>.

Virus korona u celom svetu prate dezinformacije i lažne vesti, i na njih nijedno društvo nije u potpunosti imuno.²³⁷ Takav je slučaj i sa Srbijom, a lažne vesti je nekad moguće zanemariti, dok nekad i nije. Obim i intenzitet lažnih vesti bili su različiti u različitim trenucima tokom godine, ali i u zavisnosti od mesta sa kojeg dolaze. Različite su i odgovornosti kada se radi o zvaničnicima, javnim funkcionerima, javnim ličnostima i osobama kojima javnost veruje u poređenju sa anonimnim ličnostima koje koriste manipulativni sadržaj i lažne vesti.

Dezinformisanje je naročito problematično jer u ovakvim osetljivim trenucima ugrožava javno zdravlje, koje utiče na zdravlje svake osobe pojedinačno. Prekomerna količina informacija, a naročito lažnih informacija, istinski otežava ljudima da donesu odluke koje se tiču njihovog sopstvenog zdravlja i života. Jedna od posledica toga jeste da čak 34% građana i građanki Srbije ne veruje ili ima ozbiljne sumnje u postojanje virusa korona.²³⁸

Građanke i građani bili su izloženi neproverenim informacijama i konfuznim porukama sa najviših nivoa političke vlasti i javnog zdravstva. Stanje je vrlo brzo prešlo sa „najsmešnijeg virusa u istoriji čovečanstva”,²³⁹ preko poricanja predsednika Republike da je to iko izjavio,²⁴⁰ do izjava da neće biti dovoljno groblja da primi svakoga u opasnosti od virusa korona.²⁴¹ Iako je najveći deo ovih izjava usmeren na celokupno stanovništvo, a poruka o grobljima posebno starijim sugrađanima/kama, mladi nisu bili „imuni” na te poruke. Kontradiktorne informacije, poluistine, neistine i različite izjave o vrlo bitnim delovima javnog zdravlja (maske, bolnička oprema, vakcine) na koncu su dovele do opadanja poverenja građana/ki.²⁴²

²³⁷ Istraživanje u šest država pokazalo je da je trećina vesti o kovidu-19 bila lažna. Za više videti: „Šta su lažne vesti, ko ih i gde plasira i zašto verujemo u njih”, *Radio-televizija Srbije*, 8. novembar 2020. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4142170/lazne-vesti-milica-kulic-zoran-ilic.html>.

²³⁸ Istraživanje javnog mnjenja Beogradskog centra za bezbednosnu politiku: *Srbija u raljama pandemije, COVID-19*, str. 6. Dostupno na: <https://bezbednost.org/publikacija/srbija-u-raljama-pandemije-covid-19/>.

²³⁹ Izjava lekara prof. dr Branimira Nestorovića na konferenciji za štampu. Dostupno na: https://www.istinomer.rs/izjava/nemojte-da-lazete-niko-nije-rekao-da-je-korona-najsmesniji-virus/?fbclid=IwAR1i0yZkecel14mzwMCj3SRQ1G-CoW_Krel_JtgaJK0HsxJc1jMor2w0F4A.

²⁴⁰ *Ibid.*

²⁴¹ „Neće nam biti dovoljno ni Novo groblje, ni Lešće, ni Bežanija”, *Alo*, 25. mart 2020. Dostupno na: <https://www.alo.rs/vesti/politika/korona-virus-aleksandar-vucic-zabrana-izlaska-vanredno-stanje-u-srbiji-penzioneri-policijski-cas/298734/vest>.

²⁴² „Fektčakeri Zapadnog Balkana: Granice ne zaustavljaju dezinformacije”, *Radio Slobodna Evropa*, 14. decembar 2020. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/pandemija-korona-virus-dezinformacije/31000552.html>.

Istraživanje iz 2019. godine pokazuje da mladi retko spontano traže podršku i pomoć porodice ili prijatelja u situacijama kada su izloženi štetnom sadržaju.²⁴³

Izvori dezinformacija bili su mnogostruki, a pored pomenutih izjava visokih državnih funkcionera, tu su i tabloidno izveštavanje i lažne vesti na društvenim mrežama. Naslovne strane mnogih tabloida i dnevnih novina bile su pune teorija zavere, dezinformacija ili neosnovanih najava kraja epidemije. Na primer, *Alo* je među prvima objavio da „tamjan štiti od virusa”,²⁴⁴ a *Srpski telegraf* najavljivao je kraj korone nakon poraza predsedničkog kandidata/kinja Donalda Trampa na izborima u SAD.²⁴⁵ Svest o tome kako treba da izgleda prilikom objektivnih i tačnih informacija pokazuje i stav 62% mladih da mediji sa nacionalnom frekvencijom nisu istinito, potpuno i blagovremeno obaveštavali građane.²⁴⁶

FakeNews tragač, portal koji se bavi otkrivanjem lažnih vesti, na samom početku epidemije analizirao je sadržaj (dezinformacije) na Fejsbuku u Srbiji tokom prvog talasa virusa korona i tematski grupisao lažne vesti. Na prvom mestu je kategorija „saveti” sa 33%, zatim „vesti iz sveta” sa 22%, unutrašnja politika i zdravstveni sistem sa po 16%, i teorije zavere sa 13%.²⁴⁷ Fejsbuk stranica „COVID-19 Serbia” stekla je mnoštvo pratilaca, ali se zapravo nije bavila virusom, već sponzorisanim objavama targetirala medije i neistomišljenike vlasti. Žrtve lažnih vesti na društvenim medijima bili su građani i građanke svih država gde su oni dostupni. Fejsbuk i Instagram pokušali su da ograniče domet dezinformacija onemogućavanjem linkova tekstova sa opskurnih portala i zamagljivanjem (ne i uklanjanjem) tekstova koje su nezavisni portali za proveru lažnih vesti označili kao netačne.²⁴⁸ U Srbiji je takvu saradnju sa Fejsbukom započeo portal Istinomer od jula 2020. godine.²⁴⁹

²⁴³ „Izloženost dece i mladih štetnim sadržajima i lažnim vestima u medijima”, *Užički centar za prava deteta*, 2019, str. 2. Dostupno na: http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2019/10/rezultati-istrazivanja_stetni-sadrzaji-i-lazne-vesti.pdf.

²⁴⁴ „Ne, tamjan ne štiti od korone”, *FakeNews tragač*, 16. mart 2020. Dostupno na: <https://fakenews.rs/2020/03/16/ne-tamjan-ne-stiti-od-korone/>.

²⁴⁵ „Kraj korone! Pandemija napravljena da sruši Trampa!”, *Republika*, 8. novembar 2020. Dostupno na: <https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/240607/kraj-korone-pandemija-napravljena-srusi-trampa>.

²⁴⁶ Ljudska prava u očima građana i građanki Srbije, istraživanje javnog mnjenja, Beogradski centar za ljudska prava i Ipsos, novembar 2020. Dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/istrazivanje-ljudska-prava-u-ocima-gradana-i-gradanki-srbije-u-2020-godini/>.

²⁴⁷ „Specijal: Corona fake news redakcije u doba pandemije”, *Danas*, 29. decembar 2020, str. 7.

²⁴⁸ „Korona virus i infodemija u Srbiji”, *Novosadska novinarska škola*, april 2020. Dostupno na: <https://fakenews.rs/wp-content/uploads/Korona-i-infodemija-u-Srbiji-2020.pdf>.

²⁴⁹ „Istinomer među novim Fejsbukovim partnerima u borbi protiv dezinformacija”, *Istinomer*, 20. jul 2020. Dostupno na: <https://www.istinomer.rs/arhiva/saopstenja/istinomer-medju-novim-fejsbukovim-partnerima-u-borbi-protiv-dezinformacija/>.

Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESKO) podsetila je, govoreći o širenju dezinformacija u 2020, na važnost toga da „svi, a naročito mladi, treba da budu sposobni da razlikuju činjenicu od laži”.²⁵⁰ Sve ovo pokazuje potrebu integrisanja medijske pismenosti u formalno obrazovanje, kako bi mladi ne samo naučili da kritički preispituju medijske sadržaje i izbegli manipulacije, već i naučili da se nose sa teškim, zahtevnim i stresnim informacijama i vestima. Objavljen je i Priručnik za medijsku pismenost za preduniverzitetsko obrazovanje, namenjen nastavnicima/cama i stručnim saradnicima/cama.²⁵¹

²⁵⁰ „Empowering young people – and adults – to tell fake news from facts”, *DeutscheWelle*, 6. oktobar 2020. Dostupno na: <https://p.dw.com/p/3jJK7>.

²⁵¹ „Oruđe za razlikovanje istinitih od lažnih vesti”, *Delegacije Evropske unije u Republici Srbiji*, 9. decembar 2020. Dostupno na: <http://europa.rs/orudje-za-razlikovanje-istinitih-od-laznih-vesti/>.

9. PRAVO MLADIH NA PRIVATNOST

9.1. Normativni okvir

Pravo na privatnost naročito je značajno u digitalnom dobu. Međutim, još je sredinom dvadesetog veka Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (čl. 12) prepoznala značaj zaštite privatnosti, porodičnog života i tajnosti prepiske. Kasnije je ova zaštita na međunarodnom planu formalno potvrđena kroz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 17), a u Evropi ga štiti član 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Univerzalna deklaracija pravno je neobavezujući dokument, dok poslednja dva obavezuju i Republiku Srbiju koja ih je prihvatila. Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, pravo na privatnost ima širok obim i obuhvata i fizički i moralni integritet, seksualnu orijentaciju,²⁵² odnose sa drugim ljudima, uključujući i poslovne odnose.²⁵³

Na domaćem planu, Ustav Republike Srbije jemči nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta (čl. 25), nepovredivost stana (čl. 40), tajnost pisama i drugih sredstava komuniciranja (čl. 41) i konačno, Ustav u članu 42 garantuje zaštitu podataka o ličnosti. Ustav propisuje da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuje zakonom, a svako ima pravo da bude obavešten o podacima koji su prikupljeni o njegovoj ličnosti, kao i pravo na sudsku zaštitu u slučaju da su podaci zloupotrebjeni.

U smislu mladih i privatnosti u 2020. godini, imajući na umu okolnosti, naročito su interesantni zaštita podataka o ličnosti i privatnost na internetu. Samo na osnovu informacije u vidu broja zaraženih i preminulih od virusa korona jasno je da su vlade morale da preuzmu niz mera kako bi se zaštitili/le građani/ke i očuvalo javno zdravlje. Donete mere imaju svoje posledice, a jedna od najdalekosežnijih, i koja se najčešće previđa, jeste i zadiranje u privatnost. Ono, naravno, ima svoje dozvoljene granice, ali se problem javi kada je ono nedozvoljeno ili kada se podaci zloupotrebe.

„Novi“ Zakon o zaštiti podataka o ličnosti stupio je na snagu sredinom 2019. godine²⁵⁴ i on u svojoj suštini predstavlja svojevrsnu kopiju Opšte uredbe o zaštiti podataka o ličnosti (GDPR), koju je donela Evropska unija 2018. godine.²⁵⁵ Jedan od osnovnih ciljeva GDPR jeste da građani/ke povrate kontrolu nad svojim podacima i da se njihova prava u tom smislu jasnije označe i zaštite, uključujući i takozvano pravo na zaborav (*the right to be forgotten*). Zakon definiše podatak o ličnosti kao svaki podatak koji se odnosi na osobu (fizičko lice) čiji je identitet određen ili ga je moguće odrediti (odrediti), bilo neposredno ili posredno, a naročito na osnovu oznake identiteta. Oznaka identiteta može biti JMBG, identifikacioni broj, podatak o lokaciji, identifikator u elektronskim komunikacionim mrežama. Oznaka identiteta je i jedno ili više obeležja fizičkog izgleda, ali i fiziološkog, genetskog, mentalnog, ekonomskog, kulturnog i društvenog identiteta. Jednostavnije rečeno, podatak o ličnosti jeste svaka informacija na osnovu koje je moguće utvrditi nečiji identitet.

Prikupljanje podataka postoji kad god damo naše podatke svojevolljno, ili nam ih uzmu bez našeg pristanka. Dalje se naši podaci negde drže ili skladište (bilo da su to memorije računara ili hrpe papira u arhivi), a skoro uvek se za nešto obrađuju (koriste u određene svrhe, poput beleženja, razvrstavanja, menjanja, upotrebe, umnožavanja podataka i tako dalje). Jedan od čestih izraza u Zakonu jeste „rukovalac podacima“. Rukovalac podacima je svako (bilo da je u pitanju osoba, državni organ ili privatna firma) ko određuje svrhu i način obrade podataka, a Zakon propisuje kada je obrada dozvoljena (čl. 12-13-14).

Ukoliko neko smatra da je došlo do povrede ličnih podataka, Zakon predviđa mogućnost pritužbe Povereniku za pristup informacijama od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, ili tužbu nadležnom višem sudu.²⁵⁶

²⁵² EctHR, *Dudgeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 7275/76.

²⁵³ EctHR, *Niemietz protiv Nemačke*, App. No. 13710/88.

²⁵⁴ *Sl. glasnik RS*, 87/18. Za kritički osvrt na ovaj zakon videti izveštaj *Ljudska prava u Srbiji 2019*, Beogradski centar za ljudska prava. Dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/izvestaji/>.

²⁵⁵ „What is GDPR, the EU’s new data protection law?“ Dostupno na: <https://gdpr.eu/what-is-gdpr/>.

²⁵⁶ Obrazac pritužbe moguće je preuzeti na sajtu Poverenika: <https://www.poverenik.rs/sr/заштита-података/формулари.html>.

9.2. Uživanje prava na privatnost u 2020. godini

I u 2020. godini bilo je mnoštvo povreda privatnosti i slučajeva koji su ugrozili lične podatke građanki i građana, a naročito u svetlu javnozdravstvene krize sa početka godine. U Srbiji je jedan od najvećih propusta u vezi sa privatnošću i zaštitom podataka bio propust na *Informacionom sistemu COVID-19*. Naime, u pitanju je centralizovani softver za unos, analizu i čuvanje podataka svih testiranih osoba, osoba na lečenju, u izolaciji, onih koji su potencijalno zaraženi („kontakti“) i onih osoba koje su preminule. Međutim, ispostavilo se da su pristupni podaci za ovaj sistem bili javno dostupni na internetu, pa je od 9. do 17. aprila 2020. godine svako mogao da im pristupi. Ovo je otkrila SHARE fondacija prostom pretragom na Guglu, nakon čega je odmah obavestila Poverenika.²⁵⁷

Poverenik je više puta uputio upozorenja državnim organima, medijima i javnosti da je u vanrednim okolnostima naročito važno da se postupa u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti,²⁵⁸ a krajem godine javnost je od predsednice Vlade saznala da je izrađena aplikacija koja bi pratila zaražene, ali da je Vlada ipak odlučila da je ne koristi.²⁵⁹

Posredan uticaj pandemije na potencijalno ugrožavanje privatnosti i podataka o ličnosti naročito je očit u preusmeravanju mnoštva aktivnosti iz fizičkog u digitalni svet. Ta promena imala je značajan uticaj na mlade, naročito u oblasti obrazovanja. Većina formalnih i neformalnih obrazovnih aktivnosti odvijalo se *onlajn*, bilo da je u pitanju osnovna škola, srednja škola ili fakultet. Pohađanje nastave *onlajn* i učestvovanje u korišćenju *onlajn* nastavnih sredstava i alata, kao i naglo širenje video-poziva i konferencija, doveli su do izraženog prisustva mladih, ali i nastavnika/ca i roditelja, u digitalnom svetu. Pitanje je da li su nastavnici/ce i profesori/ke posvetili dovoljno pažnje politikama privatnosti korišćenih *onlajn platformi*. Skoro sve platforme zahtevaju određen vid identifikacije, poput imena i prezimena, adrese elektronske pošte, naziva škole/fakulteta, pristupa IP adresi računara, porukama koje se razmenjuju, datumu i vremenu, neretko kontaktima na uređaju, a naročito bitno i osetljivo jeste pristup glasu i videu učesnika. Ti sastanci i predavanja mogli su se snimati i bez informisane saglasnosti svih učesnika, kao i neučestvovanja u odlukama koje ih se tiču. Tako dolazi do ugrožavanja

²⁵⁷ Videti: „Informacioni sistem COVID-19 – da li su naši lični podaci bezbedni?“, *SHARE Fondacija*, 22. januar 2021. Dostupno na: <https://www.sharefoundation.info/sr/informacioni-sistem-covid-19-da-li-su-nasi-licni-podaci-bezbedni/>.

²⁵⁸ Videti, na primer, saopštenje Poverenika od 19. marta. Dostupno na: <http://skr.rs/A5J>.

²⁵⁹ „Brnabić: Imali smo aplikaciju za praćenje građana, ali smo na kraju ipak odustali“, *Danas*, 10. decembar 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/politika/brnabic-imali-smo-aplikaciju-za-pracenje-gradjana-ali-smo-na-kraju-ipak-odustali/>.

privatnosti mladih, uprkos dobroj volji, na primer, njihovih nastavnika/ca da se nastava odvija nesmetano u novim uslovima. Iako su digitalne tehnologije značajno olakšale život tokom „karantina“, one sa sobom nose rizike, te je potrebno naći pravu ravnotežu između „udobnosti“ i privatnosti.

Drugi primer ugrožavanja privatnosti u Srbiji jeste nastavak najavljenog²⁶⁰ postavljanja kamera za „pametni video-nadzor“, naročito u Beogradu.²⁶¹ Nakon prvobitne procene uticaja obrade na zaštitu podataka o ličnosti koju je sačinio MUP, usledila je negativna ocena Poverenika i organizacija civilnog društva. U martu 2020. godine izrađena je nova procena uticaja obrade na zaštitu podataka o ličnosti upotrebom savremenih tehnologija video-nadzora u okviru projekta „Sigurno društvo“.²⁶² Predviđeno je postavljanje 8.100 uređaja za video-nadzor koji će moći da prikupljaju podatke poput lika, izgleda, zdravlja lica, registarske i druge oznake vozila i tako dalje, što značajno utiče na mogućnost uživanja prava na privatnost jer je potencijalno zadiranje u privatnost unapred neodređenog broja ljudi sa trenutnim rešenjima potencijalno neproporcionalno svrsi čijem se ostvarenju teži (na primer: istraga krivičnih dela i slično). Naročito su zabrinjavajući navodi međunarodne organizacije *Amnesti internešenel* (Amnesty International) o tome da je srpska policija koristila kamere za prepoznavanje lica u Beogradu da identifikuje demonstrante.²⁶³ Podsetimo, mladi su činili najbrojniji deo demonstranata, a više o efektu zastrašivanja koji ovo može da ima videti u poglavlju o slobodi okupljanja i mladima.

Kao odgovor na netransparentan odnos države kad je u pitanju uvođenje pametnog video-nadzora, ali i potrebe da javnost bude upoznata sa celim procesom i njegovim posledicama, neformalna grupa internet aktivista pokrenula je početkom godine akciju „hiljade kamera“ i istoimeni internet portal.²⁶⁴

²⁶⁰ „Stefanović: Hiljadu kamera sa softverima za prepoznavanje lica i tablica“, *N1*, 30. januar 2019. Dostupno na: <https://rs.n1info.com/vesti/a456247-stefanovic-hiljadu-kamera-sa-softverima-za-prepoznavanje-lica-i-tablica/>.

²⁶¹ „Kamere love bahate vozače: Video-nadzor u Beogradu na SVAKOM KORAKU, prekršaji se snimaju, a kazne stižu na kućnu adresu (FOTO)“, *Novosti*, 5. februar 2020. Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:845621-Kamere-love-bahate-vozace-Video-nadzor-u-Beogradu-na-SVAKOM-KORAKU-prekršaji-se-snimaju-a-kazne-stizu-na-kucnu-adresu-FOTO>.

²⁶² Dostupno na: <https://cutt.ly/tjmDsCc>.

²⁶³ „Serbia: Police violence against COVID-19 protesters must end“, *Amnesty International*, 9. jul 2020. Dostupno na: <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/serbia-police-violence-against-covid-19-protesters-must-end>.

²⁶⁴ <https://hiljade.kamera.rs/>.

10. SLOBODA MIRNOG OKUPLJANJA MLADIH

10.1. Normativni okvir

Sloboda mirnog okupljanja jedno je od osnovnih prava i stoji u samim temeljima demokratskog društva. Kao takva, garantovana je najvažnijim međunarodnim instrumentima, poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (čl. 20), Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (čl. 21) i Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (čl. 11). Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (PGP) dozvoljava ograničenje slobode okupljanja, ali istom prilikom predviđa tri uslova koje nadležne vlasti moraju da ispune: 1) ograničenje je *u skladu sa zakonom*; 2) ono je *nužno u demokratskom društvu*; i 3) ograničenja mogu da se uvedu samo zarad zaštite *interesa* koji su ustanovljeni u samom PGP.

Ustav Republike Srbije iz PGP preuzima legitimne ciljeve zbog čijeg je očuvanja dozvoljeno ograničiti slobodu okupljanja, i to ako je neophodno radi: zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije (čl. 54). Ostvarivanje ovog prava u Srbiji detaljnije je uređeno Zakonom o javnom okupljanju.²⁶⁵ Ustav jemči pravo na slobodu mirnog okupljanja (građana/ki) i ustanovljava podjelu na okupljanja na otvorenom i okupljanja u zatvorenom prostoru. Okupljanja na otvorenom podležu prijavi nadležnom organu, dok okupljanja u zatvorenom prostoru nije potrebno prijaviti.

Komitet za ljudska prava objavio je krajem jula 2020. godine revidirani *Opšti komentar broj 37* o slobodi mirnog okupljanja. Opšti komentar dolazi u značajnom trenutku, kada su se širom sveta odvijali protesti i u trenucima pandemije virusa korona. Opšti komentar nedvosmisleno potvrđuje da je sloboda mirnog okupljanja zaštićena gde god da se odvija: na otvorenom, u zatvorenom ili na internetu.²⁶⁶

Iz aspekta mladih, u Srbiji je naročito značajno da ne postoji starosna granica za učešće i organizovanje okupljanja, pa tako mladi i pre punoletstva mogu da organizuju okupljanje i na javnom forumu izraze mišljenje i učestvuju u raspravama od značaja za mlade, ali i čitavo društvo. Jedini uslov koji se

²⁶⁵ *Sl. glasnik RS*, 6/16.

²⁶⁶ Dokument je dostupan na: <https://digitallibrary.un.org/record/3884725>.

posredno uspostavlja jeste da organizator/ka pri prijavi okupljanja mora da dâ broj identifikacionog dokumenta (čl. 14), što znači da organizator/ka okupljanja treba da ima najmanje 10, odnosno 16 godina.²⁶⁷

Zakon o javnom okupljanju definiše okupljanje kao skup više od 20 lica radi izražavanja, ostvarivanja i promovisanja državnih, političkih, socijalnih i nacionalnih uverenja i ciljeva, te drugih sloboda i prava u demokratskom društvu. Tu su i drugi oblici skupova kojima se ostvaruju verski, kulturni, humanitarni, sportski, zabavni i drugi interesi.

Specijalni izvestilac za slobodu mirnog okupljanja i udruživanja apelovao je na sve države da ne treba da ukinu slobodu okupljanja i udruživanja, uprkos pandemiji virusa korona. Istakao je deset ključnih načela: 1) obezbediti da nove zakonodavne mere poštuju ljudska prava; 2) obezbediti da se vanredna javnozdravstvena situacija ne koristi kao izgovor za kršenje ljudskih prava; 3) demokratija se ne može odlagati na neodređeno vreme; 4) obezbediti inkluzivno učešće; 5) garantovati slobodu udruživanja i slobodu okupljanja na internetu bez ograničenja i cenzure, štiteći pravo na privatnost; 6) štiti pravo na slobodu udruživanja i slobodu okupljanja na radu, podsetivši da sloboda mirnog okupljanja važi i za pravo na štrajk; 7) obezbediti slobodu izražavanja; 8) obezbediti učešće civilnog društva u multilateralnim institucijama; 9) pozvao je na međunarodnu solidarnost; i 10) osvrnuo se na buduće implikacije COVID-19 i odgovore na zahteve javnosti za reforme.²⁶⁸

10.2. Uživanje slobode mirnog okupljanja od strane mladih u 2020. godini

Da mladi nisu koncentrisani samo na neposredne potrebe i zahteve svoje starosne grupacije, pokazuju protesti koji su obeležili celu 2020. godinu. Udruženje „1 od 5 miliona“, koje vode prevashodno mladi, nakon protesta svake subote tokom 2019. godine odlučilo je da u januaru 2020. godine prestane sa organizacijom protesta u Beogradu.²⁶⁹

²⁶⁷ Za više o izdavanju lične karte videti Zakon o ličnoj karti, *Sl. glasnik RS*, 62/2006-19, 36/2011-94.

²⁶⁸ „Reagovanje država na pretnju COVID-19 ne treba da ukinu slobodu okupljanja i udruživanja“, dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25788&LangID=E>.

²⁶⁹ Udruženje „1 od 5 miliona“ odustaje od bojkota i od organizacije protesta, *N1*, 28. januar 2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a564582/Udruzenje-1-od-5-miliona-odustaje-od-bojkota-i-od-organizacije-protesta.html>.

Jul su obeležili protesti kakvi nisu viđeni mnogo godina. Naime, uvertira u buran jul usledila je drugog jula kao spontana reakcija studenata i studentkinja na najavu predsednika Republike da će se zatvoriti svi studentski domovi, što bi trebalo da bude mera za sprečavanje širenja virusa korona. Ovo je drugi put da je studenti/kinje trebalo da napuste studentske domove, ovaj put za vreme ispitnog roka. Na ovakvu odluku studenti/kinje su reagovali tako što su se u protestnim kolonama zaputili iz više studentskih domova i stigli ispred Narodne skupštine, pod parolama „Nećemo kući“ i „Ne damo domove“. Na ovaj spontani protest odmah je reagovao ministar prosvete, koji je najavio da će se „ujutru sve razjasniti“ i da „studenti/kinje nemaju razloga za brigu“.²⁷⁰ Mladi koji studiraju su kroz ovo spontano okupljanje preneli jasnu poruku vlastima, pa je protest imao pozitivan ishod, budući da ih vlasti nisu iselile iz domova. Na ovaj način mladi su aktivno izrazili nezadovoljstvo odlukom koja ih direktno pogađa, a u čijem donošenju nisu imali učešće, i tako donekle uspeali da promene pravila igre. Sa sličnim problemom susreli su se mladi koji studiraju u Novom Sadu, koji su takođe okupljanjem iskazali svoje nezadovoljstvo donetom odlukom i izneli zahteve da se i njima odobri ostanak u domovima, kao i da se u znak solidarnosti kolegama i koleginicama koji su oboleli od virusa korona dozvoli novi ispitni rok.²⁷¹ Studenti/kinje su u narednim danima imali sastanak sa resornim ministrom i postigli sporazum o ostanku u studentskim domovima, ceni stanarine i studentske menze, kao i dodatnom ispitnom roku.²⁷² Okupljanje u Novom Sadu usledilo je nakon okupljanja u Beogradu, a pokazuje da su potrebe mladih iste i da se solidarno mogu postići zajednički ciljevi.

Energiju i nezadovoljstvo mladi su pokazali i tokom julskih protesta povodom najave da će se ponovo uvesti takozvani policijski čas – zabrana kretanja van sopstvenih domova i dvorišta u određenom periodu u toku dana, npr. od 20 časova uveče do 5 časova ujutru.²⁷³ Julski protesti pokazali su da mladi nisu apatični prema društvenim dešavanjima koja imaju uticaje na sve, i njihova uloga bila je značajna tokom skoro deset dana protesta. Mladi su činili najveći deo ovih protesta širom Srbije, a

²⁷⁰ „Šarčević: Ujutru ćemo sve razjasniti, studenti/kinje nemaju razloga za brigu“, *N1*, 3. jul 2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a615992/Sarcevic-Ujutro-cemo-sve-razjasniti-studenti-nemaju-razloga-za-brigu.html>.

²⁷¹ „FOTO, VIDEO: Novosadski studenti/kinje šetali do Banovine, dali rok od tri dana ili sledi radikalizacija protesta“, *Portal 021*, 3. jul 2020. Dostupno na: <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/247451/FOTO-VIDEO-Novosadski-studenti-setali-do-Banovine-dali-rok-od-tri-dana-ili-sledi-radikalizacija-protesta.html>.

²⁷² „Studentima/kinjama ispunjeni zahtevi“, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 8. jul 2020. Dostupno na: <http://www.mpn.gov.rs/studentima-ispunjeni-zahtevi/>.

²⁷³ Vidi poglavlje Policijski čas i zabrana kretanja na određenim mestima, potpoglavlje 5.2.

u mnogim mestima su i predvodili proteste, poput Niša i Leskovca,²⁷⁴ kao i Čačka.²⁷⁵ S druge strane, zabrinjavajuća je policijska brutalnost tokom julskih protesta. Mladi su policijskom brutalnošću posebno pogođeni jer su činili najveći deo okupljenih demonstranata. Prekomerna upotreba sile, arbitrarna hapšenja, ekspresne i stroge presude protiv demonstranata koje su usledile mogu imati samo efekat odvratanja (eng. *chilling effect*) na mlade da i dalje učestvuju na protestima.

Beogradskom centru za ljudska prava javilo se više desetina mladih zbog policijske brutalnosti, a u postupcima pred organima Beogradski centar za ljudska prava zastupao je i pružio pravnu pomoć i podršku za ukupno 18 ljudi. Od njih 18, samo je petoro starije od 30 godina, što znači da je čak 13 mladih. Zbog svega toga, Platforma organizacija za saradnju sa mehanizmima Ujedinjenih nacija za ljudska prava²⁷⁶ podnela je hitan apel Specijalnom izvestiocu Ujedinjenih nacija za torturu da reaguje povodom policijske brutalnosti na protestima u Srbiji.²⁷⁷ Savetodavno veće o mladima Saveta Evrope izrazilo je zabrinutost u vezi sa poštovanjem ljudskih prava mladih na protestima u gradovima u Srbiji, i podsetilo da mladi imaju pravo da učestvuju u mirnim okupljanjima i tako daju glas svojim stavovima.²⁷⁸ Do promene atmosfere na protestima dolazi kada je kao glavna poruka okupljenih građana/ki postala „Sedi, ne nasedaj” i „Nećemo nasilje”. Prisutni, od čega je većina mladih, sedenjem na platou ispred Narodne skupštine želeli su da prikažu nenasilni karakter protesta, budući da je vrlo rano postalo jasno da svega nekoliko malih grupa provocira i učestvuje u incidentima sa policijom. Sa smanjenjem broja ljudi koji su dolazili na proteste smanjivala se i reakcija i broj policije. Šestog, sedmog i osmog dana protest nekoliko stotina ljudi u Beogradu, ali i u drugim gradovima, prošao je mirno.²⁷⁹ Policije je bilo sve manje, a protesti su utihnuli dok nisu prestali da se održavaju.

²⁷⁴ „Protest u Nišu predvodili mladi, okupljanje i u Leskovcu (video)”, *jugmedia*, 8. jul 2020. Dostupno na: <https://jugmedia.rs/protest-u-nisu-predvodili-mladi-okupljanje-i-u-leskovcu-video/>.

²⁷⁵ „Mladi predvodili protest u Čačku”, *OzonPress*, 9. jul 2020. Dostupno na: <https://www.ozonpress.net/politika/mladi-predvodili-protest-u-cacku>.

²⁷⁶ Više o Platformi vidi na: <https://platforma.org.rs/o-platformi/>

²⁷⁷ „Platforma obavestila Specijalnog izvestioca Ujedinjenih nacija za torturu o policijskoj brutalnosti na protestima u Srbiji”. Dostupno na: <https://platforma.org.rs/platforma-obavestila-specijalnog-izvestioca-ujedinjenih-nacija-za-torturu-o-policijskoj-brutalnosti-na-protestima-u-srbiji/>.

²⁷⁸ „Safeguarding the fundamental freedoms of peaceful assembly and expression for young people on the streets of Europe”, *Advisory Council of Youth*, Council of Europe, 2020. Dostupno na: <https://rm.coe.int/16809f5257>.

²⁷⁹ „Protest ispred Skupštine Srbije, šesti dan zaredom, bez incidenata”, *N1*, 12. jul 2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a619071/Protest-ispred-Skupstine-Srbije-šesti-dan-zaredom.html> i „Manje građana na protestima u Beogradu i Nišu, manje i policije”, *N1*, 14. jul 2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a619784/Protest-u-Beogradu-osmi-dan-zaredom.html>.

Krovna organizacija mladih Srbije (KOMS) najoštrije je osudila nasilje nad mladima tokom protesta i založila se za zaštitu prava mladih u demonstracijama. KOMS je istom prilikom istakao da će preduzeti aktivnosti poput informisanja mladih o besplatnoj pravnoj pomoći, da će ugrožavanje bezbednosti i prava mladih komunicirati sa međunarodnim akterima i da će tražiti stav i reakciju ministra omladine i sporta.²⁸⁰

U septembru je bila aktuelna tema školarina, pa su studenti/kinje, nezadovoljni visinama školarina i kvalitetom nastave koja se pruža,²⁸¹ naročito na daljinu, odlučili da nezadovoljstvo iskažu mirnim protestom, ukazujući na potrebu da se problem sistemski reši, umesto da se ide na pojedinačna rešenja, poput individualnih pokretanja tužbi zbog kršenja ugovora o studiranju. Protest je započeo ispred Rektorata Univerziteta u Beogradu i Vlade Srbije 24. septembra,²⁸² nastavljen je već trećeg,²⁸³ a zatim i petog oktobra.²⁸⁴ Studenti/kinje tražili su sastanak sa ministrom prosvete i rektorkom Univerziteta u Beogradu, od čega su uspeli da dobiju sastanak samo sa ministrom.²⁸⁵

Mirnim okupljanjem za ili protiv određenih ideja i javnih politika mladi donosiocima odluka stavljaju na znanje ne samo šta ih direktno pogađa, već i kakvo društvo žele. Neophodno je da se država uzdrži od svih akcija koje mogu da sputavaju i neopravdano ograničavaju pravo mladih da uživaju slobodu okupljanja. Država mora da ostavi dovoljno prostora da mladi mogu da iznesu svoje ideje i uživaju svoju slobodu mirnog okupljanja.

²⁸⁰ KOMS: Saopštenje povodom aktuelnih demonstracija, Dostupno na: <https://koms.rs/2020/07/12/koms-saopstenje-povodom-aktuelnih-demonstracija/>.

²⁸¹ O ovome vidi više u delu izveštaja koji se tiče obrazovanja, poglavlje 2.

²⁸² „Protest studenata ispred Vlade: Obrazovanje nasušna potreba, a ne stadioni”, *N1*, 24. septembar 2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a653481/Protest-studenata-zbog-skolarina.html>.

²⁸³ „Protest studenata i profesora u Beogradu za autonomiju Univerziteta i niže školarine”, *Radio Slobodna Evropa*, 3. oktobar 2020. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30872299.html>.

²⁸⁴ „Protest studenata – šatori ispred Ministarstva prosvete, blokirana jedna traka”, *N1*, 5. oktobar 2020. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/Vesti/a657236/Protest-studenata-u-Nemanjinoj-ulici.html>.

²⁸⁵ „Studenti: Rokovi za sastanak sa rektorkom Beogradskog univerziteta oko problema školarine prošli”, *Danas*, 25. novembar 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/studenti-rokovi-za-sastanak-sa-rektorkom-beogradskog-univerziteta-oko-problema-skolarine-prosli>.

10.2.1. Uticaj COVID-19 na slobodu mirnog okupljanja

Uz većinu drugih država, Srbija je zbog epidemije virusa korona uvela zabranu i ograničenja javnih okupljanja. Već je smo pomenuli da je, po Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, zaštita javnog zdravlja legitiman cilj zbog kojeg je dozvoljeno ograničiti slobodu mirnog okupljanja.

Sloboda mirnog okupljanja ograničavana je tokom i nakon vanrednog stanja naredbama ministra zdravlja. Naredbe o zabrani okupljanja imaju osnov u Zakonu o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.²⁸⁶ Naredbe o zabrani okupljanja, kako na otvorenom, tako i u zatvorenom prostoru, nisu bile drugačije za mlade u odnosu na druge kategorije stanovništva. To znači da mladi nisu bili posebno isključeni ili dodatno ograničeni u uživanju ove slobode. Od početka epidemije do zaključenja izveštaja doneto je 11 naredbi. Zabrane su se kretale ovako:

12. mart	Zabrana okupljanja više od 100 osoba u zatvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 25/20-62
15. mart	Zabrana okupljanja više od 50 osoba u zatvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 30/20-14
21. mart	Zabrana okupljanja više od 5 osoba u zatvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 39/20-17
7. maj	Zabrana okupljanja više od 50 osoba na otvorenom i u zatvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 66/20-17
21. maj	Zabrana okupljanja više od 100 osoba na otvorenom i u zatvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 76/20-17
29. maj	Zabrana okupljanja više od 1000 osoba na otvorenom i 100 u zatvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 78/20-71
10. jun	Zabrana okupljanja više od 500 osoba u zatvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 83/20
12. jun	Zabrana okupljanja više od 500 osoba u zatvorenom; Brisana odredba o rastojanju od 1 metar na otvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 84/20
16. jul	Zabrana okupljanja više od 10 osoba na otvorenom i u zatvorenom; Uvedena odredba o rastojanju od 1,5 metara;	<i>Sl. glasnik</i> , br.100/20
28. avgust	Zabrana okupljanja više od 30 osoba na otvorenom i u zatvorenom;	<i>Sl. glasnik</i> , br. 111/20
6. novembar	Zabrana okupljanja više od 5 osoba na otvorenom i u zatvorenom.	<i>Sl. glasnik</i> , br. 133/20

▲ **Tabela 11**
Prikaz naredbi o zabrani okupljanja u Republici Srbiji na javnim mestima na otvorenom i u zatvorenom prostoru²⁸⁷

²⁸⁶ Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, *Sl. glasnik RS*, 15/2016-31, 68/2020-4, 136/2020-3.

²⁸⁷ Tabela je preuzeta iz Izveštaja Ljudska prava u Srbiji 2020, *Beogradski centar za ljudska prava*, 2021, str. 146.

Istraživanje pokazuje da je otprilike jednak broj mladih smatrao da su mere ograničenja kretanja i okupljanja tokom vanrednog stanja bile onoliko stroge koliko je trebalo (41%) i previše stroge (39%). Da su mere bile previše blage smatra 8% ispitanih mladih, dok 12% nije moglo da dâ ocenu.²⁸⁸ Drugo istraživanje ticalo se poštovanja mera ograničenja kretanja i okupljanja, kako tokom, tako i nakon vanrednog stanja. Na skali od jedan do pet – gde je jedan najniža ocena, a pet najviša – prosečna ocena poštovanja ovih mera tokom vanrednog stanja prilično je visoka (4,22), dok nakon ukidanja vanrednog stanja opada (3,30).²⁸⁹ Sa ukidanjem vanrednog stanja ukinute su i mere zabrane ili ograničenja kretanja, tako da se ocena odnosi samo na poštovanje mera koje se tiču slobode mirnog okupljanja.

Međutim, tokom 2020. godine bile su problematične tzv. bakljade na krovovima zgrada u nekoliko gradova u Srbiji oko pola devet uveče, u znak podrške izvršnim vlastima i vladajućoj stranci, a kao odgovor na lupanje u šerpe i „buku protiv diktature” koja je išla nakon aplauza podrške lekarima.²⁹⁰ Dešavale su se u vreme kada je bilo zabranjeno okupljanje više od pet osoba, a na mnogim snimcima i fotografijama jasno se uočava da okupljenih ima mnogo više. Dešavale su se u vreme „policijskog časa”, kada je bilo zabranjeno kretanje svima koji nemaju posebne dozvole. Na bakljade policija i tužilaštvo nisu adekvatno i pravovremeno odgovorili,²⁹¹ što je utvrdio i Zaštitnik građana.²⁹² Udruženje za zaštitu mladih za sebe tvrdi da je organizator paljenja baklji,²⁹³ a KOMS je upozorio da je posredi politička zloupotreba mladih i udruženja mladih putem kontraprotesta i da mladi podnose teret za govor mržnje i nasilno političko delovanje, dok se politički akteri skrivaju iza udruženja mladih.²⁹⁴

²⁸⁸ „Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji 2020”, *Krovna organizacija mladih Srbije*, Beograd, 2020, str. 265. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/09/Alternativni-izveštaj-o-položaju-i-potrebama-mladih-u-RS-2020.pdf>.

²⁸⁹ „Život mladih u Srbiji: Uticaj kovid-19 pandemije”, *Krovna organizacija mladih Srbije*, Beograd, 2020, str. 54. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/12/Zivot-mladih-u-Srbiji-uticaj-kovid-19-pandemije.pdf>.

²⁹⁰ „Pristalice SNS-a organizovale bakljade kao odgovor na lupanje u šerpe”, *Danas*, 29. april 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/politika/pristalice-sns-a-organizovale-bakljade-kao-odgovor-na-lupanje-u-serpe-video/>.

²⁹¹ Tužilaštvo za organizovani kriminal odbacilo je deo krivične prijave, vidi: „Tužilaštvo za Insajder: Odbačen deo krivične prijave protiv Đukanovića i ostalih zbog paljenja baklji”, *Insajder*, 8. jun 2020. Dostupno na: <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/18818>.

²⁹² Izveštaj i preporuke Zaštitnika građana od 5. novembra dostupni su na: <https://ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/6850-n-fi-sn-r-g-v-nj-p-lici-n-uplj-nj-n-p-zn-ih-s-b-n-r-v-vi-zgr-d>.

²⁹³ „Ko su organizatori bakljade u znak podrške SNS-u?”, *Danas*, 7. maj 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/politika/ko-su-organizatori-bakljade-u-znak-podrske-sns-u/>.

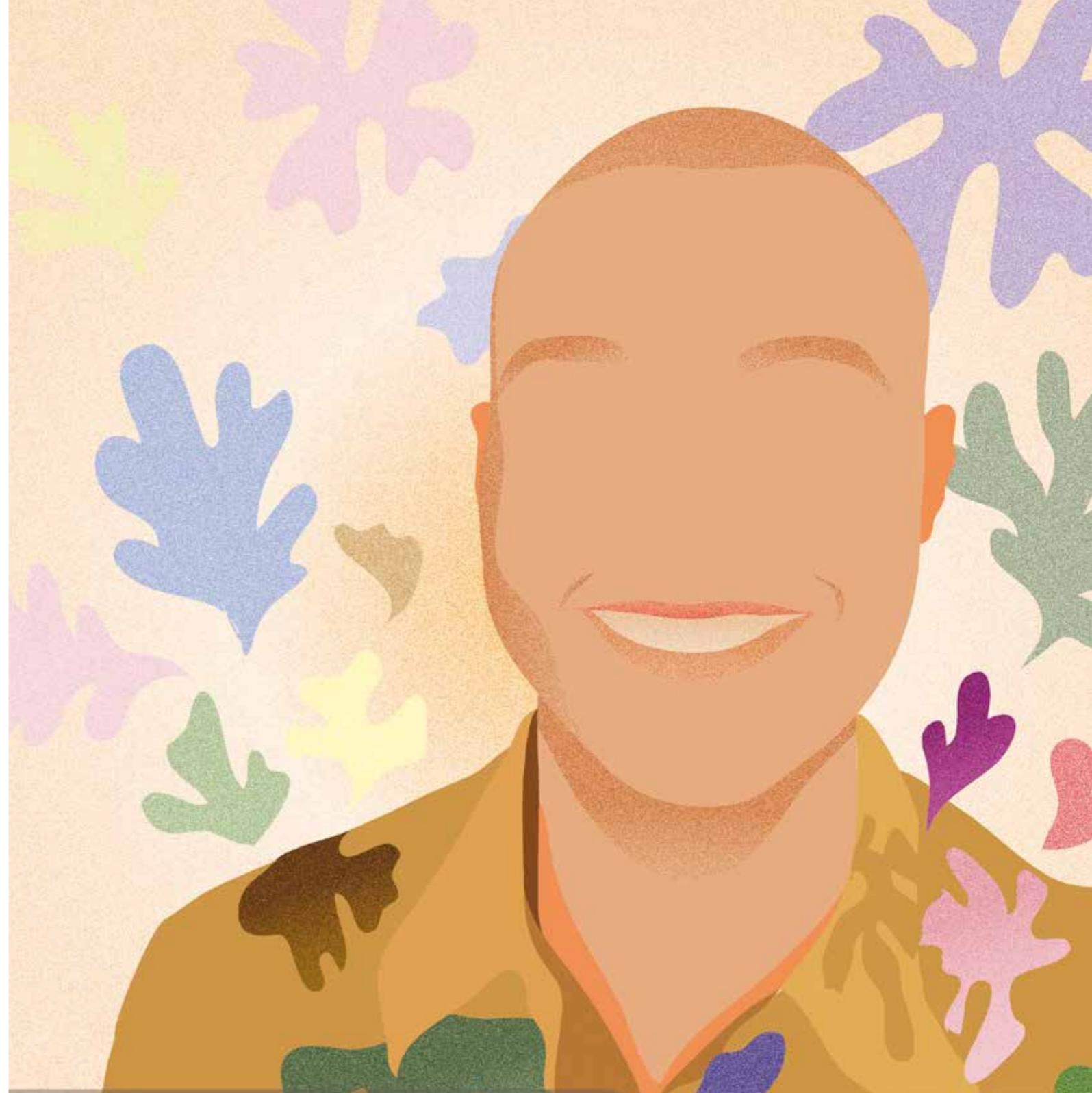
²⁹⁴ Saopštenje povodom zloupotrebe mladih i njihovih udruženja, *Krovna organizacija mladih Srbije*, 5. jun 2020. Dostupno na: <https://koms.rs/2020/05/05/saopstenje-povodom-zloupotrebe-mladih-i-njihovih-udruzenja>.

Svojevrsna stigmatizacija mladih bila je prisutna u označavanju mladih kao glavnih i odgovornih za širenje virusa korona njihovim „noćnim okupljanjima“. Iako jeste bilo primera neodgovornog ponašanja,²⁹⁵ još je neodgovornije sve mlade označiti za krivce širenja zaraze.²⁹⁶

Naspram fizičkih okupljanja, sloboda mirnog okupljanja kod mladih našla je još jedan vid – okupljanja na internetu. Iako je digitalno doba otvorilo nove „prostore“ koji obogaćuju mogućnost uživanja ovog osnovnog prava, ta činjenica ne sme da postane izgovor vlastima bilo koje države da, pod okriljem mogućnosti okupljanja na internetu, značajno ograniče ili potpuno ukinu mogućnost fizičkog okupljanja. Mladi su u Srbiji internet koristili najčešće za deljenje informacija koje su dovodile do spontanih protesta, ili su direktno pozivali na proteste na društvenim mrežama kroz *onlajn* aktivizam. Mladi su pokazali svoje preferencije prema društvenim mrežama u odnosu na klasične, tradicionalne političke i društvene akcije.

²⁹⁵ Vidi, na primer, višednevna noćna druženja mladih bez fizičke distance u Nišu, uprkos upozorenjima lokalnog kriznog štaba: „Mladi prkose merama. Kej i dalje najomiljenije mesto okupljanja. Noću tu bude i do 300 osoba“, *Niške vesti*, 23. jul 2020. Dostupno na: <https://niskevesti.rs/mladi-prkose-merama-kej-i-dalje-najomiljenije-mesto-okupljanja-nocu-tu-bude-i-do-300-osoba/>.

²⁹⁶ Vidi poglavlje 7 Pravo na informisanje i mladi.

11. SLOBODA UDRUŽIVANJA MLADIH

11.1. Normativni okvir

Pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 22) garantuje svakom pojedincu pravo da se slobodno udruži sa drugim pojedincima, uključujući i pravo na osnivanje sindikata i učlanjivanje u sindikate. Međutim, ovaj međunarodni ugovor dozvoljava državama da svojim zakonima ograniče pravo na udruživanje članova oružanih snaga, kao i ograničavanje vršenja ovog prava onda kada je to prepoznato zakonom, neophodno u demokratskom društvu, a radi zaštite nacionalne ili javne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja i morala, kao i prava i sloboda drugih. Ustav Srbije (čl. 55) jemči slobodu političkog, sindikalnog i drugog udruživanja, kao i slobodu da se ostane *van* svakog udruženja. Naročito je bitno da za osnivanje udruženja nije potrebna prethodna dozvola, već samo upis u odgovarajući registar. Moguće je da budu zabranjena ona udruženja koja deluju usmereno na kršenje ljudskih i manjinskih prava, koja izazivaju nacionalnu, versku i rasnu mržnju, kao i ona koja nasilno ruše ustavni poredak.

U pogledu udruživanja mladih najvažnija su dva zakona – Zakon o udruženjima²⁹⁷ i Zakon o mladima.²⁹⁸ Zakon o udruženjima opšti je zakon i primenjuje se supsidijarno, kao *lex generalis* na ona udruženja čije je delovanje određeno posebnim zakonom, poput udruženja mladih i za mlade. To znači da kada odgovor na neko pravno pitanje ne nalazimo u Zakonu o mladima, treba da pogledamo kako to pitanje reguliše Zakon o udruženjima. Da bi se osnovalo udruženje, neophodno je ga osnuju najmanje tri osobe. Osnivači udruženja mogu biti i mladi mladi od 18 godina, uz saglasnost roditelja ili staratelja, što predstavlja dobru praksu.

Zakon o mladima dodatno razrađuje ovu materiju i predviđa mogućnost da se osnivaju *udruženja mladih* i *udruženja za mlade*. Ovaj zakon ide korak dalje od opšteg Zakona o udruženjima i predviđa mogućnost da se mladi udružuju i u *neformalna udruženja* čiji su ciljevi ili oblast ostvarivanja ciljeva usmereni na mlade, kako to uređuje sam Zakon o mladima. Na ovaj način je, barem u teoriji, stvoreno više mogućnosti za prepoznavanje i uključivanje u institucionalne procese rešavanja problema

²⁹⁷ *Sl. glasnik RS*, 51/09 i 99/11 – dr. zakoni.

²⁹⁸ *Sl. glasnik RS*, 50/11.

mladih u konkretnim zajednicama – na primer, kroz programe finansijske podrške koji uključuju i neformalna udruženja mladih.²⁹⁹

11.2. Udruženja mladih i udruženja za mlade

Ministarstvo omladine i sporta (MOS) vodi posebnu evidenciju udruženja mladih i udruženja za mlade. Po poslednjem ažuriranju baze 1. marta 2019. godine, ukupno je evidentirano 1457 udruženja.

Registrovana udruženja mladih i za mlade imaju i mogućnost udruživanja u saveze, čiji su ciljevi i oblasti ostvarivanja ciljeva usmereni na mlade. U skladu sa Zakonom o mladima (čl. 14), status *krovnog saveza* stiče savez koji 1) ima najmanje 60 registrovanih udruženja sa sedištim na teritoriji najmanje dve trećine upravnih okruga u Republici Srbiji; 2) najmanje dve godine sprovodi omladinske aktivnosti; i 3) okuplja najmanje 2000 individualnih, jednom upisanih članova, od kojih je najmanje dve trećine mladih.

U Srbiji postoje tri omladinska saveza koji čine takozvane *stubove omladinske politike*. To su Krovna organizacija mladih Srbije (KOMS), Nacionalna asocijacija praktičara i praktičarki omladinskog rada (NAPOR) i Nacionalna asocijacija kancelarija za mlade (Nacionalna KzM). KOMS je osnovan 2011. godine i predstavlja najviše predstavničko telo mladih u Srbiji, okupivši trenutno 109 udruženja sa teritorije Srbije. KOMS je u septembru 2019. godine podneo dokumentaciju za sticanje statusa *nacionalnog krovnog saveza mladih*, a MOS mu je 21. jula 2020. godine zakonski priznao status nacionalnog krovnog saveza mladih u skladu sa članom 14 Zakona o mladima.³⁰⁰ Ovaj status, između ostalog, znači da KOMS ima obezbeđeno stalno mesto u Savetu za mlade Vlade Republike Srbije, kao i kontinuiranu institucionalnu podršku MOS. Sa tim u vezi, KOMS je početkom decembra 2020. godine objavio konkurs za predstavnicu/predstavnika mladih u Savetu za mlade.³⁰¹

²⁹⁹ Poput programa „Mladi su zakon“.

³⁰⁰ Vidi: Krovna organizacija mladih Srbije kao zakonski priznat krovni savez, dostupno na: <https://koms.rs/2020/07/23/koms-national-youth-council-of-serbia-became-legally-recognized-as-the-national-youth-council/>.

³⁰¹ „Konkurs: Predstavnici i predstavnice mladih u Savetu za mlade Vlade Republike Srbije“, *Krovna organizacija mladih Srbije*, 2. decembar 2020. Dostupno na: <https://koms.rs/2020/12/02/konkurs-predstavnici-i-predstavnice-mladih-u-savetu-za-mlade-vlade-republike-srbije/>.

NAPOR je osnovan 2009. godine i predstavlja strukovni i reprezentativni savez udruženja koja sprovode omladinski rad i posvećen je stvaranju i razvijanju uslova za osiguravanje kvaliteta i prepoznavanje omladinskog rada u cilju razvoja potencijala mladih i omladinskih radnika/ca koji doprinose dobrobiti lokalne zajednice i društva. NAPOR ima 33 punopravne članice i 18 pridruženih članica.³⁰²

Nacionalna KzM osnovana je 2014. godine i predstavlja krovni savez gradova i opština koji imaju osnovanu kancelariju za mlade i aktivno rade na razvijanju lokalne omladinske politike, i ima 110 članica.³⁰³

MOS je ključna tačka u odnosu udruženja mladih i za mlade sa državom. MOS finansira programe i projekte od javnog interesa u oblastima omladinskog sektora. Na ovaj način udruženja mladih i za mlade sprovode niz aktivnosti. MOS svake godine objavljuje konkurse za finansiranje programa i projekata na osnovu Zakona o mladima i Pravilnika o finansiranju i sufinansiranju programa i projekata od javnog interesa u oblastima omladinskog sektora.³⁰⁴

11.3. Mladi i sloboda udruživanja

U toku 2020. godine objavljena su dva relevantna istraživanja koja su sadržala segment o uživanju slobode udruživanja od strane mladih. Jedno istraživanje sproveda je Krovna organizacija mladih Srbije,³⁰⁵ a drugo je sproveo MOS preko agencije *Ninamedia*.³⁰⁶ Ova dva istraživanja naročito su interesantna kod pitanja članstva mladih u udruženjima, jer se podaci značajno razlikuju. Postoji nekoliko odmah uočljivih razlika između ova dva istraživanja. Uzorak KOMS jeste 1219 ispitanika i ispitanica koji su popunili *onlajn* anketu, a uzorak MOS 1500 ispitanika/ca. Pitanje KOMS glasilo je „Da li ste član nekog udruženja?“, a pitanje MOS glasilo je „Da li ste član udruženja građana?“ – gde se javlja mogućnost da su ispitanici/ce različito shvatali ova dva pitanja i pojam „udruženja“.

U svakom slučaju, prema rezultatima istraživanja KOMS, 23,9% mladih jesu članovi/ice nekog udruženja,³⁰⁷ dok su rezultati istraživanja MOS podeljeni u tri starosne grupe: 15–19 godina, 20–24 godina, 25–30 godina. Kako nije poznat tačan broj ispitanika/ca u svakoj od tri grupe (već su oni „ravnomerno zastupljeni“³⁰⁸), ovde iznosimo pojedinačne podatke: u grupi 15–19 godina 96,5% ispitanika/ca nisu članovi/ice udruženja građana/ki, u grupi 20–24 godina 90,3% ispitanika/ca nisu članovi/ice udruženja građana/ki, a u grupi 25–30 godina 93% nisu članovi/ice udruženja građana/ki. Ukoliko bismo morali da to svedemo na jedan sveobuhvatan procenat za sve tri grupe, uz ogradu da je u pitanju pretpostavka jer nije poznat tačan broj učesnika ispitivanja u svakoj od grupa, onda oko 93% ukupnih ispitanika/ca *nije* član/ica udruženja građana/ki, što znači da oko 7% jeste. U svakom slučaju, podaci se značajno razlikuju od podataka KOMS istraživanja.

KOMS analiza imala je nekoliko tematski povezanih pitanja, kao i mogućnost da ih lako poredimo sa rezultatima prethodnih istraživanja, što nam daje dodatnu vrednost pri analiziranju tih podataka. Ukoliko se oslonimo na istraživanje KOMS, u odnosu na prethodnu godinu ohrabruju podaci navedeni u Alternativnom izveštaju o položaju i potrebama mladih za 2020. godinu, koji pokazuju da mladi više koriste mogućnosti da se udružuju ili pristupaju već osnovanim udruženjima. Broj mladih koji su članovi/ice nekog udruženja skočio je skoro duplo – sa 12% u 2019. godini na 23,9% u 2020. godini.³⁰⁹ Ovaj podatak ohrabruje zato što je sloboda udruživanja jedan od načina na koji se utiče na javne politike koje se odnose na mlade; kroz udruženja se zagovara unapređenje položaja mladih u društvu, a sama po sebi podstiču aktivnije učešće svojih članova/ica u društvenim procesima. Tako 41% mladih aktivnih u udruženjima smatra da se kroz rad u udruženju može uticati i popraviti stanje u društvu.³¹⁰ I pored ovih pozitivnih podataka, veoma zabrinjava podatak da je svaka peta mlada osoba (21%) koja je aktivna u udruženju bila *diskriminisana* samo zato što je član/članica udruženja.³¹¹ Naročito zabrinjava to što je procenat ovako diskriminiranih mladih neznatno smanjen u odnosu na prošlu godinu – sa 22% na 21%.

³⁰² Vidi: <http://napor.net>.

³⁰³ Vidi: <https://asocijacija.kzm.org/>.

³⁰⁴ *Sl. glasnik RS*, 30/18.

³⁰⁵ Alternativni izveštaj. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/09/Alternativni-izveštaj-o-položaju-i-potrebama-mladih-u-RS-2020.pdf>.

³⁰⁶ Istraživanje MOS dostupno je na sajtu Ministarstva omladine i sporta, str. 253: <https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Istrazivanje%20polozaja%20i%20potreba%20mladih%20u%20Srbiji%202020.pdf>.

³⁰⁷ Alternativni izveštaj, str. 231.

³⁰⁸ Istraživanje MOS, str. 17.

³⁰⁹ Alternativni izveštaj, str. 231.

³¹⁰ Alternativni izveštaj, str. 232.

³¹¹ Alternativni izveštaj, str. 234.

Međutim, nisu svi podaci i trendovi bili pozitivni. Jedan od najočiglednijih primera zloupotrebe udruženja mladih i za mlade desio se u maju, sa takozvanim bakljadama na krovovima zgrada u više gradova u Srbiji, kao reakcija na „buku protiv diktature“.³¹² Za ova dešavanja Udruženje za zaštitu mladih tvrdi da je organizator.³¹³ Bakljade i ovakvo istupanje Udruženja za zaštitu mladih predstavljaju primer zloupotrebe mladih u političke svrhe, gde se mladi javljaju kao nosioci tereta za govor mržnje, netrpeljivost i nasilno političko delovanje, a stvarni organizatori kriju se iza udruženja mladih i za mlade. Zbog svega toga reagovala je i KOMS i u saopštenju osudila zloupotrebu udruženja mladih i za mlade.³¹⁴

11.4. Uticaj COVID-19 na slobodu udruživanja mladih

Alternativni izveštaj KOMS pokazuje da je 15% mladih volontiralo tokom epidemije, a nešto više od polovine volontera/ki imalo je obezbeđenu zaštitnu opremu u potpunosti ili delimično. Čak 39% volontera/ki samo se snalazilo za zaštitnu opremu, dok 6% volontera/ki nije imalo nikakvu zaštitnu opremu, ali se 56% mladih osećalo bezbedno tokom volontiranja, a 5% nije se osećalo bezbedno.³¹⁵

Međutim, nedostatak aktivnog učešća i uključivanja mladih u kreiranje politika i donošenje odluka na svim nivoima, naročito za vreme vanrednog stanja i tokom epidemije virusa korona, jedan je od strukturalnih uzroka za negativne ishode COVID-19 na mlade.³¹⁶ Jedini poznat primer uključivanja mladih u proces konsultacija u vezi sa epidemiološkim merama i odlukama jeste Novi Sad. U Novom Sadu omladinske organizacije imale su direktnu komunikaciju sa kriznim štabom, a volonteri i volonterke novosadskog volonterskog servisa OPENS dobili su tamošnju Oktobarsku nagradu za izuzetne rezultate.³¹⁷

³¹² Za više vidi: 10.2.1. Uticaj COVID-19 na slobodu mirnog okupljanja.

³¹³ „Ko su organizatori bakljade u znak podrške SNS-u?“, *Danas*, 7. maj 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/politika/ko-su-organizatori-bakljade-u-znak-podrske-sns-u/>.

³¹⁴ „Saopštenje povodom zloupotrebe mladih i njihovih udruženja“, *Krovna organizacija mladih Srbije*, 5. maj 2020. Dostupno na: <https://koms.rs/2020/05/05/saopstenje-povodom-zloupotrebe-mladih-i-njihovih-udruzenja>.

³¹⁵ Alternativni izveštaj, str. 269.

³¹⁶ „Posledice KOVID-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku“, OHCHR & SIPRU Tim, Beograd, 2020. Dostupno na: <https://serbia.un.org/en/104823-impact-covid19-vulnerable-groups-and-groups-risk-causes-outcomes-and-recommendations>.

³¹⁷ „Oktobarska nagrada u rukama volontera/ki i volonterki grada Novog Sada“, 23. oktobar 2020. Dostupno na: <https://opens2019.rs/vesti/oktobarska-nagrada-u-rukama-volontera-i-volonterki-grada-novog-sada/>.

Analizom relevantnih istraživanja i u razgovoru savezima udruženja mladih i za mlade,³¹⁸ došli smo do zaključka da se najčešće ističe nekoliko tema kada se radi o uticaju COVID-19 na slobodu udruživanja mladih. Redosled kojim će teme biti predstavljene ne predstavlja gradacijski niz, što znači da ne odražava značaj tema za slobodu udruživanja mladih.

Jedan od najčešćih problema za sve organizacije civilnog društva u Srbiji od početka epidemije COVID-19 jeste problem finansiranja organizacija. Ovaj problem višestruko se odrazio na udruženja mladih i za mlade. Najpre, iako su konkursi MOS objavljeni ranije nego inače (u februaru),³¹⁹ rezultati konkursa objavljeni su prilično kasno – tek u julu.³²⁰ Rokovi su ostali kratki, a novčana sredstva nedovoljna da u potpunosti odgovore na potrebe i mladih i udruženja mladih i za mlade. S druge strane, pažnja donatora usmerena je na druge teme, a rokovi su ostajali kratki uz mala sredstva koja se daju. Ovakva situacija direktno se odražava na održivost mnogih organizacija koje se uglavnom finansiraju na konkursima poput MOS. Istaknuto je i da je postojao problem da se ovakvo stanje pogoršano epidemijom iskomunicira sa MOS koje je bilo u tehničkom mandatu i bez naznaka ko će biti sledeći ministar/ka. Međutim, predstavnici/ce tri nacionalna saveza (KOMS, NAPOR, NKZM) na početku epidemije inicirali su sastanak sa MOS i zatražili da se određene aktivnosti i sredstva i sa aktuelnih projekata izmene i preusmere na saniranje negativnih posledica izazvanih epidemijom. MOS i donatori mahom su imali razumevanja prema novonastaloj situaciji i aneksima je uglavnom izvršena delimična amortizacija negativnih posledica.

U bliskoj vezi jeste i pitanje strukture finansijskih sredstava. Priroda konkursa i obaveza prema donatorima ostavlja malo prostora za ostvarivanje samog smisla postojanja udruženja – misije, vizije i vrednosti koje dele ljudi koji ga čine. Nedostatak programskog finansiranja je, usled preorijentisanja ciljeva mnogih konkursa na odgovor na COVID-19, postao još uočljiviji. Na taj način udruženja ne mogu da se posvete strateškom planiranju i dugoročnim ciljevima, što utiče na njihovu mogućnost da poboljšavaju položaj i prava mladih, naročito na lokalnu.

³¹⁸ Razgovori su obavljani u decembru 2020. godine sa KOMS, NAPOR i OPENS.

³¹⁹ „Objavljeni javni konkursi za programe i projekte od javnog interesa u oblastima omladinskog sektora“, Ministarstvo omladine i sporta, 7. februar 2020. Dostupno na: <https://www.mos.gov.rs/vest/objavljeni-javni-konkursi-za-programe-i-projekte-od-javnog-interesa-u-oblastima-omladinskog-sektora5>.

³²⁰ Rezultati javnih konkursa objavljeni su 9. jula i dostupni su na: <https://www.mos.gov.rs/konkursi-kategorija/omladina-konkursi-kategorija>.

Sledeći je problem prostora za rad. Ovo je naročito pogodilo one organizacije koje su se oslanjale na javne prostore poput omladinskih centara. Po izbijanju epidemije ti prostori prestali su da budu dostupni organizacijama mladih i za mlade, kako zbog vanrednog stanja, tako i zbog pojedinih donošenih mera. Organizovanje rada od kuće zahtevalo je prilagođavanje i tehničku opremu (računari, internet, licence za platformu *Zoom* i slično) koje mnoge organizacije nisu imale. NAPOR i KOMS objavili su, uz podršku OPENS, konkurs za mlade grantove, koji je imao za cilj pružanje podrške udruženjima da prevaziđu krizni period,³²¹ dok od strane MOS nije bilo sličnih inicijativa i akcija.

Naročit problem imala su udruženja kojima je primarni način sprovođenja aktivnosti direktan rad sa korisnicima, kao i projekti koji se zasnivaju na mobilnosti. Uz neophodnost da se poštuju epidemiološke mere, nisu sva udruženja uspeła da realizuju aktivnosti *onlajn*, dok za pojedine aktivnosti nije bilo kapaciteta da se sprovedu digitalno i jedan na jedan. Uz izuzetak psiholoških savetovališta, ostali programi koji podrazumevaju direktan rad (obrazovni i zabavni) stavljeni su u zaleđinu i našli su se van interesovanja donatora. Jedan od razloga za nemogućnost sprovođenja aktivnosti jeste i nedostatak kapaciteta i znanja za upravljanje *onlajn* procesima. Stres i psihološki problemi zbog novonastale situacije sa početka godine takođe su doveli do težeg sprovođenja projekata i programa.

Malo je pažnje posvećeno posebnim problemima *udruženja mladih*. Udruženja za mlade najčešće imaju određen program ili sektor posvećen mladima, koji se oslanja na sistem obezbeđivanja resursa čitave organizacije za svakodnevne i operativne troškove, dok se cela organizacija može baviti čitavim spektrom aktivnosti i tako diverzifikovati svoje izvore prihoda. Udruženja mladih najčešće nemaju takvu vrstu systemske podrške, već su morala da se posvete operativnim stvarima i borbi za opstanak udruženja. Uz manjkavosti javnih politika koje ne mogu da odgovore na potrebe mladih, najveći problem udruženjima za mlade predstavlja i nedostatak kontinuiranih programa i servisa za mlade, koji bi omogućili da se odgovori na osnovne potrebe mladih, naročito iz ugroženih grupa, i kada nema konkursa.

Specijalni izvestilac za slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja u saopštenju je apelovao na sve države sveta da ne treba da ukinu slobodu okupljanja i udruživanja uprkos pandemiji virusa korona. Specijalni izvestilac podsetio je da ograničenja slobode udruživanja moraju biti u skladu sa načelima

zakonitosti, neophodnosti i srazmernosti. S tim u vezi, istakao je deset ključnih načela: 1) obezbediti da nove zakonodavne mere poštuju ljudska prava i da se konsultuju organizacije civilnog društva; 2) obezbediti da se vanredna javnozdravstvena situacija ne koristi kao izgovor za kršenje ljudskih prava; 3) demokratija se ne može odlagati na neodređeno vreme; 4) obezbediti inkluzivno učešće i finansijsku podršku organizacijama civilnog društva koje pružaju neophodnu socijalnu podršku, a naročito onima koje podržavaju osobe sa invaliditetom; 5) garantovati slobodu udruživanja i slobodu okupljanja na internetu bez ograničenja i cenzure i omogućavajući da se organizacije registruju preko interneta, te da preko interneta učestvuju u izradi javnih politika; 6) štiti pravo na slobodu udruživanja i slobodu okupljanja na radu, podsetivši na sloboda mirnog okupljanja važi i za pravo na štrajk; 7) obezbediti slobodu izražavanja; 8) obezbediti učešće civilnog društva u multilateralnim institucijama; 9) pozvao je na međunarodnu solidarnost; i 10) osvrnuo se na buduće implikacije COVID-19 i odgovore na zahteve javnosti za reforme.³²²

11.5. Volontiranje

Značajan deo udruživanja mladih jeste i aktivizam kroz volontiranje. Volontiranje kao izdvajanje sopstvenog vremena, energije i znanja za dobrobit pojedinaca, grupa i opšteg dobra, predstavlja praksu i iskazivanje dobre volje kada se ništa ne očekuje zauzvrat, već iz želje da se nekome pomogne. Za mnoge mlade volontiranje i prakse takođe su i način da uče i napreduju u profesionalnom smislu.

U Srbiji je oblast volontiranja uređena Zakonom o volontiranju,³²³ koji je stupio na snagu 2010. godine. Zakon predviđa podelu volontiranja na kratkoročno i dugoročno, a volontiranje definiše kao „organizovano dobrovoljno pružanje usluge ili obavljanje aktivnosti od opšteg interesa, za opšte dobro ili za dobro drugog lica, bez isplate novčane naknade ili potraživanja druge imovinske koristi, osim ako ovim zakonom nije drukčije određeno“.

Međutim, iako Zakon postoji već 10 godina, istraživanje pokazuje da čak 65% mladih ne zna da postoji Zakon o volontiranju. Veoma je bitno da svi koji volontiraju budu upoznati sa pravima i obavezama

³²¹ „Poziv: dodela mini-grantova u okviru programa *OPENS na putu*“, *Krovna organizacija mladih Srbije*, 21. oktobar 2020. Dostupno na: <https://koms.rs/2020/10/21/poziv-dodela-mini-grantova-u-okviru-programa-opens-na-putu/>.

³²² „Reagovanje država na pretnju COVID-19 ne treba da ukinu slobodu okupljanja i udruživanja“, dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25788&LangID=E>.

³²³ *SL glasnik RS*, 36/10.

koje postavlja Zakon – naročito kako bi se izbegli eksploatacija i manipulacija volonterima. Zato ohrabruje to što je skoro duplo porastao broj mladih koji znaju za Zakon – sa 18% u 2019. godini na 35% u 2020. godini.³²⁴ Analize o desetogodišnjoj primeni Zakona o volontiranju koje je sproveo Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja ukazale su da postoje problemi kako u samom tekstu Zakona, tako i u njegovoj praktičnoj primeni,³²⁵ ali ostaje da se vidi kako će ova materija biti poboljšana u Zakonu i u praksi.

U skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava jesu odredbe Zakona kojima je zabranjena svaka diskriminacija prema volonterima (čl. 6), kao i zloupotreba volontiranja (čl. 8). Posebna pažnja u Zakonu daje se deci i mladima između 18. i 21. godine života (čl. 9). Zakon uređuje da volonter/ka može da bude osoba sa najmanje 15 godina, a ako nije punoletna, onda joj je potrebna saglasnost roditelja/staratelja (čl. 11). Bitan je i ugovor o volontiranju (čl. 15–20), kao i pravo da se dobije potvrda o volontiranju (čl. 25).

Solidarnost i empatiju prema starijim i ugroženim građanima/kama mladi su pokazali od samog početka epidemije virusa korona i tako snažno poslali poruku u kriznoj 2020. godini.³²⁶ Samoinicijativno ili organizovano, mladi su se tokom krize uključivali i pomagali drugima, najčešće donošenjem namirnica onima koji nisu mogli da izlaze iz kuće, ali i deljenjem znanja i veština, edukacijom vršnjaka/inja i pružanjem podrške vršnjacima/kinjama da lakše iznesu kriznu situaciju i uslove pandemije.³²⁷ Istraživanje pokazuje da su mladi najčešće volontirali organizovano u organizaciji civilnog društva (31,9%), u Crvenom krstu, UNICEF-u ili nekoj drugoj međunarodnoj organizaciji (24,5%), ili pak u jedinici lokalne samouprave (18,1%).³²⁸ Većina mladih osećala se u potpunosti bezbedno dok je volontirala (35,1%), iako zaštitna oprema nije uvek bila obezbeđena.³²⁹

³²⁴ Alternativni izveštaj, str. 245.

³²⁵ „Ministarka Kisić Tepavčević: Unapređenje zakonskog okvira o volontiranju”, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 4. decembar 2020. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/ministarka-kisic-tepavcevic-unapredjenje-zakonskog-okvira-o-volontiranju>.

³²⁶ „Udovičić: Volontiranje mladih snažna poruka 2020. godine”, *Radio-televizija Vojvodine*, 20. novembar 2020. Dostupno na: https://www.rtv.rs/sr_lat/mladi/aktuelno/udovicic-volontiranje-mladih-snazna-poruka-2020.-godine_1180995.html.

³²⁷ „Kako mladi volonteri menjaju svet”, *Nedeljnik*, 16. novembar 2020. Dostupno na: <https://www.nedeljnik.rs/kako-mladi-volonteri-menjaju-svet/>.

³²⁸ „Život mladih u Srbiji: Uticaj kovid-19 pandemije”, *Krovna organizacija mladih Srbije*, Beograd, 2020, str. 63. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/12/Zivot-mladih-u-Srbiji-uticaj-kovid-19-pandemije.pdf>.

³²⁹ „Život mladih u Srbiji: Uticaj kovid-19 pandemije”, *Krovna organizacija mladih Srbije*, Beograd, 2020, str. 64-65.

Vlada Republike Srbije pokrenula je platformu „Budi volonter” kako bi se tokom trajanja epidemije pomoglo ugroženim kategorijama stanovništva putem jedinstvenog sistema za evidenciju volonterki i volontera.³³⁰ UNICEF, MOS i Mladi istraživači Srbije pokrenuli su nacionalnu platformu „Volonteri na mreži”³³¹ kao odgovor na kriznu situaciju izazvanu pandemijom virusa korona, okupivši više stotina mladih volontera/ki koji su sprovedi više stotina volonterskih aktivnosti.³³²

11.5.1. Analiza primene Zakona o volontiranju

Analiza koju je sproveo Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja jeste *ex post* analiza, što znači da je njen cilj bio da vrednuje učinak zakona, a sa svrhom preispitivanja i unapređenja zakona. Analiza je objavljena krajem 2020. godine, zasnovana je na *desk istraživanju* i obuhvatila je razne izveštaje i ankete. Nakon *desk istraživanja*, usledilo je *terensko istraživanje*, za koje se navodi da je realizovano kao konsultativni proces sa zainteresovanim stranama u vidu sastanaka, fokus grupa i anketa.³³³ Ono što je bitno jeste da su u pripremi analize učestvovali i predstavnici organizacija mladih i za mlade, poput KOMS, OPENS, Novosadskog volonterskog servisa i Građanskih inicijativa.³³⁴ U zaključcima je, između ostalog, istaknuto da postoji prostor da se usvoje dobre prakse i normativni okvir u oblasti volontiranja koji potiče iz Evropske unije.³³⁵ Vrlo važan zaključak jeste da postoji normativni nesklad u pravnom sistemu Srbije, budući da drugi propisi uređuju volontiranje suprotno njegovoj suštini, pa se tako kompromituje volonterski rad i ne pravi dovoljna razlika sa npr. pripravnničkim stažom.³³⁶ Dalje, udruženjima se onemogućava da njihovi članovi/ice učestvuju u svojstvu volontera, što je suprotno samoj prirodi građanskog aktivizma.³³⁷

³³⁰ Vidi: budivolonter.gov.rs.

³³¹ Platforma povezuje organizacije, institucije, sportska udruženja i lokalne samouprave sa volonterima radi pružanja prilika za volontiranje mladim ljudima širom zemlje, kako za aktivnosti koje se odvijaju preko interneta, tako i van njega.

³³² Vidi: volonterinamrezi.rs.

³³³ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, *Ex post analiza efekata Zakona o volontiranju*, decembar 2020. godine, str. 7. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2021-02/Екс%20пост%20анализа%20ефеката%20Закона%20о%20волонтирању.pdf> (pristupljeno 2. 2. 2021).

³³⁴ *Ibid*, str. 4.

³³⁵ *Ibid*, str. 38.

³³⁶ *Ibid*, str. 39.

³³⁷ *Ibid*, str. 39.

Naročito je istaknuta potreba da se Zakon o volontiranju unapredi kako bi bolje obuhvatio situacije volontiranja u vanrednim situacijama, jer sam Zakon onemogućava da volonteri rade na poslovima u uslovima opasnim za život i zdravlje, a što je u koliziji sa potrebama da se pruži volonterska pomoć nakon npr. prirodnih nepogoda.³³⁸ Dalji problemi postoje i sa vođenjem evidencija organizatora volontiranja, izdavanjem potvrda o volontiranju, ali se kao ključni problem primene Zakona u praksi identifikuje „nizak nivo dobrovoljnog uključivanja građana/ki u aktivnosti od opšteg interesa“,³³⁹ što ukazuje da u Srbiji i dalje nije razvijena volonterska kultura. Pitanje je i uslova za angažovanje posebno osetljivih grupa (poput osoba sa invaliditetom, starijih ljudi, dece mlađe od 15 godina), kao i nedovoljno prepoznavanje inovativnih načina volontiranja.³⁴⁰

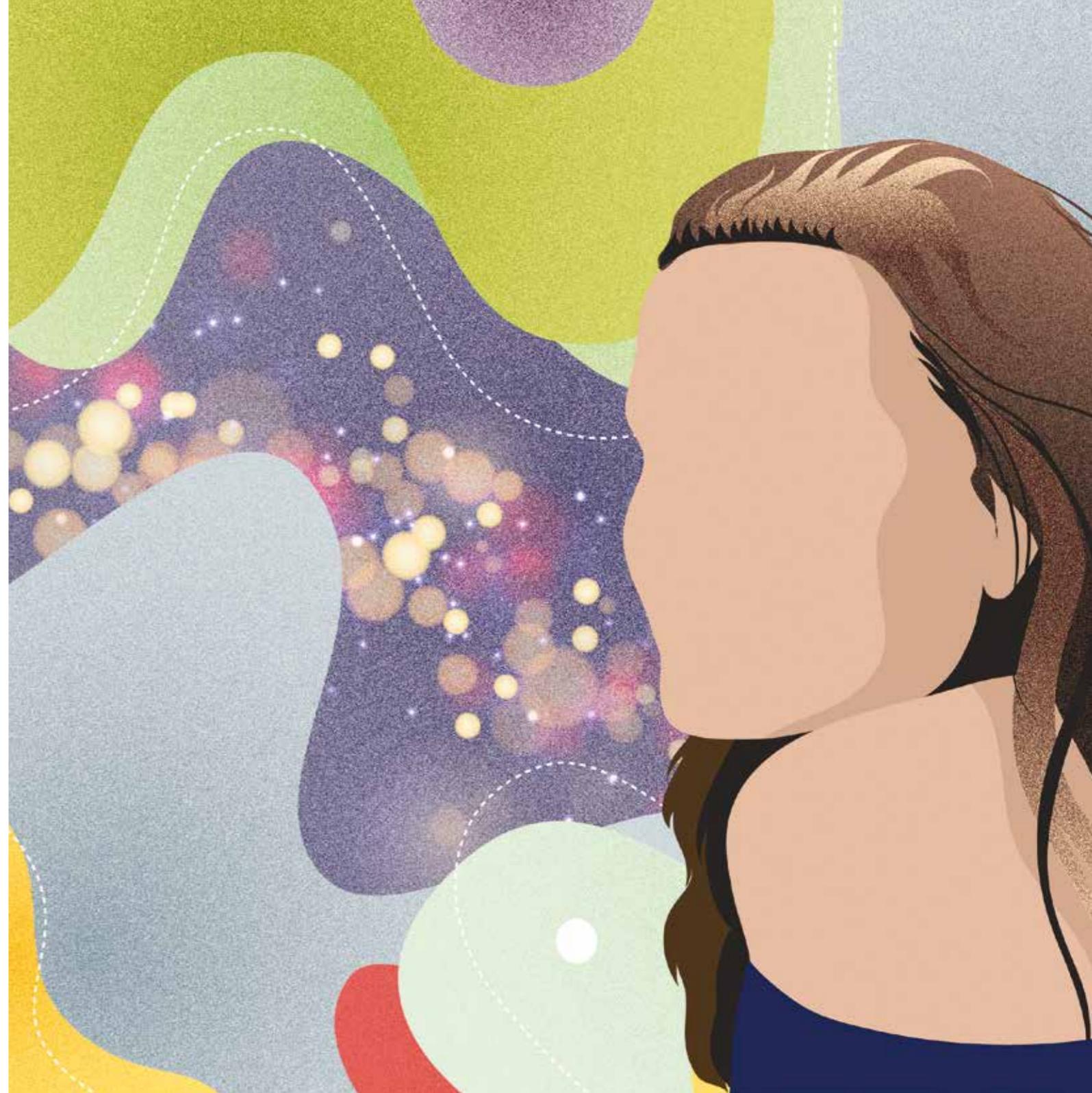
Preporuke Analize jesu da se zadrži *status quo* u vezi sa definicijom i konceptom volontiranja u Zakonu, ali da se Zakon izmeni i dopuni kako bi odgovorio na identifikovane probleme, kao i da se kreira novi koncept za razvoj volontiranja i volonterske kulture u Srbiji.³⁴¹ Sasvim je jasno da je potrebno više raditi na promovisanju volontiranja, informisanju volontera/ki o njihovim pravima i obavezama, ali i unapređenju znanja i predstavljanju obaveza organizatora volontiranja kako bi se volontiranje odvijalo u skladu sa Zakonom i poštovanjem ljudskih prava i dostojanstva volontera.

³³⁸ *Ibid*, str. 40.

³³⁹ *Ibid*, str. 41.

³⁴⁰ *Ibid*, str. 41.

³⁴¹ *Ibid*, str. 42.

12. POLITIČKA PARTICIPACIJA MLADIH I IZBORI 2020. GODINE

12.1. Normativni okvir

Učešće građana i građanki u procesu donošenja odluka jedan je od glavnih pokazatelja stepena demokratičnosti svakog društva. To je na međunarodnom nivou prepoznato u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (čl. 21) i u Paktu o građanskim i političkim pravima (PGP). PGP u članu 25 svima garantuje pravo da biraju i budu birani na izborima i da učestvuju u upravljanju javnim poslovima svoje zemlje. Ustav Srbije proklamuje da svako ko je navršio 18 godina i ima poslovnu sposobnost može da bira i da bude biran u državne organe (čl. 52, st. 1 Ustava). Izbori su slobodni i neposredni, a glasanje je tajno i lično (čl. 52).

12.2. Politička participacija mladih u Srbiji

Uprkos predrasudama da nisu dovoljno odgovorni, mladi su dinamična i kreativna snaga koja se suočava sa mnogim preprekama, a prilike da mladi učestvuju u izbornom procesu i zakonodavnom/ izvršnom telu zavise od političke, društvene i kulturne klime svakog društva. Iako političku participaciju čini učešće i u formalnim i u neformalnim procesima, ovde se koncentrišemo na učešće mladih u formalnim političkim procesima i političkim institucijama – na mestima gde imaju mogućnost iniciranja, razmatranja i donošenja odluka. Prema rezultatima istraživanja iz 2020. godine, ukupno je 7,3% mladih zainteresovano da učestvuje u društveno-političkim dešavanjima u Srbiji, 26,8% niti zainteresovano niti nezainteresovano, 23,9% nezainteresovano, a 42% potpuno nezainteresovano.³⁴² Uočljiv je pad zainteresovanih u odnosu na 2018. i 2019. godinu, blagi rast potpuno nezainteresovanih i blagi pad nezainteresovanih u odnosu na 2018. i 2019. godinu.³⁴³

³⁴² Istraživanje položaja i potreba mladih u Srbiji 2020, Ministarstvo omladine i sporta i *Ninamedia*, str. 230. Dostupno na: <https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Istrazivanje%20polozaja%20i%20potreba%20mladih%20u%20Srbiji%202020.pdf>.

³⁴³ Istraživanje položaja i potreba mladih u Srbiji 2020, Ministarstvo omladine i sporta i *Ninamedia*, str. 233.

Srbija po ovom pitanju nije izuzetak. Na svetskom nivou, manje od 2% članova/ica parlamenata mlađe je od 30 godina,³⁴⁴ a u trećini država članica Ujedinjenih nacija granica za biračko pravo jeste tek 25 godina starosti.³⁴⁵ Na svetskom nivou mladi manje glasaju nego druge biračke grupe,³⁴⁶ međutim, u Srbiji je statistika nešto optimističnija. Istraživanje KOMS pokazuje da se povećao broj mladih koji redovno glasaju, a smanjio se broj mladih koji su odgovarali da nikada ne glasaju.³⁴⁷ O politici se najčešće informišu putem interneta i društvenih mreža.³⁴⁸

U istraživanju se 6,7% mladih izjasnilo da su članovi/ice političke stranke.³⁴⁹ Mladi ne prate ni izborne kampanje,³⁵⁰ što može da bude rezultat njihovog nepoverenja u izborni proces, nejasnih poruka u kampanjama, nedostataka konkretnih predloga i rešenja, ali i zanemarivanja mladih u toku predizborne kampanje. Svega 5% mladih u istraživanju odgovorilo je da smatraju da su izbori u Srbiji slobodni i fer.³⁵¹

12.3. Parlamentarni izbori 2020. godine

Redovne parlamentarne izbore raspisao je predsednik Republike 4. marta za 26. april, a lokalne izbore raspisala je predsednica Narodne skupštine za isti datum, kao i pokrajinske izbore u Autonomnoj pokrajini Vojvodini.³⁵² Međutim, zbog epidemije virusa korona i uvođenja vanrednog stanja, formalno je prekinut izborni proces skoro dva meseca,³⁵³ a neformalno je predizborna kampanja trajala i za vreme epidemije. Izbori su, uz prijavljene neregularnosti,³⁵⁴ održani 21. juna. Mnogi politički akteri bojkotovali su izbore.

³⁴⁴ SDG indicator 16.7.1; Inter-Parliamentary Union, 2016: Youth participation in national parliaments, 2016, Dostupno na: <http://goo.gl/A83XGf>.

³⁴⁵ UNDP, 2013, <http://bit.ly/1dd2a2L>.

³⁴⁶ UNDP, Fast Facts: Civic Engagement and Participation of Youth in Politics and Public Institutions, 2014, p. 1, <http://goo.gl/b5uGWX>.

³⁴⁷ Alternativni izveštaj, str. 111.

³⁴⁸ *Ibid*, str. 107.

³⁴⁹ *Ibid*, str. 117.

³⁵⁰ *Ibid*, str. 117.

³⁵¹ *Ibid*, str. 119.

³⁵² „Izbori 2020: Raspisani izbori u Srbiji – ko može da glasa i za koga“, *BBC na srpskom*, 4. mart 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/bbc-news-serbian/izbori-2020-raspisani-izbori-u-srbiji-ko-moze-da-glasa-i-za-koga/>.

³⁵³ Rešenje o prekidu svih izbornih radnji u sprovođenju izbora za narodne poslanike, RIK, 16. mart 2020. Dostupno na: <https://www.rik.parlament.gov.rs/vest/sr/2615/republicka-izborna-komisi-ja-donela-resenje-o-prekidu-svih-izbornih-radnji-u-sprovođenju-izbora-za-narodne-poslani-ke-.php>.

³⁵⁴ Vidi „Parlamentarni izbori 2020 – Završni izveštaj sa preporukama“ organizacije CRTA. Dostupno na: <https://crt.rs/parlamentarni-izbori-2020-završni-izvestaj-sa-preporukama>.

Ono što je sa aspekta demokratije i vladavine prava problematično jeste menjanje zakonodavnog okvira i pre i posle proglašenja epidemije. Narodna skupština je 7. februara usvojila izmene Zakona o izboru narodnih poslanika³⁵⁵ i Zakona o lokalnim izborima,³⁵⁶ čime je, između ostalog, smanjen cenzus neophodan za dobijanje mandata u Narodnoj skupštini Republike Srbije i skupštinama jedinica lokalnih samouprava sa 5% na 3% osvojenih glasova izašlih birača. Iako je krajnje nekonvencionalno menjati izborni okvir neposredno pre izbora, došlo je i do jedne pozitivne promene – da na izbornoj listi manje zastupljeni pol ne sme činiti manje od 40% kandidata/kinja na listi, i to na takav način da na celoj listi na svakih pet kandidata/kinja mora biti najmanje dva kandidata/kinja manje zastupljenog pola.³⁵⁷ Drugi deo izmena zakonskog okvira za izbore usvojen je nakon ukidanja vanrednog stanja, a izmenjene su odredbe o overi potpisa birača kojima se podržavaju izborne liste, usvajajući mogućnost da potpisi budu overeni ne samo kod javnog beležnika/nadležnog suda, već i u opštinskoj/gradskoj upravi.³⁵⁸

12.3.1. Mladi i izborna kampanja 2020.

Nakon što su ponovo otpočete izborne aktivnosti, proglašena je 21 izborna lista koja je učestvovala na parlamentarnim izborima.³⁵⁹ Od ukupno 3419 kandidata/kandidatkinja za 250 mesta u Narodnoj skupštini, 580 su bili mladi, što čini skoro 17% ukupnog broja.³⁶⁰ Krovna organizacija mladih Srbije izradila je monitoring izveštaj „Mladi u kampanji 2020“, kojim je obrađena tema obraćanja mladima, učešća mladih i problemima koje politički subjekti komuniciraju sa mladima. Broj obraćanja svih listi mladima ukupno iznosi 114 puta,³⁶¹ a ukupan broj obraćanja mladima kampanje bojkota 23.³⁶² I pored toga što je 114 obraćanja mladima malo – jer mladi čine skoro šestinu biračkog tela³⁶³ – od 21 liste,

³⁵⁵ *Sl. glasnik RS*, 35/00 - 104/09 – dr. zakon i 12/20.

³⁵⁶ *Sl. glasnik RS*, 129/07, 34/10 – odluka US, 54/11 i 12/20.

³⁵⁷ Članovi 40a i 81 Zakona o izboru narodnih poslanika.

³⁵⁸ *Sl. glasnik RS*, 68/20.

³⁵⁹ Izborne liste, *Republička izborna komisija*. Dostupno na: <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/1937/izborne-liste.php>.

³⁶⁰ „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, *Krovna organizacija mladih Srbije*, Beograd, 2020, str. 8. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/07/Monitoring-izborne-kampanje-2020.-priča-o-mladima-ali-bez-rešenja.pdf>.

³⁶¹ Od čega najviše lista Aleksandar Vučić – Za našu decu (54 puta), pa lista Ivica Dačić – Socijalistička partija Srbije (SPS) – Jedinstvena Srbija (JS) – Dragan Marković Palma” (25 puta), i treća po redu lista METLA 2020 (12 puta).

³⁶² „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, *Krovna organizacija mladih Srbije*, Beograd, 2020, str. 8.

³⁶³ Procenjen broj mladih uzrasta 15–30 godina u 2019. godini je 1.237.627, prema: Klačnja, S., *Osnovni pokazatelji položaja mladih u Srbiji – Komparativna analiza sa drugim evropskim zemljama i trendovi*, Ministarstvo omladine i sporta, Beograd, 2020, str. 5. Dostupno na: [https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Analiza%20osnovnih%20pokazatelja%20polozaja%20mladih,%20MOS%20S.%20Klasnja%20novembar%202020.%20godine%20\(2\).pdf](https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Analiza%20osnovnih%20pokazatelja%20polozaja%20mladih,%20MOS%20S.%20Klasnja%20novembar%202020.%20godine%20(2).pdf). Ukupan broj birača je 6.584.376, prema: Republička izborna komisija, Odluka o utvrđivanju i objavljivanju ukupnog broja birača u Republici Srbiji, *Službeni glasnik RS*, 87/20.

mladima se obraćalo svega 10 lista i kampanja bojkota.³⁶⁴ To znači da 11 lista nije smatralo da treba da komunicira sa mladima o njihovim problemima tokom izborne kampanje.

Odlazak mladih u inostranstvo	6 listi
Obrazovanje mladih	5 listi
Zdravstvo	4 liste
Zapošljavanje mladih	3 liste
Bezbednost mladih	3 liste
Politička participacija mladih	3 liste
Sport	2 liste
Stanovanje mladih	2 liste
Mladi sa Kosova i Metohije	2 liste
Stanovanje mladih u ruralnim područjima	1 lista
Osamostaljivanje mladih	1 lista
Poljoprivreda	1 lista
Pokrajinska omladinska politika	1 lista
Kultura	1 lista
*Odlazak mladih iz zemlje, kvalitet obrazovanja, zapošljavanje mladih	*Kampanja bojkota

▲ **Tabela 12**
Najčešće teme u obraćanjima lista mladima. Izvor: „Mladi u kampanji 2020, monitoring izveštaj“, Krovna organizacija mladih Srbije, Beograd, 2020, str. 8.

³⁶⁴ „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, *Krovna organizacija mladih Srbije*, Beograd, 2020, str. 8.

12.3.2. Izborne liste i mladi

U delu koji sledi daćemo kratak sažetak pojedinih izbornih listi, koliko mladih ih je činilo, da li su se predstavnici/ce obraćali mladima u toku kampanje, te koji je bio fokus liste.

Na izornoj listi *Aleksandar Vučić – „Za našu decu“* 46 je mladih od ukupno 250 kandidata/kinja, što čini 18,4% liste. Međutim, u prvoj polovini liste svega je 13 mladih, dok je u drugoj 33 mladih.³⁶⁵ Većina mladih nalazila se u poslednjih 50 kandidata/kinja, što znači da je mala verovatnoća da osvoje mandat jer su pri kraju liste, budući da je teško zamisliti da samo jedna lista osvoji svih 250 mandata. Broj obraćanja je 54, a fokus je na demografskom okviru i problemu odlaska mladih u inostranstvo. Ponuđen je plan „Srbija 2025“ kojim bi se radilo na rešavanju ovog problema, ali bez konkretizacije u toku kampanje. Kampanja je bila usmerena na prezentovanje mladih kandidata/kinja, a svega je pet mladih komuniciralo sa mladim glasačima.³⁶⁶

Na izornoj listi *Ivica Dačić – „Socijalistička partija Srbije (SPS) – Jedinствена Srbija (JS) – Dragan Marković Palma“* mladih kandidata/kinja je bilo 24, što je oko 10% liste. Četvoro mladih dobilo je mandat, a svi su u poslaničkoj grupi Socijalističke partije Srbije. U prvoj polovini liste svega je petoro mladih kandidata/kinja. Ukupno je bilo 25 obraćanja mladima, a 18 mladih kandidata/kinja komuniciralo je sa mladima i o mladima. Fokus liste bio je na političkoj participaciji i obrazovanju, a naročito o političkoj participaciji mladih unutar partije.³⁶⁷

Na listi *Aleksandar Šapić – Pobeda za Srbiju* samo je nosilac liste tokom kampanje poslao poruku mladima, i to jedanput. Lista je imala 53 mladih od ukupno 250 kandidata/kinja, što je 20,2% liste. Zastupljenost mladih u prvoj polovini liste je mala – svega 20 mladih.³⁶⁸

Kada se radi o izbornim listama nacionalnih manjina, na listi *Savez vojvođanskih Mađara – Ištvan Pastor* ukupno je 24 mladih, i iako nije bilo poruka upućenih mladima, jedna mlada osoba narodni je

poslanik.³⁶⁹ Na listi *Stranke pravde i pomirenja i Demokratske partije Makedonaca* ima 17 mladih od 86 kandidata/kinja, a samo jedna mlada osoba u prvoj polovini liste.

Najveću zastupljenost mladih imala je lista *Grupa građana: 1 od 5 miliona*, gde je 77 mladih od ukupno 98 kandidata/kinja, što je 78% liste. Međutim, ova lista imala je disproportionalno mali broj obraćanja mladima – svega pet obraćanja i dve predložene mere. Predložen je projekat „Partner“ koji se tiče obrazovanja.³⁷⁰ Ova lista nije osvojila nijedno mesto u Skupštini.

12.3.3. Rezultati izbora

Prvobitan broj izabranih mladih poslanika/ca bio je 28,³⁷¹ međutim, do zaključenja ovog izveštaja broj mladih narodnih poslanika/ca porastao je na 34, jer su se pojedini izabrani narodni poslanici/e odriicali mandata zbog, na primer, izbora u izvršnu vlast. Mlade predstavnike/ce u Narodnoj skupštini imaju sledeće izborne liste: 1) Aleksandar Vučić – Za našu decu; 2) Ivica Dačić – Socijalistička partija Srbije (SPS) – Jedinствена Srbija (JS) – Dragan Marković Palma; 3) Aleksandar Šapić – Pobeda za Srbiju; 4) Savez vojvođanskih Mađara – Ištvan Pastor; i 5) SDA Sandžaka – dr Sulejman Ugljanin.

Ukupan broj mladih narodnih poslanika/ca u aktuelnom sazivu čini 13,6% Narodne skupštine i značajno je veći u odnosu na broj mladih narodnih poslanika/ca iz 2016. godine (7 mladih)³⁷² ili 2019. godine (4 mladih).³⁷³ U aktuelnom sazivu je 16 mladih žena i 18 mladih muškaraca. Naše istraživanje pokazalo je da je 28 mladih narodnih poslanika/ca u poslaničkoj grupi „Aleksandar Vučić – za našu decu“, troje u poslaničkoj grupi Socijalistička partija Srbije, jedan poslanik u poslaničkoj grupi Savez vojvođanskih Mađara, jedna poslanica u poslaničkoj grupi Ujedinjena dolina – SDA Sandžaka i jedna poslanica u poslaničkoj grupi SPAS.

³⁶⁵ „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, str. 11.

³⁶⁶ „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, str. 11.

³⁶⁷ „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, str. 17-18.

³⁶⁸ „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, str. 28.

³⁶⁹ Međutim, u razgovoru za potrebe ovog izveštaja sa gospodinom Nandorom Kišom, mladim narodnim poslanikom Stranke vojvođanskih Mađara, on je istakao da se SVM obraćao mladima, ali shodno svom biračkom telu, to je bilo na lokalnim medijima i mađarskom jeziku.

³⁷⁰ „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, str. 51.

³⁷¹ „Mladi u kampanji 2020. monitoring izveštaj“, str. 9.

³⁷² „Nedopustivo mali broj mladih u Skupštini“, *Oradio*, 13. jun 2016. Dostupno na: <https://oradio.rs/sr/vesti/drustvo/nedopustivo-mali-broj-mladih-u-skupstini-3674.html>.

³⁷³ „U Skupštini Srbije samo 4 poslanika/ca su mlađa od 30 godina: Zahtev da ih bude bar 10 odsto“, *Telegraf*, 26. februar 2019. Dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3036694-u-skupstini-srbije-samo-4-poslanika-su-mladja-od-30-godina-zahtev-da-ih-bude-bar-10-odsto>.

Naše istraživanje takođe je pokazalo da je 29 mladih narodnih poslanika/ca član/ica po jednog skupštinskog odbora, šest su članovi/ice po dva skupštinska odbora, a petoro nije član/ica nijednog skupštinskog odbora. Mnogi narodni poslanici/e zamenici/ce su članova/ica u drugim odborima, kao i članovi/ice različitih parlamentarnih grupa prijateljstava.

Nema mladih ministara/ki, kao što ih nije bilo ni u prethodnoj vladi.

12.4. Pododbor za omladinu i sport

Na sednici Odbora za obrazovanje, nauku, tehnološki razvoj i informatičko društvo 9. decembra 2020. godine usvojen je predlog o formiranju Pododbora za omladinu i sport. U predlogu su se kao glavni zadaci Pododbora istakli razmatranje i praćenje izvršavanja predloga zakona i drugih akata u oblasti sporta i omladine,³⁷⁴ plan rada i izveštaji MOS i drugih organa, ali i razmatranje inicijative, peticije i predstavke iz svog delokruga. Međutim, u javno dostupnim informacijama o Pododboru stoji da on prati Nacionalnu strategiju razvoja sporta i realizaciju sportsko-razvojnih ciljeva, kao i rad Nacionalnog saveta za sprečavanje negativnih pojava u sportu. Praćenje razvoja i primene Nacionalne strategije za mlade ne stoji u predlogu za formiranje ovog Pododbora. Od devet članova/ica Pododbora za omladinu i sport, dvoje su mladi narodni poslanici – Nikola Lazić i Sanja Lakić.³⁷⁵

12.5. Unutarstranački mehanizmi političke participacije mladih

Iako u Srbiji ima nešto manje od sedam miliona stanovnika,³⁷⁶ u Srbiji su registrovane čak 123 političke stranke, od čega se 115 vodi kao aktivno.³⁷⁷ Još 2015. godine procene broja članova/ica

³⁷⁴ Ovo prati tendenciju da se državna tela više fokusiraju na sport nego na omladinu, uključujući i samo usmeno obrazloženje predlagača Gorana Spasojevića, koji je usmeno predlagao formiranje Pododbora za sport i omladinu. Tek nakon predloga predsedavajućeg usvojen je predlog da se nazove Pododbor za omladinu i sport. Snimak sednice dostupan je na: http://www.parlament.rs/Друга_седница_Одбора_за_образовање_39714.43.html.

³⁷⁵ Spisak članova/ica Pododbora za omladinu i sport dostupan je na: <http://www.parlament.gov.rs/народна-скупштина/састав/радна-тела/пододбори.457.html>.

³⁷⁶ Procenjen broj stanovnika u Republici Srbiji, 2019, *Republički zavod za statistiku*, 1. jul 2020. Dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/vesti/20200701-procenen-broj-stanovnika-2019/?s=1801>.

³⁷⁷ Izvod iz registra političkih stranaka, *Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave*. Dostupno na: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/IZVOD-IZ-REGISTRA-19112020.pdf>.

političkih stranaka išle su na preko milion ljudi,³⁷⁸ dok je procena broja mladih članova/ica iste godine iznosila oko 200.000 mladih.³⁷⁹ To znači da je skoro svaki sedmi član/ica političke stranke mlada osoba. Razloga za odluku o članstvu u političkoj stranci ima mnogo, ali se najčešće kreću od želje da se pronade posao, stekne uticaj, ali i aktivno učestvuje u političkom životu i procesu donošenja odluka. KOMS istraživanje u 2020. godini pokazuje da je 6,7% mladih ispitanika/ca odgovorilo da su članovi/ice političke stranke.³⁸⁰

Političke stranke su veoma važne i za mlade jer preko njih mogu da oblikuju ne samo omladinsku politiku, već i društvo u celini. Kako smo već analizirali aspekt odabira kandidata/kandidatkinja koji su postali poslanici/e u Skupštini, sledi kratka analiza mehanizama unutar političkih stranaka. Zbog obima i oblika izveštaja na ovom mestu, ograničavamo se na istraživanje unutarstranačkih mehanizama političke participacije mladih onih stranaka koje imaju mlade narodne poslanike/ce u Narodnoj skupštini.

SRPSKA NAPREDNA STRANKA

U okviru najbrojnije političke stranke u Srbiji,³⁸¹ od posebnih unutarstranačkih mehanizama za mlade postoji *Unija mladih Srpske napredne stranke*. Unija je savetodavno i stručno telo SNS „čiji je cilj aktivno uključivanje mladih članova/ica Stranke u rešavanje problema mladih u Republici Srbiji“. To bi trebalo da se desi tako što mladi preuzimaju odgovornost za formiranje ukupne politike zemlje, uz očuvanje tradicionalnih vrednosti. Odluku o formiranju Unije donosi Glavni odbor SNS i određuje kako će izgledati njena struktura. Sama Unija definiše oblik i načine svog delovanja, a to podleže odobrenju Glavnog odbora.³⁸² Na internet stranici SNS nisu dostupne detaljnije informacije o strukturi i aktivnostima Unije.

³⁷⁸ „U Srbiji milion i po članova partija, neki imaju i po pet članskih knjižica“, *Blic*, 29. januar 2015. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/politika/u-srbiji-milion-i-po-clanova-partija-neki-imaju-i-po-pet-clanskih-knjizica/9vwnf1c>.

³⁷⁹ „U partijama najmanje 200.000 mladih“, *Danas*, 7. septembar 2015. Dostupno na: <https://www.danas.rs/politika/u-partijama-najmanje-200-000-mladih/>.

³⁸⁰ Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji 2020, Krovna organizacija mladih Srbije, Beograd, 2020, str. 117. Dostupno na: <https://koms.rs/2020/08/13/alternativni-izvestaj-o-položaju-i-potrebama-mladih-u-republici-srbiji-2020/>

³⁸¹ „SKJ je imao 460.000 članova, a SNS – 700.000“, *Danas*, 17. februar 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/dijalog/pisma-citalaca/skj-je-imao-460-000-clanova-a-sns-700-000/>.

³⁸² Član 83 Statuta Srpske napredne stranke. Dostupno na: <https://www.sns.org.rs/o-nama/statut-srpske-napredne-stranke>.

SOCIJALISTIČKA PARTIJA SRBIJE

Socijalistička partija Srbije ima precizno definisan i veoma širok vid unutarstranačkih mehanizama za mlade. Mladi do navršениh 30 godina deo su *Socijalističke omladine Srbije* (SOS), koja predstavlja podmladak SPS. SOS ima razgranatu strukturu po Srbiji i ima oko 150 lokalnih saveta omladina koji trenutno funkcionišu na opštinskom, gradskom i pokrajinskom nivou. SOS predstavlja predsednik/ca SOS kojeg/ju bira konferencija.³⁸³ Najznačajniji mehanizam uticaja omladine u stranci jeste činjenica da je Statutom SPS određeno da na svim nivoima organizovanja u organima SPS mora biti najmanje 20% mlađih od 30 godina iz redova Socijalističke omladine,³⁸⁴ a predsednik/ca SOS po funkciji je član/ica Predsedništva SPS.³⁸⁵

SAVEZ VOJVODANSKIH MAĐARA

Savez vojvođanskih Mađara Statutom predviđa mogućnost osnivanja *Omladinskog foruma* kao načina unutarstranačke participacije mladih. Čine ga članovi/ice do 30 godina, a može da se osnuje na mesnom, opštinskom, gradskom, okružnom i centralnom nivou.³⁸⁶

SRPSKI PATRIOTSKI SAVEZ

Statut SPAS previđa dva mehanizma učešća mladih. To su Savet za omladinu i sport, kao stručni savet stranke, i Omladinska mreža kao oblik organizovanja mladih. Omladinsku mrežu čine svi mladi članovi/ice do 30 godina sa područja određenog opštinskog/gradskog odbora. Omladinska mreža ne može se osnovati ukoliko Izvršni odbor SPAS ne proceni da je opštinski/gradski odbor „dostigao organizacioni nivo da može da ima svoju organizaciju Omladinske mreže”.³⁸⁷ Način rada i organizovanja Omladinske mreže uređuje Izvršni odbor.

³⁸³ Za više videti Pravilnik o organizaciji i delovanju Socijalističke omladine Srbije. Dostupno na: <https://www.sps.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/Pravilnik-o-organizaciji-i-delovanju-Socijalisticke-omladine-Srbije.pdf>.

³⁸⁴ Član 69 Statuta Socijalističke partije Srbije. Dostupno na: <https://www.sps.org.rs/wp-content/uploads/2019/02/STATUT-SPS-2018.pdf>.

³⁸⁵ Član 31 Statuta Socijalističke partije Srbije.

³⁸⁶ Član 46 Statuta Saveza vojvođanskih Mađara. Dostupno na: <https://www.vmsz.org.rs/sr/o-nama/dokumenti/statut>.

³⁸⁷ Član 35 Statuta Srpskog patriotskog saveza. Dostupno na: <https://patriote.rs/wp-content/uploads/2019/04/statut.pdf>.

STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE SANDŽAKA

Statut SDA Sandžaka predviđa Asocijaciju mladih (AM) kao omladinsku organizaciju stranke čiji članovi/ice mogu biti članovi/ice stranke do navršene 30. godine. Organizaciju AM uređuje Glavni odbor stranke, koji takođe mora da potvrdi dokumente AM, dok odluke AM podležu obaveznoj saglasnosti Predsedništva stranke.³⁸⁸ Predsednik/ca Asocijacije mladih po funkciji je član/ica Glavnog odbora, a predsednici/ce ogranaka AM jesu članovi/ice izvršnih odbora stranačkih ogranaka.

SDA Sandžaka ima Statutom predviđenu obavezu da, prilikom izbora organa stranke na svim nivoima organizovanja, na listama mora biti najmanje 20% kandidata/kinja mlađih od 30 godina iz redova Asocijacije mladih.³⁸⁹

³⁸⁸ Član 66 Statuta SDA Sandžaka. Dostupno na: <http://www.sda.rs/uploads/Statut%20SDA%20Sandžaka.pdf>.

³⁸⁹ Član 64 Statuta SDA Sandžaka.

13. PRAVO NA ZDRAVU ŽIVOTNU SREDINU I MLADI

13.1. Normativni okvir, sadržina prava i značaj za mlade

Značaj prava na zdravu životnu sredinu za mlade ogleda se pre svega u činjenici da narušavanje kvaliteta životne sredine direktno utiče na zdravlje stanovništva. Prema podacima Globalne alijanse za zagađenje i zdravlje, Srbija se nalazi na prvom mestu u Evropi i devetom u svetu kada se posmatra broj prevremenih smrti na 100.000 stanovnika nastalih kao posledica zagađenja životne sredine.³⁹⁰ Dalje se značaj po mlade može sagledati kroz prizmu održivog razvoja, definisanog kao razvoja koji „zadovoljava potrebe sadašnjosti bez uskraćivanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“.³⁹¹

Normativni okvir prava na zdravu životnu sredinu kompleksan je jer zaštita životne sredine obuhvata brojne pod-oblasti – od zaštite prirode, preko upravljanja otpadom, kvaliteta vode, zaštite vazduha do klimatskih promena. Kao potpisnica ključnih međunarodnih konvencija u ovoj oblasti i država kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, Republika Srbija nastavila je i u toku prethodne godine usklađivanje svog pravnog okvira, u čemu je postigla „izvestan nivo pripremljenosti, kao i ograničen napredak prošle godine, uglavnom u strateškom planiranju“.³⁹²

Pored toga što je Republika Srbija ratifikovala najvažnije međunarodne ugovore u oblasti ljudskih prava iz kojih se posredno može izvesti i pravo na zdravu životnu sredinu – jer je pravo na život, pitku vodu, zdravlje i sl. nemoguće bez zdrave životne sredine – Republika Srbija je potpisnica i ključnih međunarodnih dokumenata u oblasti zaštite životne sredine i klimatskih promena. To su Okvirna konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime,³⁹³ Pariski sporazum³⁹⁴ i Arhuska konvencija.³⁹⁵ U toku prethodne godine izostalo je usvajanje važnih dokumenata u oblasti klimatskih promena koji

³⁹⁰ Izveštaj je dostupan na: https://gahp.net/wp-content/uploads/2019/12/PollutionandHealthMetrics-final-12_18_2019.pdf.

³⁹¹ Report of the World Commission on Environment and Development: "Our Common Future", 1987, dostupno na: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.

³⁹² Evropska komisija: Izveštaj za Republiku Srbiju, 2020. godina, dostupno na: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/serbia_report_2020_SR.pdf.

³⁹³ United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), dostupno na: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>.

³⁹⁴ Tekst Sporazuma dostupan je na: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>.

³⁹⁵ Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, dostupno na: <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>.

su definisani gore navedenim međunarodnim aktima, tako da Republika Srbija još uvek nije usvojila ni Zakon o klimatskim promenama, kao ni Strategiju niskougljeničnog razvoja³⁹⁶.

Međutim, Republika Srbija još je uvek daleko od delotvorne primene navedenih dokumenata. Srbija ima preko 1700 divljih smetlišta, a tri miliona građana/ki izloženo je prekomerno zagađenom vazduhu, što rezultira i u narušenom javnom zdravlju,³⁹⁷ niskom nivou investicija u zaštitu životne sredine i suženom prostoru za učešće javnosti.³⁹⁸ Ova pitanja od ključnog su značaja za mlade, koji su kao društvena grupa nedovoljno precizno prepoznati u pravnom okviru u oblasti zaštite životne sredine, uglavnom kroz prizmu obrazovanja. Izazovi u oblasti zaštite životne sredine od ključnog su značaja za mlade, budući da je reč o izazovima čije će se rešavanje dugoročno odraziti na njihov kvalitet života. Obrazovanje, informisanje i pravovremeno uključivanje mladih u procese donošenja odluka o ovim pitanjima stoga je ključno za ostvarivanje principa održivog razvoja na duge staze.

13.1.1. Mladi i životna sredina u pravnom okviru Republike Srbije: obrazovanje za životnu sredinu kao prioritet

Iz pregleda nekih od ključnih pravnih akata u oblasti životne sredine možemo zaključiti da je mladima dat ograničen prostor, kao i da je položaj mladih u oblasti zaštite životne sredine uglavnom definisan nekoherentno, i da prioritet ima obrazovanje u oblasti zaštite životne sredine,³⁹⁹ odnosno „obrazovanje za održivi razvoj“.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Koalicija 27 – Napredak u magli, str. 136, dostupno na: <https://www.koalicija27.org/wp-content/uploads/2020/10/izvestaj-2020.pdf>.

³⁹⁷ Smrtnost u Srbiji usled zagađenja životne sredine među najvišim je u svetu (u prvih 10 država na svetu prema ovom kriterijumu).

³⁹⁸ Među ključnim izazovima u praksi jeste izostanak primene propisa, kao i nedostatak koordinacije različitih sektora u društvu, što rezultira u zagađenju svih medijuma životne sredine – vode, zemljišta i vazduha.

³⁹⁹ Strategija razvoja obrazovanja Republike Srbije do 2020. godine navodi, kao jednu od osnova na kojoj se ta Strategija formuliše, „da se privreda, nauka, kultura, obrazovanje i druge delatnosti u Republici Srbiji pridružuju zajedničkom evropskom prostoru... sa ciljem da postanu konkurentan i produktivan činiac ukupnih razvojnih stremjenja ka ekonomiji zasnovanoj na znanju uz očuvanje životne sredine“. Strategija prepoznaje i da je potreba za multidisciplinarnim znanjima najviše izražena upravo u oblasti zaštite životne sredine“.

⁴⁰⁰ Značaj obrazovanja za održivi razvoj prepoznat je i u kontekstu dostizanja Ciljeva održivog razvoja. U Dobrovoljnom nacionalnom izveštaju Republike Srbije o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj, dostizanje Cilja 13 – Akcija za klimu prepoznato je kao posebno važan za mlade, upravo kroz prizmu obrazovanja. Mladi koji su učestvovali u konsultacijama u okviru izrade ovog Izveštaja „izrazili su veliko interesovanje za podizanje svesti o klimatskim promenama. Oni smatraju da klimatske promene predstavljaju važno pitanje, koje ne dobija dovoljno političke ili pažnje građana“. Mladi takođe smatraju i „da je neophodno više edukacije o klimatskim promenama i zaštiti životne sredine u okviru formalnog obrazovnog sistema. Prema njihovom mišljenju, trebalo bi uvesti ekologiju kao obavezni predmet u okviru osnovnog i srednjeg obrazovanja. Pored toga, drugi predmeti treba u većoj meri da uključe lekcije o klimatskim promenama i zaštiti životne sredine“. Perspektiva mladih u ovom Izveštaju, međutim, nije detaljnije obrađena i za druge SDG koji se direktno odnose na zaštitu životne sredine [Ciljevi 6, 7, 11, 12, 14, 15].

Pravo mladih na zdravu životnu sredinu nešto se jasnije ocrtava u okviru strateških i zakonodavnih dokumenata u oblasti omladinske politike.⁴⁰¹ Unapređenje odnosa mladih ljudi prema zaštiti životne sredine i održivom razvoju jedan je od prioriteta omladinske politike, i to kroz brojne aktivnosti poput poboljšanja programa neformalnog obrazovanja, širenje informacija, te kroz promociju i popularizaciju zaštite životne sredine i održivog razvoja, kao i jačanje kapaciteta za aktivno učestvovanje u donošenju odluka u oblastima zaštite životne sredine i održivog razvoja i poboljšavanje umrežavanja i mobilnosti mladih na svim nivoima.⁴⁰² Mladi treba da budu uključeni na svim nivoima u donošenju odluka u vezi sa životnom sredinom jer svet na njima ostaje.

Brojne strateške i zakonodavne dokumente u ovoj oblasti i različitim sektorskim pod-oblastima trebalo bi tek usvojiti (Strategija niskougljeničnog razvoja, Zakon o klimatskim promenama, Strategija zaštite vazduha). Pored toga, ulazi se u novi ciklus izrade planskih dokumenata na nacionalnom i lokalnom nivou (Prostorni plan Republike Srbije za period 2021–2030, a na lokalnom nivou bitna su lokalni planski dokumenti). Reč je o dokumentima koji će dugoročno trasirati pravac razvoja države i čija će implementacija imati značajne implikacije po životnu sredinu. Drugim rečima, pred izradom smo i usvajanjem brojnih dokumenata koji će presudno uticati upravo na kvalitet života sadašnjih mladih generacija u bližoj budućnosti. Iz ovog razloga, aktivno učešće mladih u kreiranju i usvajanju ovih dokumenata važnije je nego ikad, a iz svega viđenog u 2020. godini, jasno je da prostor za učešće celokupne javnosti u izradi i usvajanju ovih dokumenata nikad nije bio suženiji.

⁴⁰¹ Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine, sa pratećim Akcionim planom, jasnije povezuje mlade sa sektorom životne sredine. Kroz strateške ciljeve, specifične ciljeve i probleme, kao i očekivane rezultate i planirane aktivnosti u okviru ove strategije, veza između mladih i životne sredine ostvaruje se posredno i neposredno.

⁴⁰² Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine.

13.2. Najvažniji događaji u toku 2020. godine koji su uticali na pravo mladih na zdravu životnu sredinu

Ostvarenost prava mladih na zdravu životnu sredinu može se analizirati kroz parametre kvaliteta životne sredine. U toku prethodne godine, parametri kvaliteta životne sredine pokazali su da je pravo na zdravu životnu sredinu bilo ugroženo svim građanima i građankama Republike Srbije, uključujući i mlade.

U gradovima i opštinama sa prekomernim zagađenjem vazduha živi oko 1.250.000 mladih. Vazduh je zvanično prekomerno zagađen u šest gradova i osam aglomeracija,⁴⁰³ što znači da preko tri miliona građana i građanki Republike Srbije diše prekomerno zagađen vazduh. Najveći broj dana sa prekomernim zagađenjem zabeležen je u Beogradu, najviša godišnja prosečna koncentracija najopasnijih zagađujućih materija (suspendovanih čestica) u Valjevu, dok je u Boru koncentracija sumpor-dioksida opasna po zdravlje stanovništva zabeležena čak 13 puta u jednoj godini, kao i rekordna koncentracija teških metala u vazduhu. Izloženost stanovništva Republike Srbije suspendovanim PM⁴⁰⁴ česticama viša je nego u bilo kojoj državi članici Evropske unije.⁴⁰⁵

Umesto planiranih 29, u Srbiji je do 2019. godine izgrađeno samo 11 sanitarnih deponija. Na teritoriji cele države evidentirano je preko 1700 divljih deponija i smetlišta, pri čemu ove podatke možemo smatrati nepotpunim jer 48 gradova i opština nije dostavilo nikakve podatke o upravljanju otpadom. Većina deponija ne ispunjava ni minimum tehničkih standarda, što znači da ne postoji kontrolisano odvođenje deponijskog gasa koji dominantno uzrokuje požare i eksplozije na deponijama; a procedne vode sa deponija ne se skupljaju niti prečišćavaju, što znači da deponije predstavljaju rizik po podzemne i površinske vode, kao i zemljište, jer se organske materije i teški metali izlivaju.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Agencija za zaštitu životne sredine, Godišnji izveštaj o stanju kvaliteta vazduha za 2019. godinu: Aglomeracije sa prekomerno zagađenim vazduhom: Beograd, Niš, Smederevo, Kosjerić, Pančevo, Novi Sad, Užice i Bor; Gradovi: Valjevo, Kraljevo, Zaječar, Požarevac, Subotica, Beočin.

⁴⁰⁴ PM je skraćenica od particulate matter, odnosno praškaste materije. Te sitne čestice predstavljaju mešavinu čađi, prašine i dima, koje prvenstveno nastaju sagorevanjem fosilnih goriva. Prema svojoj veličini, tj radijusu, prepoznamo PM10 i PM2.5 čestice. PM10 su čestice veličine do 10 mikrometara, PM2.5 do 2.5 mikrometara. Poređenja radi, zrno peska je veličine 90 mikrometara, a vlas ljudske kose širine od 50 do 70 mikrometara. Ovaj primer slikovito pokazuje o koliko sitnim česticama je reč. Krupnije čestice se zadržavaju u disajnim putevima, sitnije prodiru i u krvotok. Opasne su i zbog toga što se na njih "kače" i druge štetne materije poput teških metala.

⁴⁰⁵ Agencija za zaštitu životne sredine, Godišnji izveštaj o stanju kvaliteta vazduha za 2019. godinu, dostupno na: http://www.sepa.gov.rs/download/izv/Vazduh_2019.pdf.

⁴⁰⁶ Koalicija 27 – Napredak u magli, str. 58.

Zagađenje voda komunalnim i industrijskim vodama takođe predstavlja jedan od najvećih izazova u oblasti zaštite životne sredine. Procene su da se godišnje prečisti samo 16% otpadnih voda. Većina gradova, uključujući i Beograd, nema postrojenje za preradu otpadnih voda, a procene su da će biti potrebno oko pet milijardi evra investicija da bi upravljanje otpadnim vodama bilo na zadovoljavajućem nivou.⁴⁰⁷ Dodatne izazove u oblasti upravljanja vodama predstavlja uzurpacija vodnog zemljišta, kao i izgradnja malih hidroelektrana za proizvodnju električne energije. Iako je znatni broj vodotokova ili izmenjen ili izložen pritiscima, i dalje izostaju ozbiljne inicijative i projekti za restauraciju reka (postizanje dobrog ekološkog statusa vodnih tela).⁴⁰⁸

Podaci o ostvarivanju Nacionalne Strategije za mlade za period od 2015. do 2017. godine⁴⁰⁹ pokazuju da je najveći napredak ostvaren u unapređivanju mogućnosti mladih za učešće u procesima i odlukama o životnoj sredini i održivom razvoju – pre svega kroz unapređivanje dostupnosti informacija, u saradnji sa subjektima omladinske politike. Ocenjeno je da je ovaj rezultat ispunjen do 80%.⁴¹⁰ S druge strane, navodi se da je manje uspeha zabeleženo u obezbeđivanju multisektorske podrške programima zaštite životne sredine i održivog razvoja, koje kreiraju subjekti omladinske politike. Ovo znači da su aktivnosti na planu koordinacije privrednog sektora za veća izdvajanja ka omladinskim programima zaštite životne sredine ispunjene samo do 15%, kao i da su aktivnosti na subvencionisanju omladinskih preduzetničkih ideja sa komponentom zaštite životne sredine ostvarene samo do 25%. Procenat ispunjenja aktivnosti usmerenih na unapređenu odgovornost mladih muškaraca i žena prema zaštiti životne sredine procenjen je na preko 50%.⁴¹¹

Godišnja evaluacija sprovođenja Nacionalne strategije za mlade za 2019. godinu⁴¹² navodi da je u okviru specifičnog cilja 3.4 – *Povećano učešće mladih u zaštiti životne sredine i održivog razvoja* – realizovano svih pet planiranih aktivnosti. U okviru aktivnosti koje su obuhvaćene ovim specifičnim

⁴⁰⁷ „I dalje nedovoljno truda oko otpadnih voda“, *Balkan Green Energy News*, 8. oktobar 2020, dostupno na: <https://balkangreenenergynews.com/rs/i-dalje-nedovoljno-truda-oko-otpadnih-voda/>.

⁴⁰⁸ Koalicija 27 – Napredak u magli, str. 80.

⁴⁰⁹ Ministarstvo omladine i sporta, Institut ekonomskih nauka Beograd: Evaluacija sprovođenja Akcionog plana Nacionalne strategije za mlade 2015–2017, decembar 2017. Dostupno na: [https://www.mos.gov.rs/public/ck/uploads/files/lzvestaj%20o%20Evaluaciji%20AP%20NSM%202015-2017%20final\(1\).pdf](https://www.mos.gov.rs/public/ck/uploads/files/lzvestaj%20o%20Evaluaciji%20AP%20NSM%202015-2017%20final(1).pdf).

⁴¹⁰ *Ibid*, str. 47.

⁴¹¹ *Ibid*, str. 50.

⁴¹² Ministarstvo omladine i sporta, Institut ekonomskih nauka Beograd: Godišnja evaluacija sprovođenja Nacionalne strategije za mlade, 2020. Dostupno na: <https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Godisnja%20evaluacija%20sprovodjenja%20%20NSM%202019.pdf>.

ciljem najmanji procenat ostvarenosti zabeležen je vezano za aktivnosti unapređenja dostupnosti informacija o stanju životne sredine mladima u saradnji sa subjektima omladinske politike (23%), kao i uključivanje mladih u rad zelenih saveta lokalnih samouprava (43%).⁴¹³ Stoprocentan učinak zabeležen je u vezi s ostvarivanjem specifičnog cilja 4.5 – *Razvijena odgovornost mladih žena i muškaraca prema očuvanju životne sredine*: realizovane su sve planirane aktivnosti. Ove aktivnosti obuhvatale su edukaciju vršnjačkih edukatora/ki, aktivnosti informisanja mladih, roditelja i nastavnika/ca za zaštitu i unapređenje životne sredine, razumevanje rizika po zdravlje uzrokovanih zagađenom životnom sredinom i slično⁴¹⁴. U Godišnjoj evaluaciji još se navodi i da postepeno raste broj mladih uključenih u zaštitu životne sredine, kao i informisanost o Ciljevima održivog razvoja.⁴¹⁵

Mladi iskazuju veliko interesovanje za temu zaštite životne sredine. Procene su da makar 44% mladih, među različitim temama iz političkog života, zanimaju teme koje su vezane za mere zaštite životne sredine. Zaštitu životne sredine mladi su ocenili kao najvažniju vrednost za društvo.⁴¹⁶

Uprkos ocenama o unapređenoj mogućnosti za učešće u kreiranju politika zaštite životne sredine, praksa je u 2020. godini pokazala suprotno. U toku ove godine pandemija virusa korona u nekoliko navrata je *de facto* iskorišćena kao izgovor za ukidanje prava javnosti da se uključi u procese donošenja odluka o planovima i projektima koji imaju značajne implikacije po životnu sredinu. Kao primer za analizu ove prakse mogu se izdvojiti dva procesa. Prvi je slučaj javnog uvida i rasprave oko Nacrta prostornog plana područja posebne namene za izgradnju termoelektrane „Kolubara B“.⁴¹⁷

⁴¹³ *Ibid*, str. 24–25.

⁴¹⁴ *Ibid*, str. 29–30.

⁴¹⁵ Prema podacima terenskog kvantitativnog istraživanja „Položaj i potrebe mladih u Republici Srbiji – IV ciklus“, u 2019. godini u odnosu na 2018. godinu raste broj mladih koji učestvuju u akcijama zaštite životne sredine za dva procentna poena (11% 2018. godine, 13% 2019. godine). U 2019. godini u ukupnom broju ispitanika/ca 17% njih je čulo za ciljeve održivog razvoja Ujedinjenih nacija, dok je 25% čulo za pojam održivog razvoja.

⁴¹⁶ KOMS: Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Srbiji, 2020, str. 148: Ispitanici koji su učestvovali u istraživanju ocenjivali su značaj određenih vrednosti na skali od 1 (uopšte mi nije važno) do 5 (veoma mi je važno). Značaj zaštite životne sredine kao vrednosti ocenjen je sa 4,63/5, što je stavlja na prvo mesto.

⁴¹⁷ Novi planovi za izgradnju termoenergetskih postrojenja od posebne su važnosti za mlade, jer realizacija ovakvih projekata dovodi do neminovnih dugoročnih ekoloških i ekonomskih posledica. U trenutku kada Evropska unija usvaja plan da do 2050. godine postigne „ugljeničnu neutralnost“, odnosno nultu emisiju gasova sa efektom staklene bašte, naša država upušta se u projekat izgradnje potpuno nove termoelektrane, bez javno dostupnih podataka o analizi ekonomske i ekološke isplativosti ovog projekta. Realizacija ovakvog projekta, ali i drugih projekata u istom sektoru (produženje veka postojećim i izgradnja nekoliko novih termoelektrana), značila bi dugoročno vezivanje Republike Srbije za ugalj ako energetske resurs, što je u potpunoj suprotnosti sa ciljevima borbe protiv klimatskih promena. Nakon prvobitno odložene, a onda i otkazane javne rasprave o ovom Planu, ona je konačno održana 16. oktobra uz potpuno isključivanje javnosti – javnost o održavanju nije bila obaveštena.

Drugi je slučaj javne rasprave o Planu detaljne regulacije za deo Makiškog polja. Planovi za urbanizaciju ovog polja posebno su problematični jer Makiško polje predstavlja vodoizvorište Beograda.⁴¹⁸

Tragom protesta u celom svetu, prvi protesti mladih u okviru globalne inicijative „Petkom za budućnost – Srbija“ organizovani su na Svetski dan zaštite životne sredine, 5. juna 2019. godine u Beogradu. Proteste je pokrenulo neformalno udruženje mladih „Petkom za budućnost“, osnovano sa „ciljem da se mladi ove zemlje pozovu na akciju i pridruže svetskom pokretu mladih koji su izašli na ulice motivisani željom za promenama“. U Beogradu i drugim gradovima organizovano je nekoliko protesta koji su bili sinhronizovani sa istovetnim događajima u drugim gradovima u svetu. U toku 2020. godine, usled pandemije virusa korona, pokret „Petkom za budućnost – Srbija“ nije organizovao zasebne proteste, ali su članovi/ice ove inicijative ostali uključeni u aktivnosti globalnog pokreta u internet prostoru, kao i u procese vezane za zaštitu životne sredine na lokalnom nivou u Srbiji.

⁴¹⁸ Uprkos pravu i zainteresovanosti građana/ki i udruženja da učestvuju u javnoj raspravi o ovom Planu, Komisija za planove Grada Beograda raspravu je organizovala u trenutku pogoršane epidemiološke situacije u vezi sa pandemijom COVID19, a učešće javnosti sprečilo je privatno obezbeđenje u Gradskoj upravi. Plan je prosleđen Skupštini grada, koja ga je i usvojila na potonjoj sednici, dajući na taj način „zeleno svetlo“ za urbanizaciju mesta snabdevanja pijaćom vodom za Beograd, i potpuno isključujući zainteresovanu javnost iz procesa donošenja odluke o ovako važnoj temi.

14. UN MEHANIZMI I MLADI

Republika Srbija do sada je ratifikovala osam od devet najvažnijih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima usvojenih pod okriljem organizacije Ujedinjenih nacija.⁴¹⁹ Svi ovi međunarodni ugovori imaju svoja prateća ugovorna tela, čiji je glavni zadatak da vrše nadzor nad njihovom implementacijom (komiteti), ispitujući i ocenjujući periodične izveštaje država ugovornica o saglasnosti njihovog zakonodavstva i prakse sa preuzetim obavezama iz ugovora. Posle razmene mišljenja, ugovorna tela u okviru svojih zaključnih razmatranja daju državi ugovornici svoja mišljenja i preporuke u cilju unapređenja postojećeg stanja ljudskih prava.

Ukoliko država potpisnica da svoj pristanak, ugovorna tela imaju i mogućnost da razmatraju individualne predstavke zainteresovanih pojedinaca za utvrđivanje povrede ljudskih prava od strane same države ugovornice.⁴²⁰ Međutim, odluke ugovornih tela koje se u tom postupku donose nisu u formi presude niti su obavezujuće, ali svojom moralnom snagom mogu snažno uticati na države ugovornice, te se one u tom smislu uglavnom opredeljuju za njihovo izvršenje.

Iako ne postoji poseban međunarodni ugovor koji se eksplicitno bavi pravima mladih, njihova prava mogu se štititi i posmatrati kroz odredbe svih postojećih međunarodnih instrumenata koji se na ovu kategoriju odnose – kako direktno, tako i indirektno (npr. mlade osobe sa invaliditetom, mlade žene i devojčice, mladi Romi i Romkinje, mladi tražioci azila i izbeglice i tako dalje). Isto tako, od ukupno 392 preporuke koje su ugovorna tela i Savet za ljudska prava uputili Srbiji, nijedna preporuka ne odnosi se eksplicitno na mlade. Međutim, naše istraživanje pokazalo je da se 47 preporuka može dovesti u vezu sa položajem i pravima mladih ljudi u Srbiji.⁴²¹ Najčešće teme ovih preporuka jesu obrazovanje (i sprečavanje napuštanja školovanja) i borba protiv praksi koje su štetne za mlade (npr. rani brakovi

⁴¹⁹ To su: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija protiv torture i drugih surovih neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, Međunarodna konvencija o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka, Međunarodna konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija o pravima deteta, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom. Jedini ugovor koji Srbija još uvek nije potvrdila u Narodnoj skupštini, iako ga jeste potpisala, jeste Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika/ca migranata i članova/ica njihovih porodica.

⁴²⁰ Nadležnost ugovornih tela da na zahtev zainteresovanih pojedinaca utvrđuju povrede ljudskih prava posebno se prihvata ratifikovanjem fakultativnih/ opcionih protokola (na primer uz Pakt o građanskim i političkim pravima, uz Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima) ili davanjem posebnih izjava (na primer član 14 Konvencije o rasnoj diskriminaciji).

⁴²¹ Mehanizmi za ljudska prava Ujedinjenih nacija i obaveze Srbije, Nulti izveštaj o pravima mladih u Srbiji, 2019, str. 13–16.

i trudnoće, nasilje u porodici i slično). Mladi se konkretno pominju u svega osam preporuka.⁴²² Tako se, na primer, u Zaključnim zapažanjima Komiteta za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)⁴²³ mogu uočiti tri preporuke koje se odnose na mlade, i to pre svega na mlade žene,⁴²⁴ na mlade majke⁴²⁵ i podizanje svesti kod mladih o savremenim oblicima kontracepcije.⁴²⁶

Komiteti nemaju uspostavljenu praksu bavljenja pitanjima mladih, a jedan od razloga leži i u tome što se nije u dovoljnoj meri ukazivalo na probleme mladih pred komitetima i drugim UN mehanizmima. Mladi, kao i organizacije mladih i za mlade, nisu do sada podnosili sopstvene izveštaje (izveštaje „iz senke“) kojima bi se skrenula pažnja komitetima na posebne probleme sa kojima se mladi suočavaju. Upravo ovaj i prethodni izveštaj o pravima mladih u Srbiji imaju za cilj da se takva praksa izmeni i da se kapaciteti mladih i njihovih organizacija ojačaju da se u većoj meri obraćaju UN mehanizmima za ljudska prava, a posebno komitetima.

Savet za ljudska prava, pored ugovornih tela, predstavlja još jedan od osnovnih organa za nadzor nad poštovanjem međunarodnih obaveza država u oblasti ljudskih prava. U glavne mehanizme ovog organa spada univerzalni periodični pregled (UPR) kao supsidijarni mehanizam Saveta za ljudska prava i specijalne procedure.

14.1. Izveštavanje prema UN u 2020. godini

U 2020. godini Republika Srbija je, do zaključenja ovog izveštaja, imala mnoštvo obaveza prema Ujedinjenim nacijama. Na neke od tih obaveza uticala je pandemija, neke od obaveza pandemija je prouzrokovala, a na neke nije imala uticaja. U junu je Vlada usvojila šesti do deveti Izveštaj o primeni Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i prosledila ga Komitetu za ukidanje rasne diskriminacije. Istom prilikom Vlada je odgovorila na dodatna pitanja Komiteta za ekonomska,

⁴²² Nutti izveštaj o pravima mladih u Srbiji, 2019, str. 12–13.

⁴²³ Komitet za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena, Zaključna zapažanja za četvrti periodični izveštaj Srbije, 14. mart 2019. Dostupno na zvaničnim jezicima Ujedinjenih nacija: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/SRB/CO/4&Lang=En.

⁴²⁴ Komitet poručuje Srbiji da osmisli i sprovede mere koje će stvoriti veće mogućnosti za mlade žene.

⁴²⁵ Srbija treba da obezbedi redovne isplate zarade tokom trudnoće.

⁴²⁶ Preporuke 36(b) i 38(a) iz Zaključnih zapažanja CEDAW su dostupne na srpskom jeziku: <https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/08/Radna-grupa-u-oblasti-rodne-ravnopravnosti.pdf>.

socijalna i kulturna prava, kome je treći periodični izveštaj poslat u 2019. godini.⁴²⁷ U Vladinom odgovoru mladi se spominju prevashodno u oblasti mera aktivnih politika zapošljavanja. Tako se ističe da se stavlja prioritet na inkluziju nezaposlenim osobama među kojima su i mladi do 30 godina starosti, mlade žene, mladi bez kvalifikacija i mladi bez radnog iskustva.⁴²⁸ Navedeno je i da se tokom 2020. godine planira implementacija programa stažiranja za mlade s višim obrazovanjem, kao i programa stažiranja za mlade sa srednjoškolskim obrazovanjem.⁴²⁹

U novembru 2020. godine Komitet protiv torture trebalo je da razmatra treći periodični izveštaj o primeni Konvencije protiv torture i drugih surovih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, međutim, to je odloženo zbog pandemije. Po navodima iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog (u daljem tekstu: Ministarstvo za ljudska prava), razmatranje je pomerenjeno za godinu dana.

Dodatno, prema navodima Ministarstva za ljudska prava, Srbiji je u 2020. godini pristiglo više zahteva Kancelarije Visoke komesarke UN za ljudska prava i specijalnih procedura UN. Ministarstvo za ljudska prava u odgovoru Beogradskom centru za ljudska prava navodi da je odgovoreno na osam zahteva Kancelarije Visoke komesarke (i to o uticaju pandemije na položaj nacionalnih manjina, borbu protiv nasilja nad ženama, borbu protiv diskriminacije na osnovu religijske pripadnosti, o primeni Durbanske deklaracije, o ljudskim pravima migranata, o nestalim osobama, ostvarivanju ljudskih prava deteta, o ombudsmanu, medijatorima i drugim nacionalnim institucijama za ljudska prava, kao i o predmetima koji se koriste u cilju torture).

14.1.1. Srednjoročni izveštaj Republike Srbije u okviru Univerzalnog periodičnog pregleda

Poslednji ciklus izveštavanja Republike Srbije kroz mehanizam univerzalnog periodičnog pregleda (UPR)⁴³⁰ bio je 2018. godine. Srbija je dobrovoljno prihvatila da 2020. godine Savetu za ljudska prava pošalje Srednjoročni izveštaj koji se tiče statusa ispunjenosti 175 preporuka koje je Srbija prihvatila

⁴²⁷ Vladin odgovor na dodatna pitanja [E/C.12/SRB/RQ/3] dostupan je na: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fSRB%2fRQ%2f3&Lang=en.

⁴²⁸ Vladin odgovor na dodatna pitanja [E/C.12/SRB/RQ/3], stav 70.

⁴²⁹ *Ibid*, stav 72.

⁴³⁰ Univerzalni periodični pregled (UPR) jeste mehanizam nadzora nad poštovanjem ljudskih prava u državama članicama Ujedinjenih nacija pred Svetom za ljudska prava na svake četiri godine. UPR ima tri osnovne komponente, a to su: 1) državni izveštaj; 2) izveštaj Kancelarije visokog komesara za ljudska prava UN (OHCHR), ugovornih tela i specijalnih procedura; i 3) izveštaj koji OHCHR sastavlja na osnovu informacija koje dobije od organizacija civilnog društva i drugih. Pregled se zasniva na razmatranju pisanog dela i usmenoj diskusiji sa delegacijom države članice čiji se izveštaj razmatra.

2018. godine.⁴³¹ Razmatranjem srednjoročnih izveštaja može se na vreme steći slika o uspehu ili neuspehu primene preporuka i o opštem stanju ljudskih prava u državi. U okviru procesa UPR, oko 20 preporuka može se dovesti u vezi sa pravima mladih.⁴³² Na primer, Novi Zeland preporučuje da se Srbija usmeri ka deinstitucionalizaciji dece sa invaliditetom i da ukloni prepreke koje stoje na putu njihovom delotvornom pristupu obrazovanju.⁴³³ Platforma organizacija za saradnju sa mehanizmima UN za ljudska prava (Platforma) za ovu preporuku dala je ocenu „delimično ispunjeno“ u svom alternativnom Srednjoročnom izveštaju.⁴³⁴

Iako je Republika Srbija u 2020. godini pokrenula pisanje *Srednjoročnog izveštaja Republike Srbije* u okviru UPR, izveštaj do kraja 2020. godine nije poslat.⁴³⁵ Međutim, *Nacrt srednjoročnog izveštaja Republike Srbije u okviru Trećeg ciklusa UPR za period 2018–2020.* dostupan je na veb-sajtu Vladinog Saveta za praćenje primene preporuka mehanizama UN za ljudska prava.⁴³⁶ U Nacrtu se mladi pominju u kontekstu preduzetih mera po preporukama drugih država, i to u vezi sa zabranom diskriminacije,⁴³⁷ finansiranjem u oblasti omladinske politike,⁴³⁸ nezaposlenošću mladih osoba sa invaliditetom,⁴³⁹ a pominje se i broj projekata koje je Ministarstvo omladine i sporta finansiralo u oblasti prava marginalizovanih ili osetljivih društvenih grupa.⁴⁴⁰

⁴³¹ Srbiji je tom prilikom upućeno 190 preporuka država članica UN. Srbija je prihvatila 175, a *notirala* 15, što znači da ih nije prihvatila.

⁴³² Preporuke su dostupne na: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/RSindex.aspx>.

⁴³³ Preporuka 113.54.

⁴³⁴ Između ostalog, Platforma navodi da deca sa invaliditetom čine 14,3% sve dece u Srbiji u hraniteljstvu, od čega je 114 mladih odraslih između 18 i 26 godina. "UPR Mid-term Report Cycle", *Platforma organizacija za saradnju sa mehanizmima Ujedinjenih nacija za ljudska prava*, str. 24. Dostupno na: <https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/11/Platform-UPR-Mid-term-2020-Serbia-3rd-cycle.pdf>.

⁴³⁵ Spisak poslatih izveštaja dostupan je na: United Nations Human Rights Council, UPR Mid-term report. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/UPRImplementation.aspx>.

⁴³⁶ Dostupno na: http://vladinsavetun.ljudskaprava.gov.rs/dokumenta/univerzalni_periodicni_pregled.

⁴³⁷ Da je zabrana diskriminacije prepoznata kao princip Nacionalnom strategijom za mlade Republike Srbije za period od 2015. do 2025. godine, str. 20. Nacrta.

⁴³⁸ Npr. da je Ministarstvo omladine i sporta od 2018. godine finansiralo 30 projekata udruženja građana/ki u cilju unapređenja kapaciteta aktera omladinske politike za sprovođenje principa nediskriminacije, str. 22 Nacrta.

⁴³⁹ U Nacrtu se iznosi podatak da je udeo mladih u kategoriji nezaposlenih osoba sa invaliditetom 9,3% u ukupnoj registrovanoj nezaposlenosti osoba sa invaliditetom. Taj procenat nije ohrabrujući, jer je nepovoljan u odnosu na udeo nezaposlenih mladih u ukupnoj registrovanoj nezaposlenosti od 21,8%, str. 27 Nacrta.

⁴⁴⁰ Npr. 13 projekata udruženja građana/ki usmerenih na prava nacionalnih manjina (str. 35 Nacrta) i 15 projekata u oblasti prava osoba sa invaliditetom (str. 29 Nacrta).

Do formiranja Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog nakon parlamentarnih izbora 2020. godine, koordinisanjem i procesom izrade izveštaja bavila se Vladina Kancelarija za ljudska i manjinska prava, i to kroz Vladin Savet za praćenje primene preporuka mehanizama UN za ljudska prava. Predstavnici Ministarstva za ljudska i prava u razgovoru su za ovaj izveštaj izrazili nadu da će Savet nastaviti da radi i da će proširiti članstvo. Tom prilikom rečeno je da se prepoznaje potreba da se u članstvo Saveta uključe predstavnici Ministarstva omladine i sporta,⁴⁴¹ što bi moglo značajno da unapredi aspekt mladih u komunikaciji sa UN mehanizmima.⁴⁴²

14.1.2. Specijalne procedure

Još jedan od mehanizama za nadgledanje ostvarivanja ili kršenja ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija jesu *specijalne procedure*.⁴⁴³ Republika Srbija uputila je 2005. godine *stalni poziv* svim tematskim specijalnim procedurama Ujedinjenih nacija. To znači da će država uvek prihvatiti zahtev za posetu bilo koje od specijalnih procedura. Mladi mogu to da iskoriste i u Srbiju pozovu baš one procedure koje su njima od značaja – na primer, Specijalnog izvestioca o pravu na obrazovanje ili Specijalnog izvestioca o ekstremnom siromaštvu i ljudskim pravima. Međutim, kroz javno dostupne informacija može se videti da je poslednja završena poseta bila 2019. godine,⁴⁴⁴ i to od strane Specijalnog izvestioca za torturu i drugo okrutno, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Nacrt srednjoročnog izveštaja Republike Srbije u okviru Trećeg ciklusa UPR za period 2018–2020, str. 4.

⁴⁴² Takođe je primetno da memorandum o saradnji nije potpisan ni sa jednom od tri saveza u omladinskom sektoru: KOMS, NAPOR i NKZM. Spisak organizacija koje su potpisale memorandum o saradnji sa Savetom nalazi se na: http://vladinsavetun.ljudskaprava.gov.rs/o_savetu/memorandum/2018-07-05/memorandum-i-saradnji-saveta-sa-organizacijama-civilnog-drustva.

⁴⁴³ To je zajednički naziv za nezavisne eksperte i ekspertkinje za ljudska prava koji imaju mandat da izveštavaju Savet za ljudska prava iz perspektive koja je tematska (Specijalni izvestilac za siromaštvo, za pitanja adekvatnog stanovanja, za prava osoba sa invaliditetom) ili u vezi sa praćenjem stanja svih ljudskih prava na određenoj teritoriji. Najčešće se radi o specijalnim izvestiocima, ali su i radne grupe čest način organizovanja rada specijalnih procedura. Nezavisni eksperti posećuju države, reaguju na slučajeve kršenja ljudskih prava, sprovode tematske studije, zagovaraju veći stepen uživanja ljudskih prava i slično. Iako još uvek ne postoji Specijalni izvestilac ili Nezavisni ekspert o pravima mladih, to ne znači da mladi ne bi trebalo da skrenu pažnju već postojećim specijalnim procedurama na probleme sa kojima se susreću. Mladi na različite načine mogu da učestvuju u već postojećim mehanizmima i doprinesu unapređenju položaja i uživanja ljudskih prava od strane mladih u Srbiji tako što bi pisali alternativne izveštaje, upućivali apele ili obavestavali specijalne procedure o svojim potrebama. Ovaj izveštaj ima i tu svrhu.

⁴⁴⁴ Informacije o posetama specijalnih procedura Srbiji dostupne su na: <https://spinternet.ohchr.org/ViewCountryVisits.aspx?visitType=all&country=SRB&Lang=en>.

⁴⁴⁵ Izveštaj sa posete dostupan je na zvaničnim jezicima Ujedinjenih nacija: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F40%2F59%2FAdd.1&Language=E&DeviceType=Desktop>.

U 2020. godini Srbiju je trebalo da posete Specijalni izvestilac Ujedinjenih nacija za promociju istine, pravde, reparacija i garancija neponavljanja zločina i Specijalni izvestilac za slobodu izražavanja. Na sajtu OHCHR naznačeno je da su te posete „odložene za drugu polovinu godine“, ali nije jasno da li su se zaista dogodile i kada je planirano da se dogode. Takođe je čudno i to što je Specijalni izvestilac za slobodu okupljanja i udruživanja posetu zatražio još 4. juna 2018. godine, ali do danas na upućeni zahtev nije bilo reakcije države.⁴⁴⁶

Kada se radi o sprovedenim posetama, Specijalni izvestilac za pravo na adekvatno stanovanje u svom izveštaju iz 2016. godine pozvao je Srbiju da napravi sveobuhvatnu procenu o potrebama stanovanja grupa koje su nevidljive, kao što su žene, mladi i stari.⁴⁴⁷ Dalje, Specijalni izvestilac u oblasti kulturnih prava izvestila je 2018. godine Savet za ljudska prava o poseti Srbiji tokom 2016. godine. Za mlade je naročito važan njen zaključak da je neophodna inkluzija i nediskriminacija u oblasti kulturnih prava, kao i to da je u seoskim bibliotekama uočen problem nepostojanja materijala koji su orijentisani na mlade.⁴⁴⁸ Sa druge strane, izveštaj Specijalnog izvestioca za torturu i drugo okrutno, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje u svom izveštaju o poseti tokom 2017. godine u vezi sa mladima ističe problem institucija za osobe sa psihosocijalnim smetnjama, gde je posebno problematično što se deca i mladi ne odvajaju po godinama od ostalih kategorija, kao i to da u *Otthon* centru i u centru u Veterniku deca, mladi i odrasli sa smetnjama u kretanju provode najveći deo vremena u kolevkama i metalnim krevetima sa malo ljudskog kontakta.⁴⁴⁹

Za 2020. godinu dostupne su četiri komunikacije upućene Srbiji u kojima je reagovalo ukupno 12 specijalnih procedura.⁴⁵⁰ Za mlade je naročito bitna reakcija specijalnih izvestilaca povodom

⁴⁴⁶ Spisak dostupnih poseta specijalnih procedura Srbiji dostupan je na: <https://spinternet.ohchr.org/ViewCountryVisits.aspx?visitType=all&country=SRB&Lang=en>.

⁴⁴⁷ Stav 104, tačka c Izveštaja Specijalnog izvestioca za pravo na adekvatno stanovanje, 24. februar 2016. Izveštaj je dostupan na zvaničnim jezicima Ujedinjenih nacija: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F31%2F54%2FAdd.2&Language=E&DeviceType=Desktop>.

⁴⁴⁸ Stav 31 izveštaja. Izveštaj je dostupan na: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/014/89/PDF/G1801489.pdf?OpenElement>.

⁴⁴⁹ Stavovi 39 i 40 izveštaja. Izveštaj je dostupan na zvaničnim jezicima Ujedinjenih nacija na: <https://spinternet.ohchr.org/Download.aspx?SymbolNo=A%2FHRC%2f40%2f59%2fAdd.1&Lang=en>.

⁴⁵⁰ Specijalni izvestilac o vansudskim i arbitrarnim pogubljenjima i pogubljenjima po skraćenom postupku uputio je pismo 6. marta 2020; Specijalni izvestioci za torturu, arbitrarno lišavanje slobode, slobodu mišljenja i slobodu okupljanja i udruživanja zajednički su reagovali 27. jula u vezi sa prekomernom upotrebom sile na julskim protestima; Specijalni izvestioci za promociju i zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u borbi protiv terorizma, o situaciji branitelja ljudskih prava i o pravima na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja reagovali su 6. novembra u vezi sa zloupotrebom antiterorističkih zakon za zastrašivanje organizacija civilnog društva u Srbiji; i Specijalni izvestioci o upotrebi plaćenika kao načina za kršenje ljudskih prava, o pravu svih na uživanje najvišeg dostižnog standarda fizičkog i mentalnog zdravlja, o ljudskim pravima migranata i o torturi uputili su 2. decembra 2020. zahtev Vladi da se izjasni o navodnom zlostavljanju dece u Centru za azil u Bogovadi. Spisak dostupnih komunikacija dostupan je u pretrazi na: <https://spcommreports.ohchr.org/TmSearch/Results>.

policijske brutalnosti na julskim protestima, budući da su najveći deo protesta činili upravo mladi.⁴⁵¹ U septembru su Specijalni izvestilac za slobodu sudija i pravnika i Specijalni izvestilac za slobodu izražavanja uputili Vladi Srbije zahtev da se izjasni o verbalnim napadima poslanika/ca na sudije Miodraga Majića i Omera Hadžimerovića.⁴⁵² U novembru su specijalni izvestioci⁴⁵³ zaključili da je Vlada Srbije zloupotrebila mehanizme za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma sa ciljem da zaplaši predstavnike/ce civilnog društva i branitelje/ke ljudskih prava, ograniči njihov rad i uguši kritiku vlasti, među kojima su i organizacije za mlade.⁴⁵⁴

14.1.3. Sledeći ciklus izveštavanja

Kao što smo pomenuli, pandemija COVID-19 predstavlja izazov i za uživanje ljudskih prava i za rad organa čiji je zadatak da prate stanje ljudskih prava u državama članica Ujedinjenih nacija. Sva ugovorna tela (komiteti) zbog pandemije su prestala da se sastaju uživo, uključujući tu i putovanja i posete tokom 2020. godine. Pomeranje sastanaka i razmatranje izveštaja odlagano je tokom 2020. godine, što posledično utiče i na 2021. godinu i sledeće cikluse izveštavanja.

Republiku Srbiju tokom 2021. godine očekuje niz obaveza u izveštavanju mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava, kao i razmatranja već poslatih izveštaja. U vezi sa obavezama koje predstoje važno je istaći da je to i prilika da se aktuelizuju problemi sa kojima se suočavaju mladi. Sva ljudska prava jesu i prava mladih, ali se mladi, u odnosu na druge starosne grupe, suočavaju sa različitim izazovima pri njihovom uživanju. Pored neposrednog obaveštavanja specijalnih izvestilaca o konkretnim problemima kada se oni pojave, izveštavanje „iz senke“ i slanje alternativnih izveštaja komitetima predstavlja sjajan način da se istaknu problemi uživanja ljudskih prava od strane mladih u Srbiji. Ovo su još uvek nedovoljno iskorišćeni mehanizmi, koji organizacijama mladih i za mlade stoje na raspolaganju.

⁴⁵¹ Vidi 10. poglavlje o slobodi mirnog okupljanja.

⁴⁵² „Specijalni izvestioci UN zahtevaju od Vlade da se izjasni o napadima na Majića i Hadžimerovića“, *Centar za pravosudna istraživanja*, 1. septembar 2020. Dostupno na: <https://www.cepris.org/reakcije/specijalni-izvestioci-un-zahtevaju-od-vlade-da-se-izjasni/>.

⁴⁵³ Fionnuala Ní Aoláin – Specijalni izvestilac za promociju i zaštitu ljudskih prava u borbi protiv terorizma, Mary Lawlor – Specijalni izvestilac o situaciji branitelja ljudskih prava i Clément Nyaletsossi Voule – Specijalni izvestilac o pravima na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja.

⁴⁵⁴ Saopštenje dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26492&LangID=E>.

Sledi prikaz obaveza Srbije tokom 2021. godine:

- **Komitet za prisilne nestanke:** do 13. februara Srbija Komitetu treba da dostavi Drugi periodični izveštaj o primeni Konvencije o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka;
- **Komitet za ljudska prava:** do 29. marta Srbija treba da dostavi Četvrti periodični izveštaj o primeni Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima;
- **Komitet za eliminisanje diskriminacije žena:** u martu Srbija treba Komitet da obavesti o dvogodišnjoj primeni preporuka sadržanih u stavovima 12(a), 26(a), 44 i 48(g) Zaključnih zapažanja o primeni Četvrtog periodičnog izveštaja o primeni Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena;⁴⁵⁵
- **Komitet protiv mučenja:** umesto 2020, Komitet će novembra 2021. godine razmatrati Treći periodični izveštaj o primeni Konvencije protiv torture i drugih surovih ili ponižavajućih kazni ili postupaka;
- **Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava:** Komitet će u septembru razmatrati Treći periodični izveštaj o primeni Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;
- Srbija treba da ažurira osnovni dokument o Republici Srbiji.

14.2. Ciljevi održivog razvoja i mladi u Srbiji

Ciljevi održivog razvoja (eng. *Sustainable Development Goals*) predstavljaju skup od 17 ciljeva i 169 potciljeva u okviru *Agende 2030 za održivi razvoj*,⁴⁵⁶ koji se odnose na budući ekonomski, društveni i ekološki razvoj čovečanstva u skladu sa principom održivosti. Ciljevi održivog razvoja (SDG) nastali su pod okriljem Ujedinjenih nacija 2015. godine, sa zajedničkim ciljem da budu ostvareni do 2030. godine.⁴⁵⁷ U pisanju i usvajanju *Agende 2030* učestvovala je i Srbija.

⁴⁵⁵ Zaključna zapažanja dostupna su ovdje:

<https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=CEDAW%2FC%2FSRB%2FC0%2F4&Language=E&DeviceType=Desktop>.

⁴⁵⁶ Agenda 2030 za održivi razvoj (A/RES/70/1 – *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*) dostupna je na jezicima Ujedinjenih nacija: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F70%2F1&Language=E&DeviceType=Desktop>.

⁴⁵⁷ Sedamnaest ciljeva imaju različite, ali međusobno povezane tematike, pa se kreću od iskorenjivanja gladi i siromaštva, preko obrazovanja, do mira, pravde i snažnih institucija.

Premda se među ovim ciljevima mladi ne spominju eksplicitno, oni su prepoznati kao višestruko važna kategorija za njihovo ostvarivanje u dopunskim dokumentima koji kategoriju mladih označavaju kao generatore promena koje treba osnažiti tako da budu osnovni pokretači procesa za dostizanje ciljeva održivog razvoja do 2030.⁴⁵⁸ Danas mladih od 15 do 24 godine ima preko milijardu na svetu i čine značajnu snagu za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja, te je stoga neophodno pažnju mladih usmeriti ka ciljevima održivog, inkluzivnog i stabilnog razvoja u demokratskom društvu, radeći na smanjenju nezaposlenosti, sukoba i siromaštva.⁴⁵⁹

Kako ovaj globalni okvir ne bi ostao samo na papiru, svaka država treba da ga prevede u svoje nacionalne javne politike i prilagodi njihovo ostvarivanje svom podneblju, problemima i prilikama. U Srbiji je Nacionalna strategija za mlade kao specifičan problem uočila da mladi nemaju dovoljno znanja o životnoj sredini, niti razvijenu svest o značaju životne sredine i održivog razvoja.⁴⁶⁰ S tim u vezi, neophodno je dalje nastojanje na razvijanju svesti o održivom razvoju i ciljevima održivog razvoja kod mladih, kao i planiranje i preduzimanje delotvornih akcija.

Srbija je 2019. godine predstavila (prvi) *Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj*.⁴⁶¹ Pored merenja ostvarenosti ciljeva održivog razvoja i njihove usklađenosti sa nacionalnim pravnim okvirom, ovaj izveštaj u svoj fokus stavlja decu i mlade „jer će upravo oni biti nosioci društva i društvenih promena 2030. godine“.⁴⁶² Dobrovoljni nacionalni izveštaj navodi da je upravo kategorija mladih ljudi u najvećem riziku od siromaštva u Srbiji, navodeći da je stopa rizika od siromaštva u Srbiji u 2017. godini za mlade iznosila 29,7%, premašujući stopu za opštu populaciju, koja je iznosila 25,7%.⁴⁶³ Takođe je identifikovano da se mladi kao kategorija suočavaju sa ozbiljnim preprekama za zapošljavanje, pri čemu je stopa nezaposlenosti mladih više od dva puta veća od stope nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva.⁴⁶⁴ Dodatno, Izveštaj prepoznaje da se mlade

⁴⁵⁸ World Youth Report – Youth and the 2030 Agenda for Sustainable Development, *United Nations*, pp. 5–6. Dostupno na: <https://www.un.org/development/desa/youth/world-youth-report/wyr2018.html>.

⁴⁵⁹ *Ibid*, str. 1.

⁴⁶⁰ Nacionalna strategija za mlade, specifični cilj br. 5.

⁴⁶¹ Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj dostupan je na veb-sajtu Ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku: <https://www.mdpp.gov.rs/doc/DNI-2019.pdf>.

⁴⁶² Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj, str. 37.

⁴⁶³ *Ibid*, str. 38.

⁴⁶⁴ *Ibid*, str. 55.

žene suočavaju sa većim preprekama za zapošljavanje nego mladi muškarci.⁴⁶⁵ Nacionalna strategija za mlade (2015–2025) u svojim polaznim osnovama prepoznaje da su mladi osetljiva grupa u riziku od socijalne isključenosti i siromaštva.

U Dobrovoljnom nacionalnom izveštaju ne navode se podaci o akcijama preduzetim u pogledu ispunjenja cilja održivog razvoja broj jedan, koji se tiče iskorenjivanja siromaštva. Međutim, Republika Srbija je u svom *Planu ispunjavanja preporuka za treći ciklus univerzalnog periodičnog pregleda* u vezi sa pravima mladih poveznicu sa SDG 1 navela u tematskoj celini prava Roma i Romkinja. Navodi se da su u kontekstu smanjivanja siromaštva u ovoj društveno osetljivoj kategoriji preduzete akcije poput aktivnosti Ministarstva omladine i sporta 2015–2019. u sprovođenju programa „Podsticanje zapošljavanja mladih – YEP“, kroz koji je prošlo 12.731 (mladih) učesnika, od kojih je 1.492 Roma.⁴⁶⁶ Međutim, nije do kraja jasno koje su aktivnosti preduzete u pogledu ispunjenosti SDG 1 i učešća mladih.

Dobrovoljni nacionalni izveštaj prepoznaje važne teme kada se radi o zdravlju mladih, poput seksualnog i reproduktivnog zdravlja, kao i mentalnog zdravlja.⁴⁶⁷ Izveštaj takođe uočava i problem raširenog konzumiranja duvana i alkohola, navodeći da više od trećine mladih puši. Međutim, osim pozivanja na Strategiju javnog zdravlja,⁴⁶⁸ izveštaj ne govori o akcijama koje su do sada preduzete u vezi sa ispunjenjem cilja održivog razvoja 3, a koji se tiče prava na dobro zdravlje mladih. Podsetimo, mladima tokom 2020. godine korišćenje primarne zdravstvene zaštite nije bilo omogućeno u punom kapacitetu, već samo za 67,9% mladih,⁴⁶⁹ a u naročitom riziku bili su mladi sa invaliditetom i težim oboljenjima.⁴⁷⁰ U mnogim trenucima tokom 2020. godine bilo je opravdano zapitati se da li je predstavnicima političke vlasti, ali i struke, bilo na umu mentalno zdravlje mladih – imajući u vidu nesenzibilisan način obraćanja prema mladima i svojevrsnu stigmatizaciju.

⁴⁶⁵ *Ibid.*

⁴⁶⁶ *Ibid.*, str. 159.

⁴⁶⁷ Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj, str. 42.

⁴⁶⁸ Strategija predviđa (cilj 4.1.3) da se broj mladih koji konzumiraju alkohol, droge i duvan smanji za 10% do 2026. Strategija javnog zdravlja u Republici Srbiji 2018–2026, *Sl. glasnik RS*, 61/2018–6.

⁴⁶⁹ Pekmezović, T., Marić, G., Jovanović, A., *Studija preseka o stavovima i ponašanju u vezi sa zaštitom i percepcijom rizika od COVID-19 infekcije*, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2020.

⁴⁷⁰ Za više videti poglavlje Pravo na zdravlje i pristup zdravstvenoj zaštiti, poglavlje 3.

U vezi sa SDG 4, koji se tiče kvalitetnog obrazovanja, Dobrovoljni nacionalni izveštaj navodi da su u prethodnoj deceniji ostvarena značajna poboljšanja u pripremi dece za školu, te da postoji stabilna stopa učešća mladih u formalnom i neformalnom obrazovanju.⁴⁷¹ Međutim, iako se u Dobrovoljnom nacionalnom izveštaju eksplicitno ne spominju akcije koje su preduzete u kontekstu ovog cilja održivog razvoja, Republika Srbija u *Planu ispunjavanja preporuka za treći ciklus univerzalnog periodičnog pregleda* pravi poveznicu sa ovim ciljem održivog razvoja u više oblasti, i to kada se radi o zaštiti od diskriminacije,⁴⁷² mladima sa invaliditetom,⁴⁷³ rodnoj ravnopravnosti,⁴⁷⁴ kao i sa samim preporukama u vezi sa obrazovanjem.⁴⁷⁵

Uticaj pandemije virusa korona na obrazovanje mladih višestruk je, a jedan od najvećih rizika jeste rizik da će se nejednakosti u obrazovanju između bogatih i siromašnih učenika/ca i studenata/kinja produbiti zbog nejednakog pristupa uslugama interneta i tehnologijama.⁴⁷⁶ Da bi se obezbedilo kvalitetno i održivo obrazovanje, neophodno je omogućiti svim mladima pristup sistemu obrazovanja, ali i voditi računa o potrebama mladih kada se donose odluke koje se tiču obrazovanja. Obrazovanje ima dokazanu pozitivnu korelaciju sa stopama aktivnosti i zaposlenosti, te je za mlade naročito bitno jer su tako manje ranjivi na izazove na tržištu rada.⁴⁷⁷ Dobar korak ka dostizanju održivog razvoja jeste i uvođenje nastave o ciljevima održivog razvoja u redovne kurikulume na svim nivoima obrazovanja.

⁴⁷¹ Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj, str. 46.

⁴⁷² Plan ispunjavanja preporuka za treći ciklus univerzalnog periodičnog pregleda, str. 88, 94–95.

⁴⁷³ *Ibid.*, str. 159.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, str. 346, 351, 366, 370.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, str. 432, 443.

⁴⁷⁶ Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, E/C.12/2020/1, 6.april 2020, dostupno na: <https://undocs.org/E/C.12/2020/1>.

⁴⁷⁷ „Uticaj COVID-19 krize na zaposlenost: Fokus na ranjive kategorije“, *Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva*, 2021, str. 41.

U pogledu ispunjenosti cilja održivog razvoja broj pet, koji se tiče postizanja rodne ravnopravnosti i osnaživanja žena i devojčica, Dobrovoljni nacionalni izveštaj navodi da se mlade žene i dalje naročito suočavaju sa rodno zasnovanom diskriminacijom, gde je čak 31% mladih žena u Srbiji (15–30 godina) doživelo rodno zasnovanu diskriminaciju.⁴⁷⁸ Napominje se da mlade žene imaju nesrazmerno veliku odgovornost za domaćinstvo i porodicu. Rani brakovi i dalje su problem (uprkos preporukama ugovornih tela UN), naročito među Romkinjama. U vezi sa SDG 5, Republika Srbija u *Planu ispunjavanja preporuka za treći ciklus univerzalnog periodičnog pregleda* sa rodnom ravnopravnošću pravi poveznicu u više oblasti, i to kada se radi o zaštiti od diskriminacije,⁴⁷⁹ bezbednosti mladih,⁴⁸⁰ te preporukama koje su joj uputile Moldavija⁴⁸¹ i Poljska.⁴⁸²

U pogledu ispunjenosti cilja održivog razvoja broj osam, koji se tiče dostojanstvenog rada i ekonomskog rasta, Dobrovoljni nacionalni izveštaj ne navodi stepen ispunjenosti, niti akcije koje su u cilju ispunjavanja preduzete. Međutim, u 2020. godini osetan je uticaj pandemije na ostvarivanje ovog cilja. Uticaj pandemije virusa korona na zaposlenost je, prema procenama Međunarodne organizacije rada, bez presedana na svetskom nivou.⁴⁸³ Po istim procenama, mladi (15–24 godina) društvena su grupa koja je u 2020. na svetskom nivou pretrpela najveći nivo gubitka zaposlenosti (8,7%) u odnosu na ostale grupe.⁴⁸⁴ U Srbiji su mladi zaposleni preko zadruga bili posebno ranjiva kategorija u 2020. godini, budući da ne uživaju celokupan set prava kao redovno zaposleni. Naime, oni nemaju puno zdravstveno i penzijsko osiguranje, kao ni plaćeno bolovanje ili godišnji odmor. Posmatrajući starosnu strukturu svih zaposlenih u zadrugama, dolazi se do zaključka da je najviše mladih.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Dobrovoljni nacionalni izveštaj o sprovođenju Agende 2030 za održivi razvoj, str. 49.

⁴⁷⁹ Plan ispunjavanja preporuka za treći ciklus univerzalnog periodičnog pregleda, str. 88, 94–95.

⁴⁸⁰ *Ibid*, str. 315.

⁴⁸¹ *Ibid*, str. 315–316.

⁴⁸² *Ibid*, str. 334–335.

⁴⁸³ „ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis“, International Labour Organization, 25. januar 2021, str. 1. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf.

⁴⁸⁴ *Ibid*, str. 10.

⁴⁸⁵ „Uticaj COVID-19 krize na zaposlenost: Fokus na ranjive kategorije“, *Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva*, 2021, str. 29. Dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/01/Uticaj_COVID-19_krize_na_zaposlenost.pdf.

15. NEZAVISNE INSTITUCIJE I MLADI

Nezavisne institucije su državni organi koji ne pripadaju nijednoj od tri „klasične“ grane vlasti (izvršnoj, zakonodavnoj ili sudskoj), već postoje kao nadzorna i kontrolna tela nad radom državnih organa.⁴⁸⁶ Za zaštitu prava mladih u prethodnom periodu kao veoma važne izdvojile su se dve institucije i na njih ćemo se koncentrisati u ovom delu našeg istraživanja. Od najvećeg značaja za zaštitu prava mladih i u kontaktu sa mladima bili su Zaštitnik građana i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Ove dve nezavisne institucije mladima nude mehanizme zaštite i unapređenja poštovanja prava mladih u skladu sa njihovim potrebama i specifičnostima.

15.1. Zaštitnik građana⁴⁸⁷

Iako je Zaštitnik građana tokom 2020. godine izradio četiri posebna izveštaja,⁴⁸⁸ nijedan od njih ne odnosi se eksplicitno na mlade, iako je više puta ukazivano koliko su mladi tokom 2020. godine bili u teškom i izazovnom položaju. Od četiri izveštaja, samo se jedan pasus Posebnog izveštaja o aktivnostima Zaštitnika građana tokom vanrednog stanja može dovesti u vezu sa pravima mlade osobe.⁴⁸⁹ Naime, Zaštitnik građana saznao je da je jedna mlada LGBTI osoba morala da napusti porodični dom kada su roditelji saznali za njenu seksualnu orijentaciju i rodni identitet. To je značilo da ta mlada osoba više nije imala registrovano prebivalište, pa Ministarstvo unutrašnjih poslova nije moglo da joj izda ličnu kartu. U izveštaju se navodi da je Zaštitnik građana od nadležnih organa zatražio informaciju da li može da se prijavi adresa ustanove u kojoj su osobe trajno smeštene, ili pak adresa područnog centra za socijalni rad. Međutim, u izveštaju se ne navodi kako su organi odgovorili, niti da li je Zaštitnik to uradio prosto u formi pitanja ili pak preporuke, ili inicijative da se takva prijava omogući.

⁴⁸⁶ Među nezavisnim institucijama u Republici Srbiji jesu Zaštitnik građana, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Agencija za sprečavanje korupcije i Državna revizorska institucija.

⁴⁸⁷ Više detalja o funkciji i nadležnostima Zaštitnika građana pogledati na: www.ombudsman.rs.

⁴⁸⁸ Poseban izveštaj o radu grupa za koordinaciju i saradnju na području grada Beograda, Poseban izveštaj o aktivnostima Zaštitnika građana tokom vanrednog stanja, Poseban izveštaj Zaštitnika građana: Uslovi u romskim naseljima u situaciji vanrednog stanja i primene mera zaštite usled epidemije koronavirusa (COVID-19), Poseban izveštaj Zaštitnika građana sa preporukama: Analiza o stanju u oblasti vršenja javnih ovlašćenja nacionalnih saveta nacionalnih manjina, od 2014. do 2018. godine. Izveštaji su dostupni na: <https://ombudsman.rs/index.php/izvestaji/posebnii-izvestaji>.

⁴⁸⁹ Poseban izveštaj o aktivnostima Zaštitnika građana tokom vanrednog stanja, dostupno na: https://ombudsman.rs/attachments/article/6645/Poseban%20izve%C5%A1taj%20ZG_vanredno%20stanje.pdf.

Na pitanje Beogradskog centra za ljudska prava koliko je mladih (15–30 godina) tokom 2020. godine uputilo pritužbu Zaštitniku i za povrede kojih prava, Zaštitnik je odgovorio da se pritužbe ne evidentiraju i ne sistematizuju prema kriterijumu godina (15–30).⁴⁹⁰ To znači da, nažalost, nije moguće utvrditi koliko se mladih obratilo Zaštitniku i zbog kojih prava.⁴⁹¹ Prema statistici objavljenoj na sajtu Zaštitnika građana, značajno je povećan broj kontakata koji su tokom 2020. ostvareni sa građanima/kama – 13.109, što je za čak 5.523 više nego 2019. godine.⁴⁹²

U postupcima kontrole koje je Zaštitnik obavio i objavio tokom 2020. godine ne mogu se pronaći pojedinačni postupci i upućene preporuke koje se odnose konkretno na mlade 15–30 godina – jer se ne vodi evidencija o starosnoj grupi mladih, kao i zbog zaštite podataka o ličnosti. Međutim, Zaštitnik je u više postupaka kontrole tokom 2020. godine uputio preporuke koje se odnose na ostvarivanje prava deteta.⁴⁹³

Zaštitnik građana utvrdio je u postupku kontrole rada policijskih uprava u Beogradu, Nišu i Novom Sadu da su policijski službenici/ce, neblagovremenim i neefikasnim postupanjem po prijavama građana koje su podnošene u periodu od 29. aprila do 3. maja 2020. godine, propustili da spreče okupljanja nepoznatih lica u večernjim časovima na krovovima stambenih zgrada u vreme u kome je važila zabrana kretanja na javnim mestima.⁴⁹⁴ Ovakva okupljanja predstavljala su i zloupotrebu udruženja mladih i za mlade u političke svrhe.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Odgovor Zaštitnika građana dostupan je u arhivi Beogradskog centra za ljudska prava pod brojem 168/10 od 22. 2. 2021.

⁴⁹¹ S tim u vezi, bilo bi značajno kada bi nezavisne institucije, a naročite Zaštitnik građana, gde je moguće vodile evidenciju o konkretnim starosnim grupama koji im se obraćaju i upućuju pritužbe, a naročito evidenciju o obraćanjima zakonske kategorije mladih (15–30 godina). Ovo može jasno da ukaže da li postoje određeni trendovi ili konkretna prava koja su posebno ugrožena za pojedine starosne grupe, te u skladu sa tim mogu dalje da operacionalizuju svoja istraživanja, mišljenja i preporuke.

⁴⁹² Statistika je dostupna na veb-sajtu: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2013-01-14-14-36-04>.

⁴⁹³ Na primer: Nadležni organi postupali nepravilno, život i bezbednost dece bili ugroženi (<https://ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/6746-n-dl-zni-rg-ni-p-s-up-li-n-pr-viln-ziv-i-b-zb-dn-s-d-c-bili-ugr-z-ni>); Vanredno stanje ne može biti opravdanje za ostavljanje dece bez zaštite (<https://ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/6779-v-nr-dn-s-nj-n-z-bi-i-pr-vd-nj-z-s-vlj-nj-d-c-b-z-z-sh-i>).

⁴⁹⁴ Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/6850-n-fi-sn-r-g-v-nj-p-lici-n-uplj-nj-n-p-zn-ih-s-b-n-r-v-vi-zgr-d>.

⁴⁹⁵ Videti 11.3. *Mladi i sloboda udruživanja*.

Pola godine nakon julskih protesta 2020. godine, čiji su najveći deo činili upravo mladi, Zaštitnik građana utvrdio je, između ostalog, da su pripadnici/ce Ministarstva unutrašnjih poslova tokom protesta u julu 2020. godine u Beogradu i Novom Sadu nezakonito i nepravilno postupali prema građanima/kama.⁴⁹⁶

Kada je reč o mišljenjima i stavovima Zaštitnika građana tokom 2020. godine, od značaja za mlade jeste Mišljenje Zaštitnika građana na Predlog Nacionalne strategije za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine,⁴⁹⁷ u kojem je Zaštitnik istakao potrebu da Predlog Nacionalne strategije mora da sadrži poseban osvrt na položaj i specifične potrebe devojčica, devojaka i žena sa invaliditetom. Sa druge strane, iako se ne odnose konkretno na mlade, od značaja su i još dva mišljenja Zaštitnika – Mišljenje Zaštitnika građana o Predlogu uredbe o preventivnim merama za bezbedan i zdrav rad za sprečavanje i širenje zarazne bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2,⁴⁹⁸ naročito za mlade koji rade; kao i stav Zaštitnika da je potrebno što pre doneti zakone o istopolnim zajednicama i prilagođavanju pola rodnom identitetu.⁴⁹⁹

15.2. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti⁵⁰⁰

Iako je pola 2020. godine proteklo bez izabranog novog Poverenika (u daljem tekstu: Poverenice), što znači da nije bilo pokretanja postupaka po pritužbama za zaštitu od diskriminacije u tom periodu, u toku ostatka 2020. godine Poverenica je donela nekoliko mišljenja, preporuka i inicijativa. U vezi sa mladima naročito su bitne tri preporuke mera.

Prva preporuka doneta je tokom predizborne kampanje pre uvođenja vanrednog stanja, kada je Poverenica uputila preporuku svim opštinama i gradovima da preduzmu mere i aktivnosti kako bi se obezbedilo veće učešće žena i mladih u sferi političkog i javnog odlučivanja.⁵⁰¹ Poverenica je utvrdila

da postoji nizak stepen političke participacije mladih i da je nisko poverenje mladih u političke aktere i institucije zabrinjavajuće. Poverenica je na osnovu analize upitnika koje su popunile jedinice lokalnih samouprava utvrdila da su mladi na poziciji predsednika/ce opštine ili gradonačelnika/ce zastupljeni sa 1,83%, na poziciji zamenika tih funkcija sa 0,9%, dok na poziciji predsednika/ca skupština opština/ gradova nema mladih, a svega 4,74% mladih su odbornici/odbornice u lokalnim skupštinama.

Druga preporuka Poverenice upućena je Republičkom zavodu za socijalnu zaštitu i upućena je opštinama i gradovima u vezi uspostavljanja i pružanja usluga ličnog pratioca deci sa invaliditetom. Naime, veliki broj građana/ki je ukazao Poverenici da pojedine jedinice lokalnih samouprava nemaju ustanovljenu uslugu ličnog pratioca deteta.⁵⁰²

Na kraju, treća preporuka od značaja za mlade ticala se mera za ostvarivanje ravnopravnosti upućena Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, i to povodom dozvola za kretanje osoba sa autizmom i njihovih roditelja i staratelja u vreme trajanja zabrane kretanja.⁵⁰³ Poverenica je preporučila Ministarstvu da uzme u obzir zahteve za dozvolu za kretanje koje dostave roditelji i staratelji osoba sa autizmom.

Prema dostupnim informacijama sa zvaničnog veb-sajta, tokom 2020. godine Poverenica nije donela nijedno mišljenje po pritužbi podnetoj zbog diskriminacije na osnovu starosnog doba ili drugih karakteristika značajnih za mlade.⁵⁰⁴ Međutim, u toku 2019. godine Poverenica je donela tri mišljenja po pritužbama i dve preporuke.

⁴⁹⁶ „Utvrditi odgovornost za nezakonito i nepravilno postupanje policijskih službenika/ca”, Zaštitnik građana, 12. februar 2021. Dostupno na: <https://ombudsman.rs/index.php/2011-12-25-10-17-15/2011-12-26-10-05-05/6974-u-vrdi-i-dg-v-rn-s-z-n-z-ni-i-n-pr-viln-p-s-up-nj-p-lici-s-ih-sluzb-ni>.

⁴⁹⁷ Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-11-11-34-45/6522-2020-2024>.

⁴⁹⁸ Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-11-11-34-45/6606-covid-19-sars-cov-2>.

⁴⁹⁹ Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-11-11-34-45/6882-sh-pr-d-n-i-z-n-is-p-lni-z-dnic-i-pril-g-d-v-nju-p-l-r-dn-id-n-i-u>.

⁵⁰⁰ Više detalja o funkciji i nadležnostima Poverenika za zaštitu ravnopravnosti pogledati na: ravnopravnost.gov.rs.

⁵⁰¹ „Preporuka mera za ostvarivanje ravnopravnosti lokalnim samoupravama za žene i mlade”, 21. februar 2020. Dostupno na sajtu Poverenice: <http://ravnopravnost.gov.rs/npreporuka-mera-za-ostvarivanje-ravnon-3/>.

⁵⁰² „Preporuka mera za ostvarivanje ravnopravnosti opštinama i gradovima za uspostavljanje i pružanje usluge ličnog pratioca deci”, 21. februar 2020. Dostupno na sajtu Poverenice: <http://ravnopravnost.gov.rs/npreporuka-mera-za-ostvarivanje-ravnon-2/>.

⁵⁰³ „Preporuka mera Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja povodom položaja osoba sa autizmom”, 10. april 2020. Dostupno na sajtu Poverenice: <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-ministarstvu-za-rad-za-cir/>

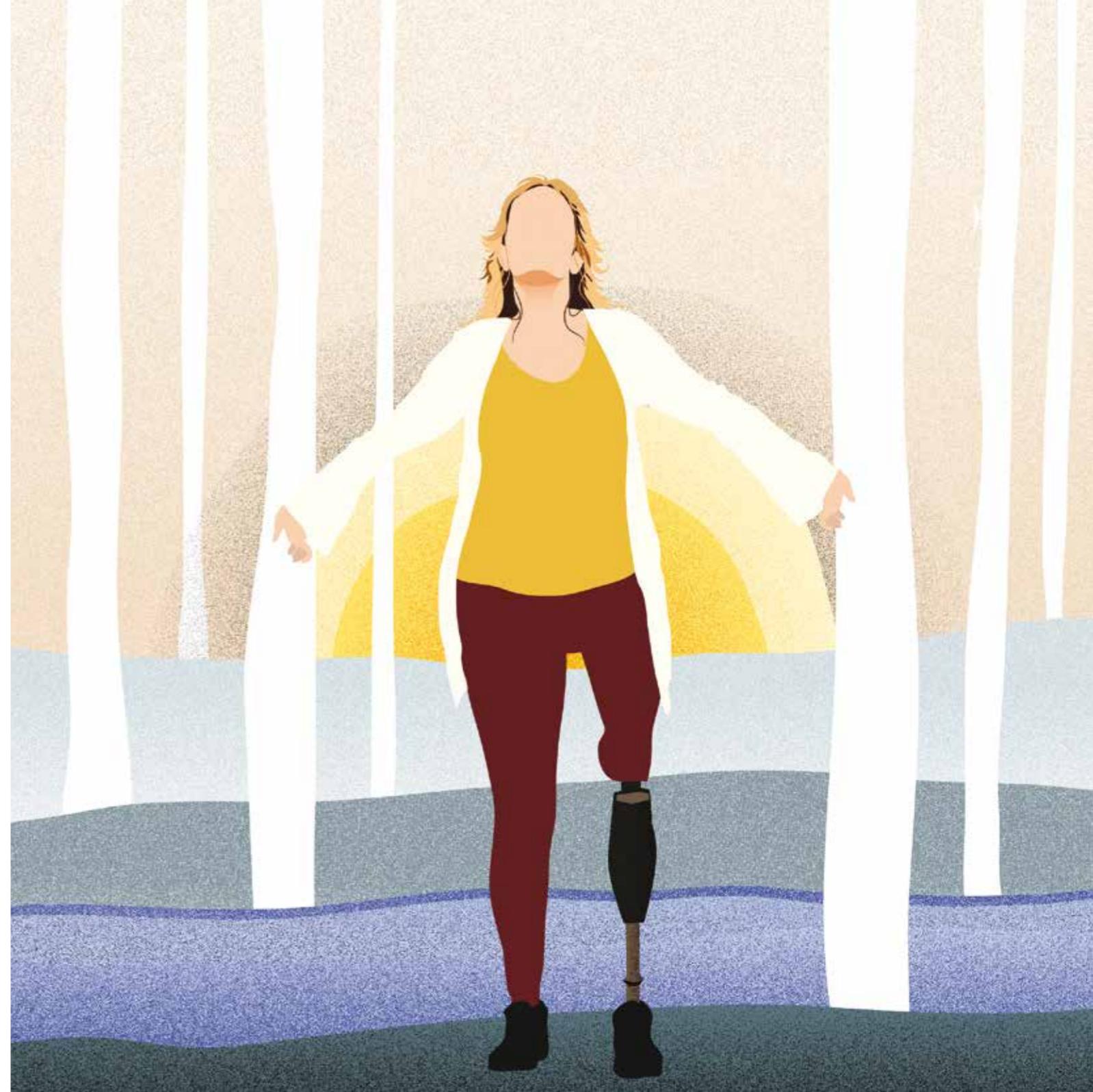
⁵⁰⁴ Mišljenja i preporuke u postupku po pritužbama po osnovu starosnog doba dostupne su na: <http://ravnopravnost.gov.rs/misljenja-i-preporuke/misljenja-i-preporuke-u-postupku-po-prituzbama/starosno-doba/>. Poverenica navodi da, imajući u vidu starosno doba kao osnov diskriminacije, 49% onih koji su joj se obratili jesu građanke i građani stariji od 65 godina, 29,7% mladi od 18 godina i 21,3% između 18 i 65 godina. Najveći broj pritužbi po osnovu starosnog doba odnosio se na oblast rada i zapošljavanja. U: arhiva Beogradskog centra za ljudska prava, br. 309/8.

Naime, u postupku povodom pritužbe R.Z. protiv autobusnog prevoznika zbog navodne diskriminacije po osnovu starosnog doba jer podnosilac pritužbe, student master studija, nije uspeo da dobije kartu sa studentskim popustom jer se popust odobrava samo studentima/kinjama mlađim od 27 godina, Poverenica je zauzela stav da u pitanju nije diskriminacija. Poverenica je to obrazložila time da je prevoznik, prilikom propisivanja prava na studentski popust, želeo da pruži olakšice mladim ljudima koji studije upisuju posle završene srednje škole. Poverenica je takođe preporučila prevozniku da razmotri mogućnost obezbeđivanja studentskog popusta za studente/kinje do 30 godina, jer Zakon o mladima propisuje da su mladi osobe od 15 do 30 godina.⁵⁰⁵

Drugi slučaj ticao se pritužbe studentkinje na doktorskim studijama kojoj je uskraćena stipendija zbog trudnoće i porodijskog odsustva.⁵⁰⁶ Kako je Ministarstvo prosvete na konkursu za stipendiju uzimalo u obzir samo godinu rođenja, a ne i mirovanje i okolnosti koje su dovele do produženja studija do godinu dana poput održavanja trudnoće i porodijskog odsustva, Poverenica je donela preporuku da prilikom rangiranja kandidata/kinja za stipendiranje studenata/kinja doktorskih akademskih studija Ministarstvo prosvete uzme u obzir i prijave onih koji su tokom trajanja studija imali mirovanje prava i obaveza u skladu sa Zakonom o visokom obrazovanju. Ministarstvo prosvete Poverenicu je obavestilo da će ovu preporuku ugraditi u uslove narednog javnog poziva i kriterijuma za 2020. godinu, što predstavlja važan korak za ostvarivanja prava mladih osoba.

⁵⁰⁵ „Mišljenje po pritužbi R.Z. protiv Niš ekspres a.d. Niš, zbog diskriminacije na osnovu starosnog doba“, 20. jun 2019. Dostupno na sajtu Poverenice: <http://ravnopravnost.gov.rs/1133-18-misljenje-po-pritužbi-r-z-protiv-nis-ekspres-a-d-nis-zbog-diskriminacije-na-osnovu-starosnog-doba-cir/>.

⁵⁰⁶ „Mišljenje po pritužbi zbog diskriminacije po osnovu pola i porodičnog statusa u oblasti obrazovanja i stručnog usavršavanja“, 29. jul 2019. Dostupno na sajtu Poverenice: <http://ravnopravnost.gov.rs/199-19-misljenje-po-pritužbi-zbog-diskriminacije-po-osnovu-pola-i-porodicnog-statusa-u-oblasti-obrazovanja-i-strucnog-usavrsavanja/>.

16. ODABRANE TEME

16.1. Stanje ljudskih prava mladih sa invaliditetom u Srbiji

Iako statistički podaci o populaciji mladih sa invaliditetom datiraju iz 2011. godine i potiču iz Popisa stanovništva te ne daju uvid u trenutni broj i strukturu ovog dela populacije, ipak su korisni za sticanje opšte slike o udelu mladih sa invaliditetom među opštom populacijom mladih. Prema pomenutim podacima, ukupan broj osoba sa invaliditetom bio je 571.780, odnosno oko 8% ukupne populacije,⁵⁰⁷ što predstavlja znatno potcenjen broj u odnosu na procene Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom, koji se kreće oko 870.000 ili oko 13% stanovništva, pa i navode Strategije za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom od 2020. do 2024. godine, od 700.000 do 800.000 osoba sa invaliditetom.

Broj mladih sa invaliditetom (od 15 do 30 godina) iznosio je 14.247,⁵⁰⁸ odnosno svega 1,1% opšte populacije mladih, iz čega se može zaključiti da postoji direktna veza između procesa starenja i sticanja neke vrste poteškoća tokom životnog ciklusa. S obzirom na to da period života između petnaeste i tridesete godine predstavlja period tranzicije ka svetu odraslih, mladi sa invaliditetom suočavaju se sa nizom prepreka koje doprinose da se znatno kasnije osamostaljuju i zasnivaju sopstvenu porodicu, bivaju uskraćeni za obrazovne mogućnosti, teže se zapošljavaju i stiču finansijsku nezavisnost, čime se uticaj pomenutih barijera i društvene isključenosti proteže na ceo životni ciklus.⁵⁰⁹

U fokusu ovog dela izveštaja nalaze se četiri oblasti ljudskih prava mladih sa invaliditetom koje, iako ne jedine, svakako imaju poseban značaj za uspešnu tranziciju ka svetu odraslih: samostalan život, obrazovanje, zapošljavanje i zdravstvena zaštita.

⁵⁰⁷ Marković, M. M., *Osobe sa invaliditetom u Srbiji*, Republički zavod za statistiku, 2014.

⁵⁰⁸ *Ibid.*

⁵⁰⁹ Hirst, M., *Unequal Opportunities: Growing up Disabled*, Social Policy Research Unit, 1994.

16.1.1. Samostalan život

Uživanje prava na samostalan život i uključenost u zajednicu znači da su mladima sa invaliditetom obezbeđena sva sredstva koja su im potrebna da zadrže mogućnost izbora i kontrole nad svojim životima i donose sve odluke koje ih se tiču,⁵¹⁰ uključujući i gde će i sa kim živeti. Samostalan život nikako ne znači da osoba treba da živi sama u izolaciji, niti da mora da bude sposobna da sve stvari u životu obavlja samostalno bez pomoći i podrške drugih, već podrazumeva prirodnu međuzavisnost svih ljudi (sa invaliditetom i bez njega) i slobodu izbora i ličnu autonomiju, uključujući i mogućnost da se donesu odluke, pa i one manje dobre ili pogrešne, ali i da se dobije potrebna podrška kada je potrebna. Zbog toga će pravo na samostalan život biti sagledano kroz dostupnost i kvalitet usluga podrške mladima sa invaliditetom, proces deinstitutionalizacije i mogućnost donošenja ličnih odluka, jer su u ovim oblastima prepreke najizraženije.

Smeštaj osoba sa invaliditetom u ustanove zatvorenog tipa (domski smeštaj) i dalje ostaje jedan od najdrastičnijih oblika kršenja ljudskih prava ovog dela populacije, sa 16.651 punoletnih osoba sa invaliditetom, uz značajan udeo mladih.⁵¹¹ Iako su tradicionalno u najvećem riziku od institucionalizacije osobe sa intelektualnim i psihosocijalnim teškoćama, zabrinjava trend povećanja smeštaja osoba sa fizičkim invaliditetom,⁵¹² što dodatno ukazuje na nerazvijenost usluga podrške u zajednici za sve grupe osoba sa invaliditetom. Kontinuirano, međunarodne organizacije⁵¹³ i mehanizmi za ljudska prava⁵¹⁴ upućuju preporuke Srbiji da preduzme odlučne korake u procesu deinstitutionalizacije. Uprkos preporukama, Srbija nije usvojila sveobuhvatnu strategiju deinstitutionalizacije, a nije uočljiva ni tendencija razvoja usluga za samostalan život u zajednici.

Upravo kada je reč o dostupnosti socijalnih usluga za samostalan život u zajednici, evidentno je da one i dalje nisu dovoljno razvijene niti pravilno osmišljene kako bi mogle da podrže proces deinstitutionalizacije. Kod personalne asistencije – ključne usluge za samostalan život osoba sa invaliditetom van ustanova – uočava se trend blagog rasta rasprostranjenosti u smislu broja jedinica lokalne samouprave (17 JLS u 2018) u kojima se ova usluga pruža, kao i u pogledu ukupnog broja

⁵¹⁰ Opšti komentar na član 19: Samostalan život i uključenost u zajednicu, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2017, par. 16.

⁵¹¹ „Punoletni korisnici u sistemu socijalne zaštite 2019“, *Republički zavod za socijalnu zaštitu*, 2020.

⁵¹² *Ibid.* str. 42

⁵¹³ „Serbia 2020 Report“, *European Commission*, 2020, str. 37.

⁵¹⁴ Zaključna zapažanja na inicijalni izveštaj Srbije, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016, CRPD/C/SRB/CO/1, par. 40.

korisnika. Međutim, jedan od gorućih problema jeste taj što kriterijumi za ostvarivanje prava na personalnu asistenciju ne ispunjavaju međunarodne standarde ljudskih prava u ovoj oblasti i imaju diskriminatorni efekat. Naime, kriterijumi za ostvarivanje prava na personalnu asistenciju propisuju da osoba mora da ima „sposobnost za samostalno donošenje odluka”,⁵¹⁵ čime se osobe sa intelektualnim teškoćama diskriminišu na osnovu svog mentalnog kapaciteta i efektivno im se uskraćuje pristup ovoj usluzi, koja predstavlja ključnu uslugu podrške za samostalni život za sve osobe sa invaliditetom – bez obzira na vrstu poteškoća.⁵¹⁶ Takođe, jedan od kriterijuma koji smanjuju broj osoba koje mogu da ostvare pravo na asistenciju jeste i taj da je osoba ostvarila pravo na uvećani dodatak za tuđu negu i pomoć. O tome govori i iskustvo jedne od učesnica fokus grupe sa mladima sa invaliditetom koja je održana u januaru 2021. godine za svrhe pripreme ovog izveštaja:

„Samim tim što nemam tih 100% invaliditeta, nemam pravo ni na uvećanu tuđu negu i pomoć, ni na ličnu asistenciju. Kad je reč o asistenciji, posebno u zdravstvu, želim da se osvrnem na to, jer ja ne mogu sama da idem na zdravstvene preglede. Vrlo sam dezorijentisana, imam lošu percepciju prostora, i opasno je za mene da budem pod stresom u novom okruženju.“

[Ženska osoba, fizičke teškoće]

Procena potreba osoba sa invaliditetom trebalo bi da bude zasnovana na pristupu ljudskih prava i da bude individualizovana,⁵¹⁷ te vezivanje jednog socijalnog prava za drugo (pravo na dodatak za tuđu negu i pomoć) isključuje niz potencijalnih korisnika personalne asistencije koji za njom imaju potrebu. Pri tom treba naglasiti da je pravo na dodatak za tuđu negu i pomoć teško ostvarivo usled restriktivnih kriterijuma, i bazira se u potpunosti na medicinskom pristupu kroz procenu visine telesnog oštećenja, što je takođe neophodno reformisati u skladu sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom.⁵¹⁸ O restriktivnosti kriterijuma i načinu procene telesnog oštećenja svedoče i mladi sa invaliditetom, učesnici fokus grupe koja je održana tokom pripreme ovog izveštaja:

⁵¹⁵ Član 99 Pravilnika o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, *Sl. glasnik RS*, 42/13, 89/18 i 73/19.

⁵¹⁶ Orla, K., „Myth Buster Independent Living”, *European Network on Independent Living*, 2014.

⁵¹⁷ Waddington, L., Priestley, „A Human Rights Approach to Disability Assessment”, *Journal of International and Comparative Social Policy*, 37/1, 2021.

⁵¹⁸ Tatić, D. Jovanović, I., „Analiza sprovođenja preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji”, drugo dopunjeno izdanje, *Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije*, 2020.

„Sistem evaluacije za tuđu negu i pomoć je promenjen, i dosta ljudi sada po novom sistemu biva uskraćeno. Moje iskustvo sa tim bilo je, najblaže rečeno, užasno. Ja na papiru imam 80% invaliditeta, i na poslednjoj komisiji pre godinu dana žalila sam se na bolove koje imam, prosto zbog načina života koji živim bez obzira na invaliditet. Dobila sam od žene koja je vodila to testiranje komentar „šta tebi fali, udaćeš se pa će muž da te pazi, ne treba ti tuđa nega i pomoć“. Sledeći argument je bio „fakultetski si obrazovana, šta će ti ovo“, a rekla mi je i „ti sebi možeš da sečeš hranu u tanjiru, i ti sebe možeš sama da obučeš, i da odeš do toaleta, ja ne vidim osnova ovde za bilo šta“.“

[Ženska osoba, fizičke teškoće]

Druga socijalna usluga od posebnog značaja za samostalan život jeste stanovanje uz podršku za osobe sa invaliditetom. Ova usluga u 2019. godini bila je dostupna za svega 27 osoba sa invaliditetom u čitavoj Srbiji, od čega samo dvoje mladih,⁵¹⁹ uz prisutan trend smanjenja od 2015. godine.⁵²⁰ S druge strane, najrasprostranjenija socijalna usluga za osobe sa invaliditetom „u zajednici” jeste usluga dnevnog boravka, koja se pruža kako za decu i mlade (u 64 JLS), tako i za odrasle sa invaliditetom (u 20 JLS) – za gotovo 2500 korisnika,⁵²¹ od čega su preko trećine mladi (18–25 godina).⁵²² Treba naglasiti da se dnevni boravak za osobe sa invaliditetom nikako ne može smatrati uslugom koja podržava samostalan život i uključenost u zajednicu, naprotiv. Dnevni boravak za osobe sa invaliditetom predstavlja segregisano okruženje gde su korisnici većinu dana upućeni samo na druge korisnike – osobe sa invaliditetom, a kontakt sa vršnjacima/kinjama bez invaliditeta iz zajednice sveden je na minimum. U dnevnom boravku za osobe sa invaliditetom dani, slobodno vreme i aktivnosti organizuju stručnjaci i oni su vezani za prostor dnevnog boravka, često i uz specijalan prevoz za korisnike koji ih dovozi i odvozi iz dnevnog boravka.⁵²³

⁵¹⁹ „Punoletni korisnici u sistemu socijalne zaštite 2019”, *Republički zavod za socijalnu zaštitu*, 2020.

⁵²⁰ Matković, G. i Stranjaković, M., „Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji”, (Biljana Mladenović ur., Tim Vlade RS za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva 2020), str. 21.

⁵²¹ *Ibid*, str. 15 i 18.

⁵²² „Punoletni korisnici u sistemu socijalne zaštite 2019”, *Republički zavod za socijalnu zaštitu*, 2020.

⁵²³ Orla, K., „Myth Buster Independent Living”, *European Network on Independent Living*, 2014.

Pored navedenog, mladi sa intelektualnim i psihosocijalnim teškoćama suočavaju se i sa rizikom od oduzimanja poslovne sposobnosti⁵²⁴ a time i uživanja mnogih ljudskih prava od kojih su samo neka pravo na zapošljavanje, raspolaganje imovinom, stupanje u bračnu zajednicu ili pravo glasa. Prema podacima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, na kraju 2019. godine ukupan broj punoletnih osoba sa invaliditetom lišenih poslovne sposobnosti bio je 13.164 (gde nisu navedeni mladi nad kojima je produženo roditeljsko pravo), uz prisutan trend opadanja godišnjeg broja osoba koje su potpuno lišene poslovne sposobnosti u poslednjih pet godina i povećanje udela osoba koje su delimično lišene poslovne sposobnosti u ukupnom broju slučajeva lišavanja.⁵²⁵ Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u RS u periodu 2020–2024. godine predviđa obećavajuće mere u ovoj oblasti ka usklađivanju sa članom 12 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, te preostaje da se vidi da li će one biti realizovane.

Pandemija COVID-19 dodatno je naglasila sve slabosti i rizike sistema institucionalnog zbrinjavanja osoba sa invaliditetom. Budući da ustanove socijalne zaštite zatvorenog tipa predstavljaju okruženje u kom postoji povećani rizik od prenosa infekcije usled nemogućnosti održavanja fizičke distance i drugih propisanih mera, postojala je potreba za hitnim izmeštanjem korisnika u zajednicu tokom pandemije.⁵²⁶ Nažalost, Vlada se odlučila za potpuno zatvaranje ustanova tokom pandemije, uz ukidanje poseta korisnicima, što je posledično dovelo do širenja zaraze među korisnicima i zaposlenima. Na dan 14. januara 2021. godine objavljeni su podaci o 5132 slučajeva infekcije kod korisnika ustanova socijalne zaštite od početka pandemije, što iznosi preko petine ukupnih kapaciteta ustanova.⁵²⁷ Dnevni boravci takođe predstavljaju zatvoreno okruženje gde je otežano održavati fizičku distancu, te je došlo do prekida u pružanju ove usluge, čime su se mladi sa intelektualnim teškoćama i njihove porodice našli bez ikakve alternative.⁵²⁸ S druge strane, kod usluga kao što je personalna asistencija, i pored propusta i birokratskih izazova koji su izazvali privremeni prekid usluge na početku pandemije,

⁵²⁴ Članovima 85, 146, 147 Porodičnog zakona [Sl. glasnik RS, 18/05, 72/11 – dr. zakon i 6/15] predviđeno je nekoliko modaliteta lišavanja poslovne sposobnosti zbog postojanja poteškoća usled kojih osoba navodno nije sposobna za „normalno rasuđivanje“ ili da se „sama stara o sebi“ (potpuno ili delimično lišavanje poslovne sposobnosti ili produženje roditeljskog prava za mlade koji su navršili 18 godina).

⁵²⁵ „Punoletni korisnici u sistemu socijalne zaštite 2019“, *Republički zavod za socijalnu zaštitu*, 2020.

⁵²⁶ „Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku“, OHCHR& SIPRU Tim, 2020.

⁵²⁷ Videti više na <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/u-ustanovama-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-domovima-za-smestaj-odraslih-i-starih-zarazeno-968-korisnika-i-563-zaposlena?fbclid=IwAR2tSsmzQeSugWGHtw5sE6r1333TnA5Lecu8tz7EFcShGm9x1y9a3bpmDGw>.

⁵²⁸ „Osobe sa autizmom još u „izolaciji“: Zašto nema izmene odluke o dnevnom boravku“, *N1*, 9. avgust 2020. Dostupno na: <https://rs.n1info.com/vesti/a628096-osobe-sa-autizmom-u-izolaciji-zasto-nema-izmene-odluke-o-o-dnevnom-boravku/>.

pronađeni su načini da se nastavi sa pružanjem usluga, što takođe naglašava prednosti usluga za samostalni život u odnosu na rezidencijalne usluge.

Na osnovu ovog kratkog pregleda uticaja sistema socijalne zaštite na pravo mladih sa invaliditetom na samostalan život, jasno je da država nije preduzela adekvatne mere da mladima ovo pravo garantuje, te da su pored deklarativnog opredeljenja za proces deinstitucionalizacije izostali konkretni koraci u ovom pravcu.

16.1.2. Obrazovanje

Sistem srednjeg obrazovanja za mlade sa invaliditetom u Srbiji, nažalost, i dalje se odvija kroz dva paralelna sistema – redovni i specijalni. Iako je kroz brojne strateške dokumente, uključujući i najnoviju Strategiju za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u RS od 2020. do 2024. godine, jasno naznačena orijentisanost države na inkluzivno obrazovanje, gotovo polovina mladih sa invaliditetom srednjoškolskog uzrasta pohađa sistem segregisanog specijalnog obrazovanja. Štaviše, načinjen je i korak unazad zakonskim izmenama koje su ponovo omogućile formiranje specijalnih odeljenja u okviru redovnih škola,⁵²⁹ kao i školovanje na daljinu,⁵³⁰ što se ne može smatrati da je u skladu sa konceptom inkluzivnog obrazovanja.

Međuresorne komisije koje se uspostavljaju na lokalnom nivou i koje su zadužene za procenu potrebne podrške detetu sa invaliditetom u obrazovanju daju mišljenje i preporuku koju bi školu dete trebalo da pohađa (primenom medicinskog pristupa invaliditeta koji počiva na pretpostavci da usled vrste i stepena oštećenja pojedina deca ne mogu uspešno da se obrazuju u redovnom sistemu), ali je konačan izbor prepušten roditeljima. Međutim, iako srednje škole za obrazovanje učenika/ca sa smetnjama u razvoju ne pružaju jednak kvalitet obrazovanja kao redovne škole, što direktno utiče na šanse za nastavak obrazovanja ili sticanje zaposlenja, roditelji navode pozitivnija iskustva obrazovanja u specijalnom sistemu. Ovi navodi potvrđuju dokumentovani nedostatak uslova u redovnim školama za inkluzivno obrazovanje dece i mladih sa invaliditetom, što se ogleda u nepristupačnosti školskih ustanova, nedostatku kompetencija nastavnog kadra za rad sa mladima sa invaliditetom i nedostatku

⁵²⁹ Jovanović, I., „Položaj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Republici Srbiji“, *Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije*, 2017.

⁵³⁰ Tatić, D. Jovanović, I., „Analiza sprovođenja preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji“, drugo dopunjeno izdanje, *Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije*, 2020.

različitih vidova usluga podrške za učenike/ce sa invaliditetom. Iako je primetan porast dostupnosti socijalne usluge – ličnog pratioca (709 korisnika u 2015. i 1762 korisnika u 2019. godini),⁵³¹ godinama se ukazuje na nedostatak pedagoških asistenata za učenike/ce sa invaliditetom, čije bi zaduženje bilo da pružaju podršku u nastavi u smislu prilagođavanja i savladavanja školskog gradiva.⁵³² U proseku, godišnje oko 2000 učenika/ca sa invaliditetom pohađa sistem srednjeg specijalnog obrazovanja, što iznosi 0.8% ukupnog broja srednjoškolaca, od čega je najviše mladih sa intelektualnim teškoćama (58,3%), 16,4% su mladi sa višestrukim teškoćama, 20,8% sa čulnim oštećenjima, dok je najmanje mladih sa fizičkim teškoćama (4,5%).⁵³³ Potrebno je naglasiti da su deca i mladi sa invaliditetom koji žive u ustanovama za decu i mlade sa smetnjama u razvoju posebno u riziku od isključenosti i iz sistema obrazovanja, budući da 61,2% dece i mladih školskog uzrasta nije uključeno u obrazovanje.⁵³⁴

Na visokoškolske ustanove u Srbiji u proseku se godišnje prijavi između 140 i 160 studenata/kinja sa invaliditetom, a upiše se između 100 i 120. Studentima/kinjama sa invaliditetom omogućen je upis na visokoškolsku ustanovu putem Programa afirmativne mere upisa studenata/kinja sa invaliditetom u okviru kvote (1%) koja je odobrena odlukom Vlade RS, a koju može da ostvari student/kinja koji je položio/la prijemni ispit, nakon čega se kandidati/kinje rangiraju na posebnoj rang listi sa koje svaki fakultet upisuje najviše onoliko kandidata/kinja koliko je odobreno odlukom Vlade za taj fakultet. To praktično znači, kako navodi Centar za studente/kinje sa hendikepom Univerziteta u Beogradu, da se kvota za afirmativnu meru određuje na nivou svakog fakulteta, tako da se dešava da „popularnije“ fakultete, na koje konkuriše veći broj studenata/kinja sa invaliditetom od broja koji je predviđen afirmativnom merom, ne uspeju da upišu svi prijavljeni studenti/kinje sa invaliditetom, dok na drugim fakultetima ostaje upražnjenih mesta – što smanjuje delotvornost afirmativne mere.⁵³⁵

I na tercijarnom nivou obrazovanja, i pored dokumentovanih pomaka, ostaju izazovi nepristupačnosti visokoškolskih ustanova, nepostojanja kontakt-tačaka za pružanje podrške studentima/kinjama sa invaliditetom na mnogim fakultetima, i izazovi u obezbeđivanju razumnih prilagođavanja u procesu

studiranja za studentima/kinjama sa invaliditetom kojima su prilagođavanja potrebna, što se potvrđuje u sledećim navodima učesnika fokus grupe:

„Moj ceo ciklus obrazovanja i inkluzije bio je veoma težak, od osnovne škole do fakulteta. Pre svega zbog nepristupačnosti škola građenih za vreme socijalizma, barijera koje su mi otežavale kretanje i praćenje nastave. Na fakultetu sam se suočio sa nerazumevanjem profesora, čak par puta nisu odgovarali na mejlove kada sam ih pitao da li mogu da prvi da odgovaram, jer ne mogu zbog zdravstvenog stanja da čekam više sati na ispit. Tako da, borio sam se za svoj uspeh, ali postoji još mnogo prostora za poboljšanje položaja studenata/kinja sa invaliditetom u Srbiji.“

(Muška osoba, fizičke teškoće)

„Što se tiče inkluzivnog obrazovanja na fakultetu, treba obratiti pažnju na predmete koji zahtevaju više prakse, poput informatike, statistike, psihometrije, gde je neophodno da budete obučeni za rad na računaru u okviru određenog programa. Tu često nastavnici nisu edukovani kako da prilagode način rada osobama sa invaliditetom. Na primer, osobe koje imaju oštećenje vida i koriste čitače ekrana jednostavno ne mogu da primene neke komande mišem, nego morate da kažete određenu kombinaciju tastera koju osoba treba da pritisne kako bi izvršila određenu komandu. To je nešto za šta profesori nisu obučeni ni sada u 2020, a nisu bili ni kada sam ja studirala. Ja na svojim vežbama iz informatike, statistike i psihometrije apsolutno ništa nisam radila, samo sam sedela, a morala sam da sedim da ne bih skupila više od dva minusa, jer onda ne bih imala uslov da dobijem potpis, pa ni da izađem na polaganje ispita.“

(Ženska osoba, oštećenje vida)

⁵³¹ Matković, G. i Stranjaković, M., „Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji“, (Biljana Mladenović ur., Tim Vlade RS za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva 2020), str. 18.

⁵³² Jovanović, I., „Položaj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Republici Srbiji“, *Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije*, 2017.

⁵³³ *Ibid*, str. 41.

⁵³⁴ *Ibid*, str. 54.

⁵³⁵ Izvor: E-mail korespondencija sa Centrom za studente/kinje sa hendikepom Univerziteta u Beogradu.

Pandemija je donela izazove i u oblasti obrazovanja mladih sa invaliditetom, od kojih su najistaknutiji nepostojanje jasnih procedura, procene potreba i dodatne podrške za realizaciju inkluzivnog obrazovanja tokom pandemije, nepostojanje prilagođenog *online* sadržaja i prilagođenih materijala i zadataka za decu sa invaliditetom, i nedostatak tehničkih uslova za praćenje *online* nastave kod

pojedine dece sa invaliditetom.⁵³⁶ Neki učesnici fokus grupe primetili su da im je edukacija od kuće više odgovarala, ali su ukazivali i na prepreke:

„Čula sam od drugih, ali lično mogu da potvrdim da je mnogo lakše pratiti predavanja od kuće. Na primer, ja trošim jako puno energije na premeštanje iz jedne slušaonice u drugu, uz i niz stepenice, tako da na kraju dana budem potpuno iscrpljena, dok u ovom slučaju sedim u udobnosti svog doma, pa mogu da namestim uslove kako mi odgovara, i to olakšava celu situaciju.“

(Ženska osoba, fizičke teškoće)

Iako su proteklih godina uvedene i evidentirane različite mere podrške učenicima/cama i studentima/kinjama sa invaliditetom, može se zaključiti da sistem podrške inkluzivnom obrazovanju na svim nivoima još nije dovoljno razvijen kako bi omogućio mladima sa invaliditetom jednak pristup obrazovanju kao i mladima bez invaliditeta.

16.1.3. Zapošljavanje

Populaciju osoba sa invaliditetom u Srbiji, uključujući i mlade sa invaliditetom, karakteriše visoka stopa ekonomske neaktivnosti, znatno manja zaposlenost u odnosu na opštu populaciju (samo 12.4% OSI ekonomski je aktivno, odnosno samo 9% zaposleno),⁵³⁷ sa znatnim udelom dugoročno nezaposlenih (71% nezaposlenih OSI dugoročno su nezaposleni).⁵³⁸ Među populacijom mladih (20–29 godina) uočljiva je velika razlika u ekonomskoj aktivnosti između mladih sa invaliditetom (svega 31,3%) i mladih iz opšte populacije (59%).⁵³⁹

Sobzirom na to da se kao jedan od glavnih razloga za otežano zapošljavanje osoba sa invaliditetom često navodi nepovoljna kvalifikaciona struktura (svega 3,4% osoba sa invaliditetom ima više obrazovanje,

⁵³⁶ „Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku“, OHCHR&SIPRU Tim, 2020, str. 60.

⁵³⁷ Marković, M. M., *Osobe sa invaliditetom u Srbiji*, Republički zavod za statistiku, 2014, str. 71.

⁵³⁸ ILO Serbia, *Assessment of the Implementation of the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities*, 2020., p. 7.

⁵³⁹ Marković, M. M., *Osobe sa invaliditetom u Srbiji*, Republički zavod za statistiku, 2014, str. 76.

a 3,2% visoko, što je više od tri puta manje u odnosu na udeo u opštoj populaciji),⁵⁴⁰ bilo bi logično očekivati da, ukoliko je problem zaista prevashodno na strani ponude radne snage, visokoobrazovane mlade osobe sa invaliditetom lakše dolaze do zaposlenja. Međutim, ova pretpostavka ne pokazuje se održivom uvidom u podatke. Naime, prema Proceni sprovođenja Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, ubedljivo najveći broj osoba sa invaliditetom koje su naše zaposlenje u 2019. godini imaju završen treći ili četvrti stepen obrazovanja,⁵⁴¹ što govori o strukturi ponude poslova (najveći broj poslova jesu nisko plaćeni manufakturni poslovi)⁵⁴² koji su dostupni za osobe sa invaliditetom.

Da problem nije samo na strani ponude radne snage, i da su negativni stavovi poslodavaca i diskriminacija na tržištu rada duboko ukorenjeni, pokazuju i svedočanstva mladih sa invaliditetom sa fokus grupe:

„Poslodavci nisu dovoljno informisani o tome šta osobe sa invaliditetom mogu, gde su njihove granice, gde im je potrebna neka podrška, i čini mi se da imaju mišljenje da je osobama sa invaliditetom potrebna mnogo veća podrška nego što realno jeste. Mnogo sam puta predavala CV na oglase za posao, i kad god sam napisala da sam osoba sa invaliditetom, nikada, ali apsolutno nikada nisam bila pozvana ne na razgovor, nego ni na ono testiranje u Nacionalnoj službi za zapošljavanje. Kad god u svoj CV ne bih stavila napomenu da sam slepa osoba, bila bih pozvana na testiranje, prošla testove i stizala do intervjua za posao. Nažalost, tu se priča završavala – kada vide da koristim beli štapi. Ja sam sada u velikoj dilemi da li da napišem u CV-ju da sam osoba sa invaliditetom, i na koji način da se predstavljam poslodavcima sve do razgovora za posao.“

(Ženska osoba, oštećenje vida)

Takođe, mladi sa invaliditetom na tržištu rada nemaju dovoljnu zakonsku zaštitu od diskriminacije, budući da uskraćivanje razumnih prilagođavanja u procesu prijavljivanja za posao ili na samom

⁵⁴⁰ *Ibid.*, str. 62-68.

⁵⁴¹ ILO Serbia, *Assessment of the Implementation of the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities*, 2020., p. 10.

⁵⁴² *Ibid.*

radnom mestu tokom obavljanja posla nije prepoznato kao poseban oblik diskriminacije na osnovu invaliditeta, u vezi sa čim je i izdata preporuka Srbiji od strane UN Komiteta za prava osoba sa invaliditetom.⁵⁴³

Pored navedenog, procena radne sposobnosti predstavlja dodatni izazov za mlade sa invaliditetom, a posebno mlade s intelektualnim teškoćama. Svrha procene radne sposobnosti dvostruka je: utvrđivanje statusa osobe s invaliditetom i utvrđivanje „mogućnosti i sposobnosti za obavljanje konkretnih poslova“.⁵⁴⁴ Procenu vrši multidisciplinarna komisija, ali i dalje medicinski uticaj ostaje dominantan jer se procena zasniva na sagledavanju uticaja oštećenja, i to van radnog okruženja. Ishod procene radne sposobnosti može da ima diskriminatorne efekte ako komisija proceni da osoba ima „radni učinak manji od jedne trećine radnog učinka zaposlenog/zaposlene na uobičajenom radnom mestu“, čime se svrstava u treći stepen na skali procene radne sposobnosti, te joj se time oduzima mogućnost zaposlenja.⁵⁴⁵ Koliko je proces procene radne sposobnosti birokratski izazovan i opterećujući za mlade sa invaliditetom, svedoče i sledeća iskustva mladih:

„Što se tiče procene radne sposobnosti, imao sam jako ružno lično iskustvo, u smislu da sam procenu jedva završio za dve godine – zbog grešaka institucija, diskriminacije u odnosu na komunikaciju. Cela procedura koja deluje jednostavno i lako bila je vrlo komplikovana. Razlog svemu tome bilo je nerazumevanje i neznanje zdravstvenih radnika/ca na koji način mogu da komuniciraju sa mnom kao sa gluvom osobom. Isto tako, u Nacionalnoj službi za zapošljavanje situacija nije najadekvatnija, jer dobijamo informaciju da tamo postoje ljudi sa znanjem znakovnog jezika, a kada se gluvi ljudi tamo pojave, razgovori sa savetnicima nisu ni približno onome što bi bili sa osobama koje čuju. Ne dobijamo pitanja, ne dajemo im CV, ne pitaju nas za naše želje, šta bismo voleli da radimo. To vrlo utiče da gluve osobe izgube interesovanje i osećaju se diskriminisano.“

[Glav muškarac]

⁵⁴³ Zaključna zapažanja na inicijalni izveštaj Srbije, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016, par. 10.

⁵⁴⁴ Članovi 4 i 8 Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, *Sl. glasnik RS*, 36/09 i 32/13.

⁵⁴⁵ Član 16, Pravilnik o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja osoba sa invaliditetom, *Sl. glasnik RS*, 36/10 i 97/13.

Od dostupnih programa i mera aktivne politike zapošljavanja koje sprovodi Nacionalna služba za zapošljavanje, tražioci posla sa invaliditetom najviše su koristili sajmove za zapošljavanje, treninge za aktivno traženje posla i javne radove, dok je, na primer, Program pripravnika/ca za mlade sa srednjim i visokim obrazovanjem u periodu između 2015. i 2019. godine koristilo svega 12 mladih sa invaliditetom (i to svi u 2019. godini).⁵⁴⁶ Budući da su efekti ovih mera i programa upitni, potrebno je sprovesti temeljnu evaluaciju i preispitati njihovu svrsishodnost, te uspostaviti inovativne vidove podrške osobama sa invaliditetom u zapošljavanju, kao što je savetnik za zapošljavanje uz podršku (eng. *job coaching*), usluga koja je uspešno pilotirana od strane Udruženja Naša kuća uz podršku UNDP-a⁵⁴⁷ i koja je u praksi pokazala da ima poseban značaj za mlade sa intelektualnim teškoćama.

Očekivano je da će predstojeći period ekonomske krize i usporavanja privrede dodatno pogoršati situaciju mladih sa invaliditetom na tržištu rada i smanjiti ponudu poslova.

16.1.4. Zdravlje

U oblasti zdravlja, mladi sa invaliditetom i pre pandemije suočavali su se sa nizom barijera – koje su tokom pandemije postale još izraženije. U periodu pre pandemije dokumentovani su primeri neadekvatnog postupanja i ophođenja zdravstvenih radnika/ca prema osobama sa invaliditetom, nepristupačnosti zdravstvenih ustanova, ali i informacija i komunikacije, uključujući i procedure za zakazivanje pregleda, kao i nedostatak uslova za adekvatno lečenje i rehabilitaciju.⁵⁴⁸

U pogledu seksualnog i reproduktivnog zdravlja devojaka sa invaliditetom, studija UNFPA pokazala je da tek svaka druga žena sa invaliditetom ima pristup uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja na istoj osnovi kao i žene bez invaliditeta.⁵⁴⁹ Barijere usled kojih veliki broj devojaka sa invaliditetom nema pristup ovim uslugama uključuju nepristupačnost ginekoloških klinika i ordinacija, nepristupačnost opreme poput ginekoloških stolova, neobučenosť zdravstvenih radnika/ca za ophođenje i komunikaciju sa osobama sa invaliditetom (često se obraćaju asistentu umesto osobi), kao i nedostatak pristupačnih informacija i komunikacija, uključujući prevodenje na znakovni

⁵⁴⁶ ILO Serbia, *Assessment of the Implementation of the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities*, 2020, p.19.

⁵⁴⁷ Brecelj, V. et al, *Priručnik za zapošljavanje uz podršku*, Udruženje za podršku osobama ometenim u razvoju „Naša kuća“, 2019.

⁵⁴⁸ Keravica, R., *Monitoring individualnih iskustava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji*, Centar za orijentaciju društva, 2013.

⁵⁴⁹ UNFPA Srbija, *Seksualno i reproduktivno zdravlje žena i adolescentkinja sa invaliditetom*, 2018.

jezik.⁵⁵⁰ Devojke sa invaliditetom koje žive u rezidencijalnim ustanovama izložene su prinudnim abortusima, prinudnoj sterilizaciji, i uzimanju sredstava za kontracepciju bez svog pristanka.⁵⁵¹

Medicinsko-tehnička pomagala, uključujući ortopedska pomagala i asistivne tehnologije, od vitalnog su značaja za mlade sa invaliditetom, budući da onima koji ih koriste omogućavaju slobodu kretanja i/ili doprinose da se negativni efekti oštećenja ublaže ili potpuno otklone. Iako je Pravilnikom o medicinsko-tehničkim pomagalima koja se obezbeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja⁵⁵² predviđena lista pomagala koja se mogu nabaviti iz budžetskih sredstava, pojedine izmene ovog Pravilnika u proteklim godinama dodatno su produžile rokove za zamenu i popravku pojedinih pomagala ili izmenile vrstu i količinu pomagala koja se mogu nabaviti. Mladi sa invaliditetom, učesnici/e fokus grupe navode da su usled komplikovane birokratske procedure za nabavku pomagala, kao i neadekvatnog kvaliteta i vrste pomagala koja su zastupljena na Listi pomagala u okviru Pravilnika, često primorani da kupuju potrebna pomagala iz sopstvenih sredstava:

„Kada je reč o nabavci pomagala preko RFZO, pojedina od njih po trenutno važećim propisima moguće je dobiti jedino ako ste učenik, student, zaposlena osoba i penzioner. Ja spadam u onu grupu koja uglavnom radi preko ugovora o delu, to su različiti ugovori, često radim i na više različitih mesta, jer naprosto, snalazim se za život. Ja sada ne mogu da ostvarim to pravo jer nemam ugovor o radu nego o delu, što za njih nije dovoljno. S druge strane, završila sam studije, tako da nemam pravo ni po tom osnovu, i onda zapravo ostajem bez prava na mnoga pomagala iako je propisano vreme od nabavke prethodnog pomagala prošlo, a to vreme može da bude i sedam, osam, dvanaest godina. Praktično, ljudi koji se snalaze za život prinuđeni su i da kupuju dodatna pomagala na koja mnogi drugi imaju pravo besplatno.“

(Ženska osoba, oštećenje vida)

„...nagluve osobe imaju mogućnost da samo na period od nekih šest-sedam godina zamene aparate, koji su pritom jako lošeg kvaliteta. U odnosu na to da li smo zaposlene ili nezaposlene osobe postoje određeni uslovi kako možemo da ostvarimo pravo na slušne aparate.“

(Glav muškarac)

Ovi izdaci potvrđuju nalaze međunarodnih studija o povećanim troškovima života sa invaliditetom, čime mladi sa invaliditetom i njihove porodice bivaju izloženi povećanom riziku od siromaštva.⁵⁵³

Tokom pandemije COVID-19 mladi sa invaliditetom suočili su se sa nepristupačnošću kovid ambulanti i bolnica, i nedostatkom protokola za osobe sa invaliditetom i članove njihovih porodica koji je trebalo da se smeste u bolnice, kao i nedostupnošću redovnih terapija, lečenja ili rehabilitacije usled orijentisanosti sistema zdravstvene zaštite na odgovor na pandemiju,⁵⁵⁴ što ih je dovelo u rizik od pogoršanja efekata oštećenja.

16.2. Položaj mladih Roma i Romkinja u Republici Srbiji

Prema zvaničnim podacima, 36.905 članova i članica romske zajednice čine mladi uzrasta od 15 do 29 godina.⁵⁵⁵ Nezvanične procene čak su i četvostruko veće. Gledajući prosek godina celokupne romske zajednice, mi zapravo govorimo o mladoj populaciji koja je u proseku stara 27,5 godina (13 godina mlađa u odnosu na opštu populaciju) te se, generalno uzev, govori o populaciji koju Zakon o mladima definiše kao mlade.⁵⁵⁶ Uprkos brojnosti i očiglednoj potrebi za podrškom i unapređenjem položaja novih generacija u cilju poštovanja svih načela omladinske politike, smanjenja siromaštva i evropskog napretka, ova populacija do sada nije dobila preveliku pažnju i podršku u sveobuhvatnom mapiranju i rešavanju brojnih izazova.⁵⁵⁷

⁵⁵⁰ *Ibid.*

⁵⁵¹ Beker, K. i Milošević, T., Nasilje nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, 2017.

⁵⁵² *Sl. glasnik RS*, 5/20, 42/20 i 133/20.

⁵⁵³ Mitra, S et al., "Extra Costs of Living with a Disability: A Review and Agenda for Research", *Disability and Health Journal*, 10/475, 2017.

⁵⁵⁴ „Punoletni korisnici u sistemu socijalne zaštite 2019“, *Republički zavod za socijalnu zaštitu*, 2020.

⁵⁵⁵ Na popisu stanovništva tokom 2011. godine kao pripadnici/ce/ce romske zajednice deklariralo se 147.604 osoba, što čini 2,05% ukupnog stanovništva Republike Srbije. Jedna od najmarginalizovanijih zajednica svakako su mladi Romi i Romkinje.

⁵⁵⁶ Član 3, stav 1, Zakona o mladima glasi: „Omladina ili mladi su lica od navršanih 15 godina do navršanih 30 godina života“.

⁵⁵⁷ Beogradski centar za ljudska prava po prvi put izdava mlade Rome i Romkinje kao posebnu tematsku celinu i daje mogućnost da se kroz ovaj izveštaj o njihovom položaju detaljnije govori.

Uzimajući u obzir brojnost i uzročno-posledičnu vezu izazova koji pogađaju najveći broj mladih iz romske populacije, u daljem tekstu sledi prikaz ključnih izazova koje kao takve prepoznaju strateški dokumenti – Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025,⁵⁵⁸ Nacionalna strategija za mlade za period 2015. do 2025,⁵⁵⁹ Operativni zaključci sa seminara „Socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period oktobar 2019–oktobar 2021“,⁵⁶⁰ Akcioni plan za primenu Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine,⁵⁶¹ i druge lokalne strategije i akcione planove koje u bilo kojoj meri prepoznaju mlade Rome i Romkinje kao ciljnu grupu.⁵⁶² Ove oblasti prepoznate su kao ključne i u budućem zajedničkom naporu Evrope koje je Evropska komisija pretočila u desetogodišnji plan podrške Romima.⁵⁶³ Na ove oblasti Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava skrenuo je pažnju u Zaključnim zapažanjima u drugom periodičnom izveštaju iz 2014. godine, a i nakon toga.

16.2.1. Obrazovanje mladih Roma i Romkinja

Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja konstatovan je nizak obuhvat srednjim obrazovanjem. Dok je u opštoj populaciji obuhvat mladih 90%, ovaj procenat među mladima iz romske populacije tek je oko 22%. Obuhvat mladića nešto je viši u odnosu na devojke (28% naspram 15%), što ukazuje na rodnu dimenziju ovog problema. Zabrinjavajući podatak jeste i da je obuhvat srednjoškolaca mladih iz romske zajednice koji žive u uslovima dubokog siromaštva – svega 5%.

Država prepoznaje da je prekidanje kruga siromaštva jedino moguće obrazovanjem, te su iz tog razloga uvedene afirmativne mere kojima su prepoznati ključni izazovi i potencijalna rešenja kroz olakšice prilikom upisa srednje škole i osnovnih studija, kroz stipendiranje i mogućnost korišćenja

usluga učeničkog i studentskog smeštaja i ishrane po povoljnijim uslovima.⁵⁶⁴ Nakon nekoliko godina primene može se konstatovati da su rezultati ovih mera vidljivi.⁵⁶⁵ Tokom školske 2019/20. godine, uprkos različitim izazovima, putem afirmativnih mera upisano je 2009 učenika i učenica romske nacionalnosti, od čega su 56% romske devojčice, što govori o isplativosti dodatnih mera podrške obezbeđenih kroz usluge civilnog sektora, a koje su usmerene ka romskim devojčicama. U akademskoj 2019/20. ovu meru podrške koristilo je 130 pripadnika/ca romske nacionalne manjine (63 m i 67 ž).

U maju 2019. godine otvoren je Konkurs za dodelu stipendija učenicima i učenicama srednjih škola romske nacionalnosti za školsku 2019/20. godinu u okviru projekta Izrada, sprovođenje i praćenje održivog mehanizma za dodelu stipendija učenicima/cama srednjih škola romske nacionalnosti (IPA2014). Ovim konkursom obuhvaćeno je 500 učenika/ca romske nacionalnosti koji su prethodni razred završili sa opštim uspehom, odnosno, prosečnom ocenom najmanje 2,00 do 5,00, a iz vladanja imaju najmanju ocenu dobar (3).⁵⁶⁶ Školske 2020/2021. romskim srednjoškolcima/kama kroz isti program dodeljeno je 705 stipendija. Takođe, iste školske godine dodeljeno je i 510 stipendija kroz redovan program stipendiranja Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. U pojedinim jedinicama lokalne samouprave predviđene su i stimulatивne mere za srednjoškolsko obrazovanje finansirano iz lokalnog budžeta.⁵⁶⁷

Uprkos predviđenim mogućnostima za olakšavanje obrazovnog puta dece i mladih iz romske zajednice i dosadašnjih ohrabrujućih rezultata, ne treba zanemariti da u oblasti obrazovanja mladih iz romske zajednice i dalje postoje ogromni izazovi. Veliki je broj zloupotreba, ali izostaje i kontinuirano praćenje rezultata i efekata afirmativnih mera koje bi u perspektivi unapredilo buduće projektne investicije

⁵⁵⁸ Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2006. do 2025. godine u nekoliko navrata spominje posebno težak položaj mladih, ali ova grupacija u Strategiji nije objedinjena posebnom celinom, već se kroz specifične tematske celine prožima njihov status. Dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/strategija_za_socijalno_ukljucivanje_roma_i_romkinja_2016_2025_0.pdf.

⁵⁵⁹ *Sl. glasnik RS*, 22/15.

⁵⁶⁰ Dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/10/Operativni_zakljucci_za_period_2019-2021.pdf.

⁵⁶¹ Dostupno na: <https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/Akcioni%20plan%20za%20primenu%20Strategije%20za%20socijalno%20ukljucivanje%20Roma%20i%20Romkinja%20u%20RS%202016-2025%2C%20za%20period%20od%202017.%20do%202018.%20godine.pdf>.

⁵⁶² Pojedini lokalni akcioni planovi za Rome i Romkinje, kao i lokalni akcioni planovi za mlade, prepoznaju mlade iz romske zajednice kao posebno osetljivu grupaciju, ali vrlo često izostaju konkretne aktivnosti i mere za unapređivanje njihovog položaja.

⁵⁶³ "EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for equality, inclusion and participation for 2020–2030", dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf.

⁵⁶⁴ Afirmativne mere, uvedene kao produžena ruka načela formalne jednakosti, predstavljaju mere koje se mogu uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u neravnopravnom položaju sa ostalim građanima/kama i građankama, a sa krajnjim ciljem eliminacije diskriminacije socijalno i društveno nepriviligovanih društvenih grupa.

⁵⁶⁵ Program afirmativne mere upisa učenika i učenica romske nacionalnosti u srednju školu uvodi se već 2003. godine, a sistemski se realizuje od 2005. godine. Do sada je, koristeći ovaj program podrške, upisano ukupno 10.533 đaka (od toga je 55% romskih devojčica). Afirmativna akcija za upis na visokoškolske ustanove datira još iz 2003/2004. godine, a do sada je upisano 1743 studenata/kinja (51% su studentkinje).

⁵⁶⁶ Važno je napomenuti i da je, gledajući broj ukupno dodeljenih stipendija (4.203) u periodu od prethodnih šest školskih godina, ovu priliku iskoristilo veći broj učenika (65%).

⁵⁶⁷ Videti, na primer, javni poziv u Nišu, dostupan na: <https://www.gu.ni.rs/2019/12/16/javni-konkurs-za-dodelu-stipendija-studentima-romske-nacionalnosti-za-skolsku-2019-2020/?pismo=lat>.

u ovoj oblasti, kao i uvođenje novih mera za posebnu podršku devojkicama, posebno na početku njihovog obrazovnog puta.

16.2.1.1. Dostupnost i kvalitet obrazovanja mladih Roma i Romkinja u uslovima online nastave

Protekla školska godina bila je dodatno otežana novim izazovom. Uvođenjem vanrednog stanja obrazovni programi realizovani su na daljinu putem TV programa *RTS 3*, platforme *RTS Planeta* i internet platformi za učenje.⁵⁶⁸ Istraživanja pokazuju da su se rizici po Rome i Romkinje u oblasti inkluzivnog obrazovanja pojačali tokom trajanja restriktivnih mera, a osnovne manifestacije ovih rizika vide se u nedostatku tehničkih preduslova za praćenje nastave (struja, internet, kompjuteri, tableti, pametni telefoni) i nepostojanju sistemskih mera podrške u učenju.⁵⁶⁹ Takođe, navodi se i prestanak pružanja podrške deci od strane asistenata, mentora i facilitatora u učenju tokom trajanja vanrednog stanja. U cilju prevazilaženja ovog problema obezbeđeni su kompjuteri i telefonske kartice za najugroženije učenike/ce,⁵⁷⁰ ali je i dalje ostalo nerešeno pitanje obezbeđivanja kvalitetnog obrazovanja za onu decu i mlade koji u svom domu nemaju električnu energiju.⁵⁷¹

Takođe, odgovarajući na izazove sa ciljem da se smanje posledice po opšte obrazovanje i nemogućnost nadoknađivanja propuštenog znanja i gradiva za romske učenike/ce koje nisu u prilici da obezbede neophodne uslove za ovaj vid nastave, neke značajnije organizacije poput Romskog obrazovnog fonda, Saveta Evrope i druge, urgentno su reagovale na terenu. REF je uz podršku Švajcarske razvojne agencije i Delegacije Evropske unije kreirala „Emergency Fund“, kroz koji su partnerske organizacije (Centar za edukaciju Roma i etničkih zajednica, Udruženje Roma Beočin i Fond za otvoreno društvo u saradnji sa pokretom Opre Roma Srbija) u 15 jedinica lokalnih samouprava obezbedile opremu za

⁵⁶⁸ Odluka o obustavi izvođenja nastave u visokoškolskim ustanovama, srednjim i osnovnim školama i redovnog rada ustanova predškolskog vaspitanja i obrazovanja, *Sl. glasnik RS*, 30/20.

⁵⁶⁹ *Posledice Covid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku*, OHCHR&SIIPRU Tim, 2020.

⁵⁷⁰ Ministarstvo prosvete je nakon sprovedenog istraživanja u saradnji sa UNICEF-om i Institutom za psihologiju, uz podršku Evropske komisije, počelo sa realizacijom projekta „Premošćavanje digitalnog jaza u Srbiji za decu iz osetljivih grupa“, vrednog 2 miliona evra, a koji se realizuje u 30 jedinica lokalnih samouprava i kojim je obezbeđeno 1650 uređaja i 2400 internet kartica, dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/medija-centar/vesti/premoscavanje-digitalnog-jaza-u-srbiji-za-najugrozeniju-decu>.

⁵⁷¹ Prema rezultatima istraživanja Mapiranje podstandardnih romskih naselja prema rizicima i pristupu pravima, sa posebnim osvrtom na COVID-19 epidemiju, oko 24.104 stanovnika i stanovnica 64 podstandardna romska naselja nema uopšte ili ima neregularan pristup struji koji je ograničen na određeno doba dana kada je elekromreža najmanje opterećena, OHCHR&SIIPRU Tim, 2020, dostupno na: http://sociojalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/Mapiranje_podstandardnih_romskih_naselja_prema_rizicima_i_pristupu_pravima_sa_narocitim_osvrtom_na_COVID-19.pdf.

učenje na daljinu za 600 učenika i učenica.⁵⁷² Slična akcija podržana je kroz program Saveta Evrope Romacted, a u manjem obimu ova potreba prepoznata je kao prioritet i od strane drugih aktera i OCD.

Važno je istaći da je učenicima/cama u ovom procesu prilagođavanja bila obezbeđena snažna podrška pedagoških asistenata i asistentkinja koji su im bili na raspolaganju *online*, ali i obezbeđivali štampane materijale i odnosili na kućne adrese.

16.2.2. Pristup adekvatnom stanovanju

U Republici Srbiji ne postoje precizni podaci o stambenim prilikama mladih Roma i Romkinja. Ne postoje ni precizni podaci o stanovanju celokupne romske populacije. U Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Romkinja stoji podatak da 70% ukupne romske populacije živi u romskim naseljima. Umnogome se život mladih u ovim naseljima razlikuje od preostalih 30% mladih koji su se integrisali i imaju sličan životni stil kao i mladi iz većinske populacije. U ovom delu fokus je na mladima koji gravitiraju u koordinatama postavljenim socijalnim, ekonomskim i kulturološkim barijerama unutar romskih naselja.

Odrastanje u jednoj prosečnoj romskoj porodici zasigurno je izazovno, često uzrokovano teškim uslovima stanovanja. Budući da su u najvećem broju slučajeva radi o trošnim i malim stambenim jedinicama sa malim brojem prostorija (u nekim slučajevima i samo jednoj), i da u njima živi veći broj ukućana, sve životne aktivnosti podređuju se zajednici. Prosečan broj soba po članu domaćinstva kod romske populacije iznosi 0.63, što je gotovo dva puta manje u odnosu na 1,13 kod opšte populacije. Ovo praktično znači da u proseku u jednoj sobi žive najmanje dve osobe. U situaciji koja još uvek traje u Srbiji i svetu, i kada je usled pandemije neophodna izolacija i održavanje distance, postoji bojazan da je u ovakvim uslovima to teško izvodljivo. Ovo nije jedini, niti najveći izazov življenja u prosečnoj romskoj porodici.

⁵⁷² „Tablet računari i internet za 600 učenika“, *Danas*, 6. avgust 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/tablet-racunari-i-internet-za-600-ucenika/>.

Tokom pandemije, Tim Ujedinjenih nacija za ljudska prava u saradnji sa Timom za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i Asocijacijom koordinatora za romska pitanja organizovao je terensko mapiranje podstandardnih romskih naselja.⁵⁷³ Utvrđeno je da od ukupno mapiranih 702 naselja, 159 podstandardnih romskih naselja sa preko 32.800 ljudi (19,52%) nema pristup čistoj vodi, a još preko 11.800 ljudi delimično ima pristup ili je taj pristup neregularan. Preko 55% stanovnika/ca romskih naselja nema pristup kanalizacionoj mreži ili je taj pristup neregularan, što ukazuje na život u lošim higijenskim uslovima.⁵⁷⁴ U isto vreme, oni koji su imali električnu energiju i televizor mogli su da čuju iritantna uputstva o pravilnom pranju ruku mlakom vodom i sapunom. Da li su ove instrukcije mogli da isprate i Romi i Romkinje? U velikom delu – ne, iz razloga što 14,35% mapiranog stanovništva (24.104 ljudi) koji žive u 64 podstandardna naselja uopšte nema struju ili ima neregularan pristup električnoj energiji, ograničen na određeno doba dana kada je elektromreža najmanje opterećena. Ukrštanjem dobijenih podataka dolazi se do tužne činjenice da su u 13 jedinica lokalnih samouprava identifikovana 44 romska naselja u Republici Srbiji (sa preko 14.000 stanovnika/ca) koja nemaju ni pristup čistoj vodi, ni kanalizacionoj mreži ni struji, ili je taj pristup neregularan. Među njima, prateći starosnu strukturu romske zajednice – veliki je broj mladih.

Strategija o socijalnom uključivanju Roma i Romkinja prepoznaje problem nemogućnosti održavanja higijene na zadovoljavajućem nivou. U njoj je sadržan podatak i da skoro 54% romskih domaćinstava ne poseduje kupatilo u kući – prema nešto manje od 10% neromskih domaćinstava.⁵⁷⁵ U najsiromašnijim domaćinstvima blizu 60% stanovništva koristi pokriveni poljski WC, dok 7% nema sanitarne prostorije.⁵⁷⁶

Iako zvaničnici u medijima vrlo često koriste priliku da istaknu brigu o romskoj populaciji, naročito izraženu visinom obezbeđenih sredstava za unapređenje stanja u oblasti stanovanja, realni pomak u romskim naseljima gotovo je nevidljiv. Izostanak podataka o realnom stanju i potrebama doprinose

nesigurnom planiranju i statusu svih potencijalnih programa i projekata kojima bi se u načelu pokušala osigurati uslovnost životnog prostora ove populacije.⁵⁷⁷ Podatak da podataka nema zapravo govori i o neprepoznavanju ovog problema kao prioriteta omladinske, romske i opšte populacije.

16.2.3. Zdravlje mladih Roma i Romkinja

Iako je u proseku romska populacija u Srbiji stara 27,5 godina, u jeku pandemije, kada se ukazivalo da je najstarija populacija najrizičnija grupa, ovaj podatak mogao je da ukazuje na očekivanja malog broja potencijalnih žrtava iz mlade romske zajednice. Važno je napomenuti da se u prvom talasu pandemije, iako je postajala bojazan od situacije da virus dospe do romskih naselja, to nije desilo. Međutim, tokom jeseni 2020. situacija se znatno pogoršala.⁵⁷⁸ Među zaraženima je bilo najviše mladih ljudi. O tome svedoče priče zdravstvenih radnika/ca romske nacionalnosti sa kojima je istraživačica razgovarala na fokus grupi održanoj u decembru 2020. godine.

a. Nemogućnost pridržavanja higijenskih mera u cilju suzbijanja zarazne bolesti COVID-19⁵⁷⁹

Svi prethodno izneti podaci u oblasti stanovanja idu u prilog tezi da najveći deo omladinske romske populacije teško da je mogao da ispuni uslov Instituta Batut koji se odnosio na održavanje lične higijene i održavanje distance u cilju efikasne prevencije i sprečavanja širenja virusa.

⁵⁷³ Mapiranje podstandardnih romskih naselja prema rizicima i pristupu pravima, sa posebnim osvrtom na COVID-19 epidemiju, OHCHR&SIPRU Tim, dostupno na: http://socijalnouklucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/Mapiranje_podstandardnih_romskih_naselja_prema_rizicima_i_pristupu_pravima_sa_narocitim_osvrtom_na_COVID-19.pdf.

⁵⁷⁴ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (član 11, stav 1. Pakta). Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svom Opštem protokolu br. 4: Pravo na odgovarajuće stanovanje navodi da pravo na adekvatno stanovanje pripada svima i da, između ostalog, obavezno podrazumeva i odgovarajući pristup kanalizaciji.

⁵⁷⁵ Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025.

⁵⁷⁶ Srbija – romska naselja, istraživanje višestrukih pokazatelja 2019, Izveštaj o nalazima istraživanja oktobar 2020, Republički zavod za statistiku i UNICEF, dostupno na: https://www.stat.gov.rs/media/5611/mics6_izvestaj_srbija.pdf.

⁵⁷⁷ „Mihajlović poručila Romima da je Srbija njihova država“, *Danas*, 8. april 2020. Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/mihajlovic-porucila-romima-da-je-srbija-njihova-drzava/>.

⁵⁷⁸ „Kod nas su dve bolnice pune! Mnogo ima bolesnih i doktora, samo jedan da se zarazi, cela smena ide u izolaciju. Roma iz Vranja i Vranjske banje dosta je zaraženo, recimo, 1/3 naših“ – aktivistkinja iz Vranja. „U prvom talasu bilo je dvoje-troje zaraženo, i onda se razvija teorija zavere na društvenim mrežama, ljudi su se opustili. Sada ih ima, u mom gradu koji broji oko 2000 Roma, sigurno 30 do 50 zaraženih osoba i sve su mladi ljudi“ – aktivistkinja iz Valjeva. „U Kostolcu je teška situacija, mnogo je umrlih, dnevno nam ode po minimum dvoje ljudi. Velika je zaraza, skoro celo naselje Didino Selo je zaraženo... Mislim da su uglavnom virus ljudi doneli sa posla, sa kopa“ – aktivistkinja iz Kostolca. „U Ljuboviji je zvanično zaraženo 371 osoba, što je gotovo 10% stanovnika opštine. Među zaraženima kovidom su i dve romske porodice“ – aktivistkinja. „Kod nas je mnogo ljudi zaraženo i mnogo je umrlo. Pre neki dan u jednom danu umrlo je pet osoba koje znam. Tuga! Mnogi nemaju za terapiju“ – aktivistkinja iz Kragujevca. Fokus grupa održana 9. decembra 2020. godine, online.

⁵⁷⁹ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (član 12), opšti komentar broj 14: Pravo na najviši mogući standard zdravlja, istog komiteta, prepoznaje kao važne elemente prava na zdravlje i pravo na adekvatno stanovanje i s tim u vezi i pristup čistoj vodi, kanalizaciji i drugim sanitarnim uslovima.

b. Uslovi za adekvatnu terapiju i lečenje od COVID-19

Lečenje od virusa korona zahteva dug proces tokom koga se preporučuje odmor, briga o ishrani i konzumacija određene terapije. Međutim, propisana terapija nije besplatna, budući da obuhvata veliki deo lekova i suplemenata koji se ne nalaze na listi lekova oslobođenih plaćanja. Kroz slučaj romske populacije važno je napomenuti da je platežna moć u uslovima pandemije od ključnog značaja za lečenje. Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja precizirano je da se najveći deo dohotka pojedinca troši na hranu, pa siromašni mogu da izdvoje samo minimalna sredstva za dodatno plaćanje zdravstvenih usluga i terapija. Tek 10% najsiromašnijih porodica mesečno za ove svrhe izdvajaju samo 290 dinara ili 3,3% raspoložive potrošnje. Uzimajući ovo u obzir, a prateći odnos mladih u romskoj populaciji, jasno je da veliki procenat ove višestruko ranjive grupe u situaciji pandemije neće imati uslove za plaćanje adekvatne terapije i lečenja od COVID-19. Za ovu temu značajni su i nalazi istraživanja SeConS grupe za razvojnu inicijativu, prema kojima su deca i mladi izloženi većim rizicima od siromaštva nego odrasli i stariji, a to pokazuju i podaci Republičkog zavoda za statistiku (SILC, 2016.)⁵⁸⁰ Pored toga, istraživanja siromaštva pokazuju da su posebno ugrožene pojedine grupe – Romi, interno raseljena lica, osobe sa visokim stepenom invaliditeta, stara lica bez penzije (Vlada RS, 2015: 25). Ovi podaci potkrepljuju činjenicu da se mladi iz romske zajednice, a posebno oni koji žive u podstandardnim naseljima, nalaze na samom vrhu piramide siromaštva, te da su oni u najvećem riziku od nemogućnosti obezbeđivanja adekvatne terapije.

Prema rečima jedne od sagovornica, veliki broj zaraženih Roma i Romkinja koje ona poznaje nije u mogućnosti da priušti dvomesečnu terapiju u iznosu od oko 6000 dinara, koliko je potrebno mesečno, kao ni dodatne analize. Završava rečima: „*Mnogo je takvih ljudi koji svoje zdravlje neće moći da otkupe. Teško našima*“.⁵⁸¹ Ova ilustracija u jeku pandemije zapravo jasno ukazuje na snažan uticaj platežne moći na korišćenje prava na zdravlje. Propisana terapija finansijsko je opterećenje za veliki broj romskih porodica koje je ne mogu priuštiti, posebno ako je u porodici više zaraženih. Ovome treba dodati i činjenicu da su umanjeni prihodi doveli do produbljivanja siromaštva i nemogućnosti obezbeđivanja čak ni propisane terapije. „*Idem redovno na hemoterapiju u Zrenjanin, svake tri nedelje*

u dom zdravlja. Može sve da se nabavi, ali sad nemam novaca. Ti lekovi za imunitet su jako skupi, a sad kad nema posla, nema ni sredstava. Pila sam te lekove ranije. Piću ih opet kad ovo prođe“.⁵⁸²

Važno je napomenuti i da je nalazima pojedinih istraživanja realizovanih gotovo deceniju pre pandemije ukazano na činjenicu da bi u slučaju masovnih oboljevanja na nivou čitave populacije (npr. pandemija gripa) Romi spadali u posebno ugrožene grupu, jer bi se, usled loše ishrane, neadekvatne dostupnosti usluga zdravstvene zaštite i loših stambenih i sanitarnih uslova, moglo očekivati da stope oboljevanja i smrtnosti budu više u odnosu na opštu populaciju.⁵⁸³

c. Intenziviranje društvenih kontakata usled viška slobodnog vremena

Za razliku od starijih ukućana sa kojima žive, uvećana ranjivost mladih Roma i Romkinja ogleda se u većem broju društvenih kontakata jer se, zbog neadekvatne informisanosti, nisu suzdržavali međusobnog druženja. Takođe, ograničavanje slobode kretanja, kao i višak vremena nastao usled prestanka svih obaveza, u velikom broju slučajeva doprineo je češćoj interakciji među mladima koji žive u neposrednoj blizini.

d. Neinformisanost mladih Roma i Romkinja o merama zaštite i bolesti COVID-19

Prema istraživanju koje je sproveo Zaštitnik građana, većina stanovnika i stanovnica 10 romskih naselja sa kojima su razgovarali u aprilu 2020. godine nije imala informacije i znanja o merama zaštite, a u cilju sprečavanja zaraze usled epidemije virusa korona.⁵⁸⁴ Ovo potvrđuju i odgovori pojedinih zdravstvenih medijatorke, koje naglašavaju da su se stanovnici romskih naselja u kojima su one angažovane informisali međusobno, i da su kao najčešći izvor informacija koristili društvene mreže.⁵⁸⁵ Otuda i veliki broj dezinformacija među mladim Romima i Romkinjama. Zakonom predviđene mere informisanja posebno osetljivih kategorija stanovništva u ovakvim slučajevima u potpunosti su izostale.

⁵⁸² Učesnica istraživanja Rodna analiza odgovora na COVID-19 u Republici Srbiji, Misija OEBS-a u Srbiji i Ženska platforma za razvoj Srbije 2014-2020, dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/459391.pdf>.

⁵⁸³ „Ekonomska analiza uvođenja romskih zdravstvenih medijatora u sistem javnih zdravstvenih ustanova u Srbiji“, dr Mirosinka Dinkić, MA Aleksandra Branković, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2011. Dostupno na: <http://ebooks.ien.bg.ac.rs/89/>.

⁵⁸⁴ „Poseban izveštaj Zaštitnika građana: Uslovi u romskim naseljima u situaciji vanrednog stanja i primene mera zaštite usled epidemije koronavirusa“, Zaštitnik građana, 19. maj 2020. Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php/izvestaji/posebni-izvestaji/6608-19>.

⁵⁸⁵ Fokus grupa sa medijatoricama održana je u decembru 2020. godine.

⁵⁸⁰ „Opres, siromaštvo! – Praćenje siromaštva u okviru razvojne agende UN do 2030. godine“, SeConS grupa za razvojnu inicijativu Beograd, 2017. Dostupno na: <https://www.secons.net/files/publications/79-publication.pdf>.

⁵⁸¹ Aktivistkinja, učesnica fokus grupe, održane 11. decembra 2020. godine preko platforme Zoom.

e. Siromaštvo

Najsiromašniji deo romske populacije nije imao pristup maskama i nije mogao da ih nosi iz razloga što do njih nije stigao deo velikog kontingenta poslate pomoći koja je distribuirana preko Crvenog krsta i romskih udruženja i aktivista. Prema izveštaju koji je sačinio Zaštitnik građana u saradnji sa Inicijativom A11 nakon obilaska 10 romskih naselja za vreme trajanja vanrednog stanja, utvrđeno je da su u većini naselja loši higijenski uslovi, a da niko od stanovnika ne nosi zaštitnu opremu, odnosno maske i rukavice. Samo u jednom naselju stanovnici su naveli da su im podeljene maske na početku vanrednog stanja.⁵⁸⁶ Osim ovoga, kada staju sve prihodovne aktivnosti, brojne porodice nisu bile u mogućnosti da obezbede kupovinu maski čije je nošenje preporučljivo samo na dva sata, a jedna maska početkom pandemije koštala je 120 dinara.

O uticaju neinformisanosti i siromaštva mladih Roma i Romkinja koji su obolevili od COVID-19 i na suočavanje sa tom činjenicom govori i doktorka Smiljana Ramanović, navodeći sledeći primer:

„Evo, ja sam dva pacijenta imala. Jedan je bio mlad dečko koji ima 19 godina. Iz škole su ga vratili jer je imao temperaturu i rekli su mu da mora da ide na pregled. I onda je on došao na pregled, sve kao i inače radim. Ja sam mu rekla da će verovatno biti pozitivan, jer mi od skora radimo antigenske testove, pa se sa nekim pacijentom ja i ne sretnem više. Njemu je test stigao jako brzo, što znači da je virus bio prisutan u velikoj koncentraciji. On je saznao rezultate, i kad se vratio, pitao me: Je l' to znači da ću ja da umrem? I ja sam mu prepisala lekove kao i svima, ali problem sa terapijom ovog kovida jeste da je to supurativna terapija, podrazumeva vitamine i minerale koji se kupuju, ne pokriva Zavod ništa. Terapija košta oko 5-6.000 dinara, a nekad možda i više. Njemu je to bio problem. Videlo se da je zabrinut i uplašen.“

⁵⁸⁶ „Poseban izveštaj Zaštitnika građana: Uslovi u romskim naseljima u situaciji vanrednog stanja i primene mera zaštite usled epidemije koronavirusa“, Zaštitnik građana, 19. maj 2020.

f. Zdravstvena neprosvećenost

Sa Romima i Romkinjama, posebno mladom populacijom, proteklih godina nije se mnogo radilo na zdravstvenoj prosvetlosti, i to je tokom 2020. godine i pandemije postalo očigledno, ali i preteće po opšte zdravlje romske i šire zajednice. Prateći objave na društvenim mrežama, moglo se primetiti da postoji veliki broj slučajeva gde su stanovnici naselja tokom prvog talasa COVID-19 razvili teoriju da ovaj virus neće na Rome, da je romska populacija otporna itd.⁵⁸⁷ Ovo potvrđuju i neki lekari romskog porekla.⁵⁸⁸ U prvi mah odbijano je nošenje maski, te su maske nošene samo u vreme odlaska van naselja kako bi se predupredilo novčano kažnjavanje.⁵⁸⁹ Jednim delom i to je uticalo na povećanje broja novozaraženih u romskim naseljima.⁵⁹⁰

g. Zloupotreba nikotina, alkohola i psihoaktivnih supstanci kao faktori dodatnog rizika po mlade iz romske zajednice

U poslednjih nekoliko godina u omladinskom sektoru aktuelna je tema zdravih stilova života. Nažalost, ona nije među prioritetima programa u koje je uključena romska omladina. Zloupotreba nikotina, alkohola i psihoaktivnih supstanci višestruko loše utiče na zdravlje mladih iz romske populacije, ali o učestalosti ovih faktora rizika nema celovitih reprezentativnih podataka. Posete naseljima i otvoren razgovor sa njihovim stanovnicima gotovo da neće proći bez pokretanja ove teme na insistiranje nekoga iz zajednice. Iako već problem velikih razmera, bez mogućnosti da ga zajednica sama reši, malo je podataka, ali i reakcija institucija na ovu zabrinjavajuću situaciju, koja pretili narušavanju zdravlja čitave jedne generacije mladih pripadnika/ca romske zajednice. Sporadično se mogu naći segmenti u istraživanjima kojima su ove teme šturo obuhvaćene. Tako, kada je reč o procenama

⁵⁸⁷ „Nisu hteli da nose maske, kažu – korona nas neće, a da su ležali u bolnici, drugačije bi se ponašali“ – učesnica fokus grupe iz Vranja, fokus grupa održana 11. 12. 2020. godine.

⁵⁸⁸ „Ja mislim da, što se tiče kovida, mi smo takva nacija da ljudi imaju jaz sa neprihvatanjem bolesti i ne žele da idu kod lekara. Kažem ti, ja sam radila tamo gde su većina, možda više od 50%, Romi, i onda oni dođu, boli ih grlo ali „ne mogu ja da idem kod lekara“. Mi takve ljude uopšte ni ne primamo u ordinaciju, a oni to vide kao diskriminaciju. Mi se ne ponašamo tako samo prema njima, nego prema svima. I on u suštini ima stav „Ne, ne, to meni ne može da se desi, ja ću da idem tamo da se zarazim.“ Ja sam dva i po meseca radila u kovid ambulanti. Problem je što ima mnogo lekara, često se menjamo, na pet sati radimo, ali neka bude da za dan ja recimo primim 30-40 čoveka... Neka bude da sam pregledala i 500 ljudi za ceo taj period, ja sam imala možda dvoje, troje naših ljudi na pregledu.“ [Doktorka Smiljana Ramanović, Niš, 14. decembar 2020. godine]

⁵⁸⁹ Iznos kazne je 5000 dinara (oko 42 evra).

⁵⁹⁰ Iako ne postoje uslovi da se vodi evidencija zaraženih prema nacionalnosti, iz razgovora sa zdravstvenim medijatoricama, koji je obavila istraživačica tokom decembra 2020, proizilazi da Ministarstvo zdravlja ovakve podatke indirektno prikuplja u onim mestima gde su zdravstvene medijatorke angažovane.

zastupljenosti pušenja među romskom populacijom u Srbiji, rezultati istraživanja koje je sprovedeno u Valjevu ukazuju na to da više od polovine članova lokalne romske zajednice svakodnevno konzumira cigarete, te da su u većem procentu konzumenti Romkinje, čak 73%. Ono to je posebno zabrinjavajuće jeste to što je u većini romskih naselja prihvatljivo da puše svi, pa čak i deca, o čemu govori podatak da je 79% pušača u romskim naseljima u Valjevu počelo da puši kada su bili stari između 8 i 15 godina.⁵⁹¹

Prema raspoloživim istraživanjima, povremeno je ukazivano na problem alkoholizma tek u pojedinim romskim zajednicama. Naime, 29% ispitanika/ca iz romskih naselja u Valjevu izjavilo je da alkoholizam zastupljen u njihovom okruženju, a kroz istraživanje iz 2008. godine vidi se podatak da 55% mladih koji žive u Beogradu povremeno konzumira alkohol, dok navedeno učešće među mladima u Vranju iznosi čak 82%.⁵⁹² Rezultati drugog istraživanja koje dotiče problem korišćenja droge među Romima ukazuje na to da sklonost konzumiranju pojedinih psihoaktivnih supstanci može da zavisi od teritorije na kojoj žive.⁵⁹³ Naime, rezultati pokazuju da je gotovo polovina ispitanih mladih Roma u Beogradu konzumirala psihoaktivne supstance (44%), a u Vranju 19% ispitanih. Pri tome, mladi Romi i Romkinje u Beogradu češće su konzumirali marihuanu (23% ispitanih), dok je u Vranju više zastupljena zloupotreba tableta (15% ispitanika/ca).

16.2.4. Zapošljavanje i socijalna zaštita

Prema podacima sadržanim u Nacionalnom akcionom planu za zapošljavanje za 2020. godinu,⁵⁹⁴ broj nezaposlenih Roma i Romkinja na evidenciji NSZ iz godine u godinu se povećava, te je u septembru 2019. godine na ovoj evidenciji bilo 25.536 osoba, od kojih 49,7% žena.⁵⁹⁵ Očigledno je da je ovaj broj višestruko manji od nezvaničnih procena o broju pripadnika/ca ove nacionalne manjine. O tom nedostajućem broju, o ostvarivanju njihovog prava na rad, uslovima u kojima rade, izazovima sa kojima su suočeni – nema podataka.

⁵⁹¹ Ovo je značajno više u odnosu na prosek na nivou Srbije, s obzirom na to da podaci iz 2006. godine pokazuju da u proseku 33,6% građana Srbije svakodnevno ili povremeno puši. Izvor: Institut za javno zdravlje, 2010, str. 359.

⁵⁹² Istraživanje je sprovedeno tokom februara 2008. godine među Romima starim između 15 i 25 godina u Beogradu i Vranju. Izvor: Ministarstvo zdravlja (2008), str. 120.

⁵⁹³ „Meni sad treba samo malo zdravlja za moju decu, za moje unučice i imam još jednog sina da oženim, ali ne možeš ti bilo koju da staviš u kuću. Sve se prave fine, a sve narkomanke”. (Učesnice fokus grupe održane u maju 2018. godine u naselju Veliki Rit u Novom Sadu);

⁵⁹⁴ Nacionalni akcioni plan za zapošljavanje 2020, dostupan na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/01/Nacionalni_akcioni_plan_zaposljavanja_2020.pdf.

⁵⁹⁵ Posebno teška situacija u oblasti zapošljavanja jeste u slučajevima zapošljavanja Romkinja, a statistike su neumoljive – broj nezaposlenih Romkinja u odnosu na nezaposlene Rome četiri je puta veća u svim uzrasnim kategorijama. Mlade Romkinje uglavnom rade teže poslove, vrlo često i ispod njihove stručne sprema, a njihova mesečna zarada, u poređenju sa većinskom populacijom, 48% je niža.

Međutim, prema raspoloživim podacima u NAP za zapošljavanje, visoko je učešće lica bez kvalifikacije i niskokvalifikovanih – 89,7%. Dugoročna nezaposlenost Roma i Romkinja na evidenciji nacionalne službe za zapošljavanje iznosi 66,5%, a u veoma dugoj nezaposlenosti nalazi se njih 53,2%. Ukoliko registrovanu nezaposlenost posmatramo sa aspekta starosne strukture, mladi Romi i Romkinje (do 30 godina starosti) čine 29% ukupnog broja nezaposlenih pripadnika/ca ove nacionalne manjine.

Iako problem dugoročne nezaposlenosti jeste problem čitave zajednice, ne samo romske, za ovaj fenomen, visinu njegovog koštanja i rešavanje ovog problema niko se nije u dovoljnoj meri zainteresovao. Podaci UNDP iz 2006. godine govore da 70% Roma i Romkinja starosne dobi između 15 i 49 godina nikada nije bilo zaposleno.⁵⁹⁶ Ovaj broj pretežno čine mladi ljudi, u punoj radnoj snazi, oni koji mogu da doprinesu razvoju društva i koji uz malo podrške i kvalitetnih programa mogu od pasivnih korisnika budžetskih sredstava da postanu aktivne platiše poreza i doprinosa. Prema staroj analizi Svetske banke iz 2006. godine, Republika Srbija svake godine gubi 231 milion evra zbog socijalne isključenosti romske zajednice. Kada bi se samo taj novac na godišnjem nivou izdvojio u pozitivnu svrhu i uložio u programe zapošljavanja mladih Roma i Romkinja, pre svega visokoobrazovanih, ova investicija višestruko bi se isplatila, ali ovu temu ključni faktori još uvek nisu prepoznali kao potencijal za napredak – kako za državu, tako i za romsku zajednicu.

Zapošljavanje mladih Roma i Romkinja uglavnom je neformalno, sa kratkotrajnim angažmanima ili poslovima koji ne zahtevaju posebna znanja. Najveći izazov sa kojim se mladi Romi i Romkinje susreću na tržištu rada jeste nedostatak kompetencija, iskustva i višestruka diskriminacija. U vreme kada se broj visokoobrazovanih povećava i kada je na tu činjenicu ponosna čitava romska zajednica koja je ulagala u ove kadrove, oni često bivaju angažovani na nižim pozicijama nego što zavređuju njihova znanja i zvanja, a dešava se da često do kraja svog radnog veka ni ne obavljaju poslove za koje su se kvalifikovali. Prihvatanjem jedinih dostupnih poslova, koji su uglavnom slabo plaćeni, smanjuje se visina njihovih prihoda i uveliko razlikuje u poređenju sa mladima iz opšte populacije.

Neki programi za podršku zapošljavanju (često definisani kao podrška zapošljivosti, bez obećavanja zapošljavanja) tek su u povelju, pa se stiče utisak da se često eksperimentiše u cilju nalaženja najboljeg

⁵⁹⁶ „Pod rizikom: socijalna ugroženost Roma, izbeglica i interno raseljenih lica u Srbiji”, UNDP, Beograd, 2006. godine dostupno na: <https://www.google.com/search?q=pod+rizikom+socijalna+ugrozenost+roma%2C+izbeglica+i+interno+raseljenih+lica+u+srbiji&oq=pod+rizikom+socijalna+ugrozenost+roma%2C+izbeglica+i+interno+raseljenih+lica+u+srbiji&aqs=chrome..69i57j14081j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.

rešenja. Tako brojne organizacije, domaće i međunarodne, nude mogućnosti za učestvovanje u programima prekvalifikacije i dokvalifikacije, pre svega za mlade Rome i Romkinje. Međutim, sužena ponuda potencijalnih zanimanja i profila dovela je već nakon nekoliko godina do toga da je prevelik broj ljudi obučavan za određena zanimanja, a od toga ipak ne mogu da prihoduju samostalno niti da se zaposle (pedikir/ka, manikir/ka, frizer/ka..). Ono što nedostaje ovim programima jeste fleksibilnost i participacija ciljne grupe i uključivanje njihovih ambicija i afiniteta prilikom kreiranja programa. Osim toga, nastavci ovih programa ne zasnivaju se na evaluaciji prethodno sprovedenih programa, pre svega efekata na zapošljavanje, niti postoje podaci o kvalitetu poslova za učesnike/ce koji su se zaposlili. Izostaje sistemsko praćenje i pouzdano utvrđivanje trenutnih neusklađenosti kompetencija nezaposlenih i kompetencija koje se traže na tržištu, kao i prognoziranje budućih potreba za kompetencijama. Takođe, osim u situacijama kada se očekuje zvanično pokretanje biznisa, izostaje dugoročan plan, neka vrsta svojevrsnog biznis-plana za svakog kandidata/kinja ili kandidatkinju koji bi, u perspektivi uz mentorsku podršku i finansijske olakšice, mogao da ima veliki uticaj na sigurniji razvoj romskog preduzetništva i ohrabrenje za veći broj mladih romskih preduzetnika/ca.

Važno je napomenuti da i pojedini državni programi podrške samozapošljavanju nisu prilagođeni realnim mogućnostima pripadnika/ca romske nacionalne manjine – posebno ne mladima koji npr. nemaju sopstveni kapital, niti mogu da obezbede žirante koji moraju biti u stalnom radnom odnosu. Tako se već godinama obezbeđuju sredstva za podršku mladim preduzetnicima sa vrlo riskantnim uslovima po početak i opstajanje poslovanja ovih ljudi. Preteški nameti i izostanak deklarativne mentorske podrške, kao i izostanak dobre procene opstanka na tržištu svakog kandidata/kinja i kandidatkinje i njihovih biznis-planova, dovode do kratkotrajnog poleta i brzog i bolnog pada. Pozitivni ishodi gotovo su zanemarljivi. Uprkos tome, država iz godine u godinu produžava ovu meru, iako postoje indicije da ona služi samo za malverzacije i zloupotrebe stanovništva kome mere nisu namenjene.

Ovome svakako treba dodati da tešku situaciju dodatno otežavaju i vekovima opstajuće predrasude i stereotipi o romskoj populaciji – poput onih da Romi neće da rade. Takođe se, u razgovoru sa mladim Romima i Romkinjama, mogu čuti konstatacije da su svedoci ili da oni lično imaju iskustvo odbijanja njihovog radnog angažovanja od strane poslodavaca (uglavnom u prodaji, buticima i kineskim radnjama) zbog straha da će biti pokradeni. Diskriminacija koju romska zajednica trpi decenijama u

ovoj oblasti konstatovana je i u nalazima istraživanja Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, ali se po ovom pitanju nikada ništa značajnije nije postiglo.⁵⁹⁷

Mogućnosti zarade i teškoće tokom pandemije

Poznata je činjenica da najveći broj pripadnika i pripadnica romske zajednice osnovnu egzistenciju ostvaruje kroz rad u sivoj zoni (trgovina, pijačna prodaja, sezonski poslovi, muzika, sakupljanje sekundarnih sirovina). Produblivanje jaza uslovljenog vekovima opstajućim predrasudama, te u nekom momentu prelivanje ideja iz regiona o romskim naseljima kao potencijalnim virusnim bombama, usmerilo je „oprez“ neromskog stanovništva. U Ljuboviji, maloj opštini na zapadu Srbije gde se stanovništvo dominantno bavi poljoprivredom, nadničari iz romskog naselja bili su vraćani sa njiva nakon kruženja netačne informacije da je jedna mlada stanovnica naselja pozitivna na virus korona.

Kako se obavljanje svih ovih delatnosti odvija u oblasti neformalne ekonomije, to stanovnike romskih naselja ostavlja bez pristupa održivim izvorima prihoda, penzionom i invalidskom osiguranju.⁵⁹⁸ Osim toga, ograničavanje kretanja tokom vanrednog stanja uzrokovalo je nemogućnost privređivanja, što osobe u teškoj finansijskoj situaciji dovodi u još veći rizik. Prema rezultatima istraživanja koje je na zahtev Tima za ljudska prava uz podršku kancelarije visoke komesarke Ujedinjenih nacija za ljudska prava sprovela agencija Ipsos Strategic Marketing tokom juna i jula 2020. godine, većina sakupljača/ca sekundarnih sirovina, među kojima je veliki broj mladih Roma i Romkinja, tokom vanrednog stanja moralo je da obustavi sve svoje aktivnosti, ili su ih obavljali samo povremeno. Njihovi prihodi umanjeni su i zbog pada cena sirovina na tržištu.⁵⁹⁹ Isti je slučaj i sa prodavcima/čicama na pijacama, muzičarima/kama, nadničarima/kama, higijeničarima/kama i drugima, te često iz tog razloga ne mogu da zadovolje svoje osnovne životne potrebe. Od celokupnog uzorka, 80% ispitanih moralo je

⁵⁹⁷ „Diskriminacija na tržištu rada“, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2019. godina. Istraživanje dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2020/01/diskriminacija-na-trzistu-rada-FINAL.pdf>.

⁵⁹⁸ Mapiranje podstandardnih romskih naselja prema rizicima i pristupu pravima u Republici Srbiji sa naročitim osvrtom na COVID-19 epidemiju, OHCHR&SIPRU Tim, 2020, dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/Mapiranje_podstandardnih_romskih_naselja_prema_rizicima_i_pristupu_pravima_sa_narocitim_osvrtom_na_COVID-19.pdf.

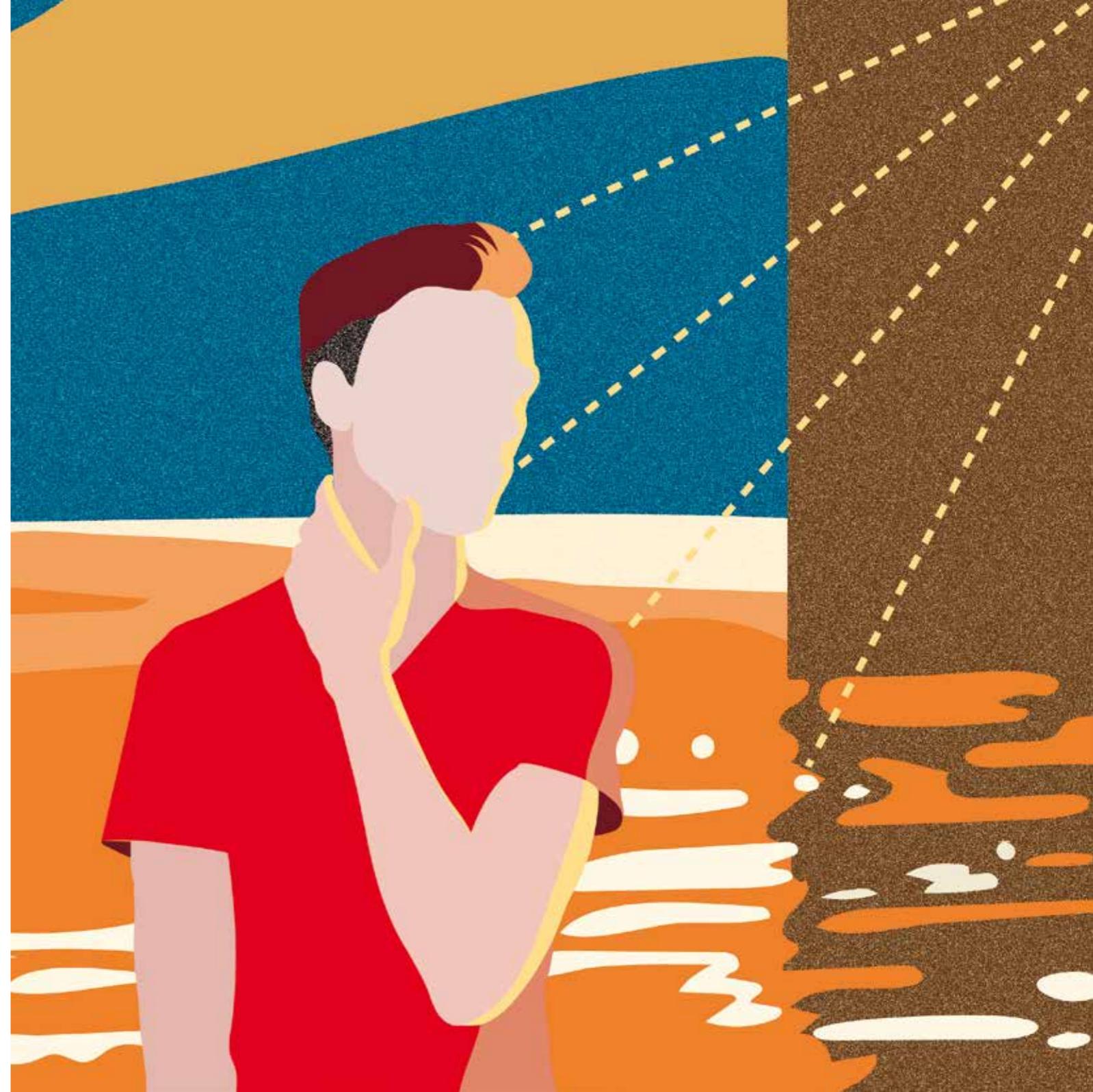
⁵⁹⁹ „Cene su drastično opale, imaju sve manje novca. Raspitao sam se koje su cene otkupa bile pre, a koje sad, i pad je evidentan. Metal je pre korone koštao 21 dinar po kilogramu, a sada je 13 dinara. Bakar je pre bio 450 dinara po kilogramu, sad je 330 dinara. Za plastiku su dobijali 26 dinara, dok danas to iznosi 10 dinara. Papir i karton, odnosno, onaj jedan kontejner u koga stane oko 400 kilograma, donosio je pre korone od 1.800 do 2.000 dinara, dok je danas cena za jedan kontejner 1.200 dinara.“ Priča fotografa Severa Zolaka dostupna je na: <https://noizz.rs/big-stories/prica-o-romima-iz-beogradskog-naselja/b5ghfd1>.

tokom trajanja vanrednog stanja da obustavi sve svoje aktivnosti ili su ih obavljali samo povremeno, dok 46% ispitanika/ca navodi da iz tog razloga nije uopšte moglo da zadovolji svoje osnovne životne potrebe. Od celokupnog uzorka čak 86% ispitanika/ca našlo se u znatno težoj finansijskoj situaciji u odnosu na period pre virusa korona. S tim u vezi, 68% anketiranih sakupljača/ica sekundarnih sirovina pribeglo je pozajmljivanju novca, a 24% oslonilo se na pomoć koju su dobijali od jedinice lokalne samouprave, nevladinih organizacija i različitih donatora.⁶⁰⁰ Ovakva situacija povećala je broj korisnika i korisnica nekih socijalnih davanja.

Prema istraživanju Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva koje je rađeno tokom jula i avgusta 2020. godine, većina ispitanika/ca pripadnika/ca osetljivih grupa prima neku vrstu novčanog davanja od države. Primaoci novčane socijalne pomoći u najvećoj su meri starije osobe, beskućnici i mladi, a pravo na dečiji dodatak najzastupljenije je kod romskih porodica (49%). O stepenu siromaštva svedoči i činjenica da su predstavnici/ce većine ispitanih osetljivih grupa (samohrani roditelji, žene žrtve nasilja, migranti, IRL, Romi/kinje, mladi i svi ispitanici/e beskućnici/e) izjavili da njihovo domaćinstvo ne bi moglo da pokrije iznenadni trošak u iznosu od 100 evra. Finansijski najugroženiji jesu beskućnici, migranti i Romi/kinje, a osam od deset ispitanih Roma/kinja izjavilo je da živi sa najviše 100 evra mesečno. Zabrinutost zbog pogoršanja mogućnosti za prihodovanje, izmirenje redovnih obaveza i kvalitetnu ishranu najizraženija je kod pripadnika/ca žena žrtava nasilja, beskućnika/ca i romske populacije. Čak više od polovine ispitanika/ca romske nacionalnosti (59%) izjavilo je da je došlo do smanjenja prihoda u porodici, 75% ispitanih Roma i Romkinja procenjuje da je došlo do smanjenja mogućnosti za izmirenje redovnih obaveza, a čak 95% izjavilo je da je tokom pandemije došlo do smanjenja kvaliteta hrane.

Važno je napomenuti da se vrlo često visok procenat obuhvaćenih socijalnim davanjima kritikuje od strane većinske populacije – čime se dodatno podgrevaju predrasude, ali i netolerancija. Ono što ovome dodatno doprinosi jeste činjenica da postoji visoka stopa etničke distance i međusobno nepoznavanje prilika i konteksta obeju strana. Tako npr. izostaje razjašnjenje proste računice – pronalaženje posla dovodi do automatske obustave socijalne pomoći koja je, uz rad u sivoj zoni, zasigurno veća od potencijalne plate za niskokvalifikovanu radnu snagu umanjenu za dnevne troškove zaposlene osobe. Ova nelogičnost, koju je postavio sistem i koja se ne ume eliminisati, ide

⁶⁰⁰ Mapiranje podstandardnih romskih naselja prema rizicima i pristupu pravima u Republici Srbiji sa naročitim osvrtom na COVID-19 epidemiju, OHCHR&SIIPRU Tim, 2020.

na štetu svih. Takođe, važno je napomenuti i da je sreća nalaženja ranog angažovanja mladih Roma i Romkinja u nekim slučajevima kratkog daha (npr. često se angažuju kroz Program javnih radova, koji je namenjen radnom angažovanju prvenstveno teže zapošljivih nezaposlenih lica i nezaposlenih u stanju socijalne potrebe – radi očuvanja i unapređenja radnih sposobnosti nezaposlenih, kao i radi ostvarivanja određenog društvenog interesa, a program traje dva do četiri meseca); u slučaju prihvatanja tog angažovanja sledi obustava socijalne pomoći, čija kasnija obnova zahteva pripremu nove papirologije, ali i određena novčana sredstva za nabavku te papirologije ili za prevoz. Posebno je to problem za lica čija se mesta prebivališta i boravišta ne poklapaju. O ovim i sličnim izazovima sa kojima se susreću mladi Romi i Romkinje, osim konstatacija, ne postoje precizniji podaci.

16.2.5. Diskriminacija, rasizam i etnička distanca prema deci i mladima iz romske zajednice

Budući da na ove teme postoje određeni podaci i istraživanja, u ovom kratkom odeljku spomenuće se samo konkretni slučajevi koji ilustruju kontekst i odnos jednog dela populacije (na sreću, manjeg) prema deci i mladima iz romske zajednice, a koji su uznemirili javnost tokom 2020. godine.

1. Sedam meseci nakon skandaloznog prevaspitanja mladog Roma iz naselja Crvena zvezda u Nišu i oduzimanja konja njegovoj porodici⁶⁰¹, pripadnici/ce pokreta „Levijatan“ tokom aprila, u vreme zabrane kretanja, oduzeli su rasnog psa maloletnim Romima sa Dorćola pod izgovorom da imaju informacije da dečaci pripremaju psa za borbe.⁶⁰²
2. U izdvojenom odeljenju osnovne škole u Masurici kod Surdulice desio se incident prilikom koga je učiteljčin muž fizički napao dete romske nacionalnosti sa smetnjama u razvoju. Povodom ovog događaja oglasilo se Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i najoštrije osudilo nasilje nad ovom devojčicom. Zaposlenom koji je prekršio mere bezbednosti i dozvolio ulazak trećeg lica na čas (koje je potom izvršilo nasilje) izrečene su zakonske mere.⁶⁰³

⁶⁰¹ „Rasizam prurušen u aktivizam za prava životinja?“, *Masina*, 24. septembar 2019. Dostupno na: <https://www.masina.rs/?p=10889>.

⁶⁰² Više detalja na: <https://www.youtube.com/watch?v=U021eGhL3-g>, kao i <https://www.masina.rs/?p=13087>.

⁶⁰³ Više o ovom slučaju: „Suprug učiteljice pretukao đaka sa smetnjama u razvoju“, *Politika*, 16. oktobar 2020. Dostupno na: http://www.politika.rs/sr/clanak/464669/Suprug-uciteljice-pretukao-daka-sa-smetnjama-u-razvoju?fbclid=IwAR2NgsqdHvOohZeDfwjudMToxrHqmO4Q_zzkR5sz9vVwqs8EKg5AU42FYA.

Uključenost u postojeće mehanizme

Nakon izlistanih izazova sa kojima se suočavaju mladi Romi i Romkinje, važno je i konstatovati gde su potencijalne prilike za unapređenje njihovog položaja. I najvažnije – treba iskreno odgovoriti na pitanje ko brine o mladim Romima i Romkinjama. Da li oni moraju biti isključivo van domena javnog sektora, u civilnom sektoru, kao i da li su zapravo više Romi nego što su mladi, pa sa njima treba da saraduju samo „njihovi“? Gde je prostor za saradnju?

Civilni sektor u Republici Srbiji – pre svega organizacije mladih i za mlade – deklarativno prepoznaje mlade Rome i Romkinje kao jednu od najdiskriminisanijih grupa, ali izostaju konkretne aktivnosti kojima se prepoznata loša situacija želi popraviti. U najboljem slučaju, pritisnuti očekivanjima donatora, pojedine omladinske organizacije praktikuju sporadično uključivanje mladih iz romske zajednice kao pasivnih učesnika, ali izostaje kontinuitet saradnje i strateškog timskog rada. Prema rezultatima istraživanja „Uključivanje marginalizovanih mladih“ koje je 2017. godine sproveda Misija OEBS u Srbiji, samo 4% organizacija obuhvaćenih istraživanjem izjavilo je da su njihove aktivnosti isključivo namenjene pripadnicama/ima marginalizovanih grupa, sa napomenom da je ovim terminom obuhvaćen veliki broj različitih grupa, među kojima su i mladi iz romske zajednice.⁶⁰⁴ Takođe, važno je napomenuti da ni anketirane organizacije ne prepoznaju nacionalne saveze kao saveznike u borbi protiv diskriminacije i za jednake šanse svih mladih, ili se ovim temama bavi sporadično i neplanski.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ Analizirajući kapacitete i misiju 27 organizacija mladih i za mlade, od ukupnog broja direktnih korisnika, mladi iz marginalizovanih grupa čine od 10 do 25% korisnika za nešto više od trećine organizacija (37,5%), a za svaku četvrtu organizaciju (25%) čine više od polovine korisnika (od 50% do 75%). Takođe, prema ovom izvoru 56% ispitanih organizacija istaklo je da su njihove aktivnosti organizovane tako da obuhvate što veći broj mladih ljudi, da ne prave razliku među mladima, te da je na njima (mladim Romima i Romkinjama) da se prijave. Oko 13% organizacija organizuje posebne aktivnosti za pripadnice/ke marginalizovanih grupa, dok 26% organizacija izjavljuje da su njihove aktivnosti organizovane s posebnom pažnjom kako bi privukli veći broj mladih ljudi iz marginalizovanih grupa da se uključe u njihove redovne aktivnosti.

⁶⁰⁵ Većina organizacija procenjuje da se Asocijacija KZM temom bavi sporadično, neplanski (45%), a još trećina organizacija (35%) vidi da se oni uglavnom bave temom. Više od polovine organizacija koje su učestvovala u istraživanju procenjuju da se KOMS uglavnom bavi temom (55%), dok skoro svaka četvrta organizacija (23%) vidi da je KOMS angažovan u ovoj oblasti u velikoj meri. Više od polovine organizacija koje su učestvovala u istraživanju vide i NAPOR kao mrežu koja se uglavnom bavi temom, ali i 41% organizacija percipira da je NAPOR angažovan u ovoj oblasti u velikoj meri. Zanimljivo je da samo za NAPOR nijedna organizacija nije odgovorila da se ne bavi ovom temom.

Dodatna propuštena prilika za unapređenjem trenutnog stanja primetna je u sukobljenosti realnosti i načela koja bi trebalo da rukovode rad kancelarija za mlade. Kao ključni pristup u animiranju mladih kroz nalaze istog istraživanja vidi se neutralnost (75%) ili *jednak pristup prema svima* („ne pravimo razliku među mladima, na njima je da se prijave“). Ovaj podatak govori da čak troje od četvoro ispitanih članova kancelarija za mlade zapravo ne zna da na posredan način diskriminiše.⁶⁰⁶ Samo četvrtina odgovara da su aktivnosti organizovane tako da privuku što veći broj mladih iz marginalizovanih grupa. Nijedna KZM nije odgovorila da li organizuje posebne aktivnosti za pripadnice/ke marginalizovanih grupa mladih.

Počevši od 2000. godine, počinju da se osnivaju romske omladinske organizacije. Ove organizacije su pre svega lokalnog karaktera, a zbog nedostatka kapaciteta i resursa često ostaju samo zvanično registrovane u Agenciji za privredne registre, bez mogućnosti da svoje ideje sprovedu – usled nedostatka političke volje, novčanih sredstava, ljudskog potencijala ili demotivacije. Usled ovakve situacije, važno je usmeriti svu energiju ka tome i kroz različite kampanje javnog zastupanja ujediniti sve važne aktere, te ih usmeriti na rešavanje nagomilanih izazova sa kojima se suočavaju mladi iz romske zajednice. Mogu li se ovi vitalni resursi koristiti na način koji bi bio daleko korisniji i produktivniji u poboljšanju uslova, kao i pristupa i uživanja njihovih osnovnih prava?

⁶⁰⁶ Član 7 Zakona o zabrani diskriminacije: „Posredna diskriminacija postoji ako se lice ili grupa lica, zbog njegovog odnosno njihovog ličnog svojstva, stavlja u nepovoljniji položaj aktom, radnjom ili propuštanjem koje je prividno zasnovano na načelu jednakosti i zabrane diskriminacije, osim ako je to opravdano zakonitim ciljem, a sredstva za postizanje tog cilja su primerena i nužna.“

Ipak, povremeno se realizuju programi i projekti koji, u odnosu na redovnu stagnaciju, daju ogroman polet i snagu romskoj omladini, te svaki put iznedre nove ideje, optimizam i omladinske lidere/ke unutar romskih zajednica. Osim toga, ovakvi programi takođe su i dobra prilika za usavršavanje, sticanje novih znanja i veština, jačanje samopouzdanja, upoznavanje mladih iz sopstvene zajednice, jačanje kolektivne sinergije i/ili sticanja prvog radnog iskustva. Tokom 2019. i 2020. godine od najvećeg značaja za mlade iz romske zajednice bili su sledeći programi: program „Lokalne inicijative za unapređenje socijalne inkluzije mladih Roma i Romkinja” – UNDP,⁶⁰⁷ „Dobre prakse i izazovi u oblasti zapošljavanja mladih Roma i Romkinja” – program Romskog edukativnog fonda,⁶⁰⁸ i „Romacted” – program Saveta Evrope.⁶⁰⁹

Važno je još naglasiti da ni javni sektor, koji ima dodira sa temama koje se tiču romske zajednice, nema mnogo senzibiliteta za temu položaja mladih Roma i Romkinja. Tako u Koordinacionom telu za praćenje realizacije Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja položaj mladih nikada nije bila tema, niti u njegovom sastavu participira predstavnik/ca ove zajednice koji bi reprezentovao/la

⁶⁰⁷ Visoki komesar Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR), Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) i Volonteri Ujedinjenih nacija (UNV) u Srbiji kroz projekat „Lokalne inicijative za unapređenje socijalne inkluzije mladih Roma i Romkinja”. Ovaj projekat deluje na suzbijanju diskriminacije i pružanju podrške najugroženijim pripadnici/cema romske zajednice s ciljem da utiče na društvene procese vezane za inkluziju Roma, a naročito romske omladine. Pored toga, ovaj projekat pruža podršku lokalnim vlastima da preuzmu veće obaveze u pogledu inkluzije Roma, olakšavajući njihovo zapošljavanje u lokalnim institucijama. Treću godinu za redom obezbeđuju obuke i stažiranje za mlade Rome i Romkinje iz cele Srbije. Zahvaljujući ovom projektu, 65 mladih dobilo je priliku da učešćem u programu i nakon završene tromesečne obuke biće uveden u bazu volontera/ki UN za rad u lokalnim institucijama. Takođe, učesnicima/cama obezbeđuje se volonterski angažman sa trajanjem od šest meseci, nakon čega svi učesnici/ce dobijaju sertifikat o završenom volontiranju kako bi se podržao proces njihovog daljeg zapošljavanja. Tokom pandemije, koristeći svoje angažovanje u institucijama, uspeali su da doprinosu bržem reagovanju i obezbeđivanju podrške svojim zajednicama. Sitni uspesi svakog pojedinca unutar grupe ohrabрили su ovu grupu mladih da pokrene udruženje. U aprilu 2020. godine, inicijativa volontera/ki Ujedinjenih nacija iz romske zajednice osvojila je prestižnu evropsku Nagradu za projekat romske omladine 2020 (Roma Youth Project Award 2020). Ova inicijativa deo je zajedničkog projekta Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) i Agencije Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) Lokalne inicijative za socijalnu inkluziju mladih Roma i Romkinja. O ovome nešto više na: <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/presscenter/articles/2020/award-winning-roma-un-community-volunteer-initiative-tackles-cov.html>.

⁶⁰⁸ Od 2018. godine u Republici Srbiji Romski edukativni fond (REF) nastoji da kroz projekat „Dobre prakse i izazovi u oblasti zapošljavanja mladih Roma i Romkinja” pomogne zapošljavanje mladih Roma i Romkinja. U trogodišnjem periodu, do kraja 2021. godine, planirano je da 150 mladih iz cele Srbije prođe kroz različite stručne obuke, prekvalifikacije i stažiranje. Učešćem u ovom projektu, kako kažu organizatori, mladi iz romskih zajednica imaju priliku da nakon uspešno završenog srednjoškolskog i visokog obrazovanja nastave da unapređuju svoje veštine i kompetencije, a samim tim i zauzmu što bolje mesto na tržištu rada. Vrednost projekta je 4 miliona evra. Više o tome pogledati na: <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Obuke-i-staziranje-za-mlade-Rome-i-Romkinje.sr.html>.

⁶⁰⁹ Krajem 2020. godine završena je prva faza Romacted program Saveta Evrope. Tokom trogodišnjeg perioda pokrenuto je mnogo procesa koji su doprineli razvoju romske zajednice i njenom približavanju donosiocima odluka i svrsishodnijem trošenju opredeljenih udruženih sredstava. U čitavom procesu učestvovali su i mladi Romi i Romkinje koji su u najvećem broju opština koje su učestvovali u programu (Vranje, Vrnjačka Banja, Prokuplje, Niš, Zaječar, Smederevo, Kostolac, Kragujevac, Zvezdara, Odžaci i Subotica) oformili omladinske lokalne akcione grupe sa kreiranim planom razvoja i delovanja. Zahvaljujući ovim grupama, u pojedinim lokalnim samoupravama došlo je do intenzivnije saradnje između lokalnih aktera omladinske politike, te su partnerski izradene lokalne politike koje prepoznaju mlade Rome i Romkinje kao ravnopravne građane i saborce. O programu na: https://www.facebook.com/romactedserbia/?tn-str=k*F.

ovu ciljnu grupu i skretao/la pažnju na alarmantne podatke sa terena i realnog života mladih. S druge strane, ni Ministarstvo omladine i sporta nema personalnu sponu sa romskom omladinom. Mladih Roma i Romkinja nema u međunarodnim organizacijama koje deluju na teritoriji Republike Srbije. Visokoobrazovani mladi iz romske zajednice uglavnom nisu zaposleni u ministarstvima niti drugim važnim institucijama, sa izuzetkom dve institucije. Prva je Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, gde je zaposlena jedna mlada osoba romske nacionalnosti, a druga Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu, gde je skoro postavljeni državni sekretar, koji je na tu poziciju imenovan 14. januara 2021. godine, romske nacionalnosti. Ista je situacija i na lokalnom nivou.

Problemi mladih iz romske zajednice, može se slobodno reći, već decenijama ogledaju se u nemogućnosti zaposlenja, izazovnog obrazovnog puta, visokom stepenu diskriminacije i etničke distance, nebrizi i nepostojanju systemske podrške. Ako se uzme podatak o zvaničnom broju romske populacije, ali i nezvanična procena da je ova populacija četvorostruko brojnija od zvanične statistike, zaključuje se da ova mlada i brojna populacija, suočena sa velikim brojem izazova u procesu ostvarivanja osnovnih ljudskih prava, zavređuje više pažnje.

Nepostojanje tačne evidencije mladih iz romske zajednice, posebno u domenu zvaničnih podataka, kao i nedostatak ispitivanja ciljne grupe o njihovim realnim i stvarnim potrebama, dovodi do toga da mere i programi koji se planiraju za unapređenje položaja mladih Roma i Romkinja ne odlikavaju realne potrebe ove grupacije. U tom slučaju postavlja se i pitanje opravdanosti trošenja finansija za pojedine programe i usluge koje ne obezbeđuju efikasnost i istinsku podršku ciljnoj grupi.

IZVORI

PROPISI

- Evropska zatvorska pravila.
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.
- Konvencija o pravima deteta.
- Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.
- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija o ljudskim pravima).
- Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, 85/05, 88/05, 107/05 (ispravka), 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19.
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.
- Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine, *Sl. glasnik RS*, 22/15.
- Naredba o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 34/20, 39/20, 40/20, 46/20, 50/20.
- Naredba o ograničenju kretanja na prilazima otvorenom prostoru i objektima prihvatnih centara za migrante i centara za azil, *Sl. glasnik RS*, 66/20.
- Naredba o prestanku važenja Naredbe o ograničenju kretanja na prilazima otvorenom prostoru i objektima prihvatnih centara za migrante i centara za azil, *Sl. glasnik RS*, 74/20.
- Odluka o ograničenju organizovanja igara na sreću, *Sl. glasnik RS*, 49/20 i 60/20.
- Odluka o prestanku važenja Odluke o zatvaranju graničnih prelaza, *Sl. glasnik RS*, 76/20.
- Odluka o proglašenju vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 29/20.
- Odluka o ublažavanju mera zabrane obavljanja javnog prevoza putnika za vreme vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 63/20.
- Odluka o ublažavanju mere ograničenja kretanja tokom vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 63/20.
- Odluka o ukidanju vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 65/20.
- Odluka o zatvaranju graničnih prelaza, *Sl. glasnik RS*, 25/20, 27/20, 35/20, 47/20 i 66/20.
- Odluka Vlade o privremenom ograničavanju kretanja tražilaca azila i iregularnih migranata smeštenih u centrima za azil i prihvatnim centrima u Republici Srbiji, *Sl. glasnik RS*, 32/20.
- Odluka o proglašenju bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 zaraznom bolešću, *Sl. glasnik RS*, 23/20, 24/20, 27/20, 28/20, 30/20, 32/20, 35/20, 37/20, 38/20, 39/20, 43/20, 45/20, 48/20, 49/20, 59/20, 60/20, 66/20, 67/20, 72/20, 73/20, 75/20, 76/20, 84/20, 98/20, 100/20, 106/20, 107/20, 108/20, 116/20.
- Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, *Sl. glasnik RS*, 42/2013, 89/2018 i 73/2019.

IZVORI

PROPISI

- Pravilnik o finansiranju i sufinansiranju programa i projekata od javnog interesa u oblastima omladinskog sektora, *Sl. glasnik RS*, 30/18.
- Pravilnik o posebnom programu obrazovanja i vaspitanja, *Sl. glasnik RS*, 110/2020-3.
- Pravilnik o upućivanju osuđenih, prekršajno kažnjenih i pritvorenih lica u zavode za izvršenje krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, 31/15.
- Rešenje o prekidu svih izbornih radnji u sprovođenju izbora za narodne poslanike, RIK, 16. mart.
- Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija o postupanju prema zatvorenicima (*Pravila Nelson Mandela*).
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima.
- Uredba o merama za sprečavanje i suzbijanje zarazne bolesti COVID-19, *Sl. glasnik RS*, 151/20, 152/20, 153/20, 156/20, 158/20, 1/21.
- Uredba o merama za sprečavanje i suzbijanje zarazne bolesti COVID-19, *Sl. glasnik RS*, 66/20, 93/20, 94/20, 100/20, 109/20, 111/20, 120/20, 122/20, 126/20, 138/20, 141/20, 144/20 i 145/20.
- Uredba o merama za vreme vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 31/20, 36/20, 38/20, 39/20, 43/20, 47/20, 49/20, 53/20, 56/20, 57/20, 58/20, 60/20, 126/20 (US).
- Uredba o prekršaju za kršenje Naredbe ministra unutrašnjih poslova o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 39/20, 126/20 (US).
- Ustav Republike Srbije.
- Zaključak Vlade [o informisanju], *Sl. glasnik RS*, 48/20.
- Zaključak Vlade [o stavljanju van snage Zaključka], *Sl. glasnik RS*, 50/20.
- Zaključak Vlade br. 53-3259/20, *Sl. glasnik RS*, 58/20.
- Zaključak Vlade Republike Srbije kojim se preporučuje crkvama i verskim zajednicama bezbedno vršenje verskih obreda za vreme trajanja vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 43/20.
- Zaključak Vlade, *Sl. glasnik RS*, 50/20, 57/20.
- Zakon o dualnom obrazovanju, *Sl. glasnik RS*, 101/17 i 6/20.
- Zakon o izboru narodnih poslanika, *Sl. glasnik RS*, 35/00, 57/03 – odluka US, 72/03 – dr. zakon, 75/03 – ispr. dr. zakona, 18/04, 101/05 – dr. zakon, 85/05 – dr. zakon, 28/11 – odluka US, 36/11, 104/09 – dr. zakon i 12/20.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, 55/14, 35/19.
- Zakon o javnom informisanju i medijima, *Sl. glasnik RS*, 83/14, 58/15, 12/16 (autentično tumačenje).
- Zakon o javnom okupljanju, *Sl. glasnik RS*, 6/16.
- Zakon o javnom redu i miru, *Sl. glasnik RS*, 6/16 i 24/18.
- Zakon o ličnoj karti, *Sl. glasnik RS*, 62/2006-19, 36/2011-94.
- Zakon o lokalnim izborima, *Sl. glasnik RS*, 129/07, 34/10 – odluka US, 54/11 i 12/20.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o mladima, *Sl. glasnik RS*, 50/11.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Sl. glasnik RS*, 88/17, 27/18, 10/19 i 6/20.
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, *Sl. glasnik RS*, 55/13, 101/17, 27/18 (dr. zakon) i 10/19.
- Zakon o prekršajima, *Sl. glasnik RS*, 65/13, 13/16, 98/16 (US), 91/19 (dr. zakon), 91/19.
- Zakon o radu, *Sl. glasnik RS*, 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 (US), 113/17, 95/18.
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, *Sl. glasnik RS*, 120/04, 54/07, 104/09, 36/10.
- Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, *Sl. glasnik RS*, 55/13, 101/17.
- Zakon o udruženjima, *Sl. glasnik RS*, 51/09 i 99/11 – dr. zakoni.
- Zakon o visokom obrazovanju, *Sl. glasnik RS*, 88/17, 27/18, 73/18.
- Zakon o volontiranju, *Sl. glasnik RS*, 36/10.
- Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, *Sl. glasnik RS*, 36/09, 30/10, 88/10, 38/15, 113/17, 113/17.
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, *Sl. glasnik RS*, 87/18.
- Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, *Sl. glasnik RS*, 15/16, 68/20 i 13/20.
- Zakonik o krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14 i 35/19.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, *Sl. glasnik RS*, 25/2019.

LITERATURA

- ILO Serbia, Assessment of the Implementation of the Law on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities, 2020.
- Tim za ljudska prava Ujedinjenih nacija u Srbiji, Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku, 2020.
- Republički zavod za socijalnu zaštitu, Punoletni korisnici u sistemu socijalne zaštite 2019, 2020.
- UNFPA Srbija, Seksualno i reproduktivno zdravlje žena i adolescentkinja sa invaliditetom, 2018.
- European Commission, Serbia 2020 Report, 2020.
- Barnes, C., Oliver, M. and Barton L., Disability Studies Today, Polity Press in association with Blackwell Publishers, 2002.
- Beker, K. i Milošević, T., Nasilje nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, 2017.
- Stojanović, B. i Vukov, T., Život mladih u Srbiji: Uticaj Kovid-19 pandemije, Misija OEBS-a u Srbiji i Krovna organizacija mladih Srbije, Beograd, 2020.
- Stojanović, B. i Ivković A., Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji – 2020. godina, Krovna organizacija mladih Srbije, Beograd, 2020.
- Brecelj, V. et al, Priručnik za zapošljavanje uz podršku, Udruženje za podršku osobama ometenim u razvoju „Naša kuća“, 2019.
- Corker, M, “Deafness / Disability – Problematising Notions of Identity, Culture and Structure” in Riddell, S. and Watson, N., Disability, Culture and Identity, Routledge, 2014.
- Goffman, E., Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity, New York, Simon & Schuster, 1963.
- Hirst, M., Unequal Opportunities: Growing up Disabled, Social Policy Research Unit 1994.
- Janjić, S. i Femić, T. (ur.), Korona virus i infodemija u Srbiji, Novosadska novinarska škola, 2020. Dostupno na: <https://fakenews.rs/wp-content/uploads/Korona-i-infodemija-u-Srbiji-2020.pdf>.
- Jovanović, I., Položaj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Republici Srbiji, Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije, 2017.
- Keravica, R., Monitoring individualnih iskustava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, Centar za orijentaciju društva, 2013.
- Komitet za prava osoba sa invaliditetom, Zaključna zapažanja na inicijalni izveštaj Srbije, CRPD/C/SRB/CO/1, „Opšti komentar na član 19: Samostalan život i uključenost u zajednicu“, 2016.
- Kuzmanović, D. i drugi, Izloženost dece i mladih štetnim sadržajima i lažnim vestima u medijima, Užički centar za prava deteta, 2019. Dostupno na: http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2019/10/rezultati-istrazivanja_stetni-sadrzaji-i-lazne-vesti.pdf.
- Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM), Ljudska prava i COVID-19, Beograd, 2020.
- Marković, M., Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Republički zavod za statistiku, 2014.
- Matković, G. i Stranjaković, M., Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji, Tim Vlade RS za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, 2020.
- Mitra, S et al., “Extra Costs of Living with a Disability: A Review and Agenda for Research”, Disability and Health Journal, 10/475, 2017.
- Tanjević, N., „Pravo na obrazovanje i rad osuđenika/ca – raskorak između potrebe i mogućnosti“, Trendovi u poslovanju, 10, 2019.
- Nikolić, N. (ur.), Nulti izveštaj o ljudskim pravima mladih u Republici Srbiji 2019. godine, Beogradski centar za ljudska prava, 2019.
- Oliver, M., Understanding Disability: From Theory to Practice, Second edition, Palgrave Macmillan, 2009.
- Orla, K., Myth Buster Independent Living, European Network on Independent Living, 2014.
- Stojanović, Z., Komentar Krivičnog zakonika, prema stanju Krivičnog zakonika od 1. decembra 2019. godine i prema stanju zakonodavstva od 24. decembra 2019. godine, Službeni glasnik, Beograd, 2020.
- Tatić D. i Jovanović I., Analiza sprovođenja preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji (drugo dopunjeno izdanje), Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije, 2020.
- Waddington, L. and Priestley M., “A Human Rights Approach to Disability Assessment”, Journal of International and Comparative Social Policy , 37/1, 2021.
- International Labor Organization, Youth and COVID-19: Impacts on Jobs, Education, Rights and Mental Well-Being, 2020.

ZAHTEVI ZA PRISTUP INFORMACIJAMA OD JAVNOG ZNAČAJA

Zahtev Republičkom zavodu za statistiku o izricanim kaznama zatvora u 2019. godini u odnosu na opštu populaciju i lica između 18 i 29 godina, uslovnim osudama, kaznama rada u javnom interesu, kaznama zatvora koje osuđeni izdržavaju u prostorijama u kojima stanuju;

- Zahtev Upravi za izvršenje krivičnih sankcija o broju mladih u institucijama za izvršenje krivičnih sankcija;
- Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović Batut";
- Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja Ministarstvo zdravlja;
- Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja Poverenik za zaštitu ravnopravnosti;
- Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja Zaštitniku građana;
- Zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja o ostvarivanju prava na obrazovanje i rad mladih lica u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Zahtevi su poslani svim kazneno-popravnim zavodima i okružnim zatvorima;
- Zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja svim prekršajnim sudovima o kažnjavanju lica koja su u vreme izvršenja prekršaja imala između 18 i 30 godina za prekršaje propisane Uredbom o prekršaju za kršenje Naredbe ministra unutrašnjih poslova o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije (član 1) i Uredbom o merama za vreme vanrednog stanja (član 4d).

INTERVJUI

Realizovani su intervjui sa sledećim akterima, i to:

Za potrebe poglavlja o slobodi udruživanja

- Anja Jokić, Krovna organizacija mladih Srbije;
- Marko Nedeljković, Krovna organizacija mladih Srbije;
- Nemanja Obradović, Nacionalna asocijacija praktičara i praktičarki omladinskog rada;
- Vukašin Grozdanović, OPENS.

Za potrebe poglavlja o političkoj participaciji mladih:

- Nandor Kiš, narodni poslanik Saveza vojvođanskih Mađara;
- Uroš Marković, narodni poslanik Socijalističke partije Srbije;
- Kontaktirani su i narodni poslanici Sanja Lakić (SNS), Ilija Matejić (SNS) i Selma Kučević (SDA), ali od njih nije bilo odgovora.

Za potrebe poglavlja o UN mehanizmima:

- Tanja Srećković, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog.

Za potrebe poglavlja o zdravlju i zdravstvenoj zaštiti:

- Mila Paunić, epidemiološkinja, Zavod za zaštitu zdravlja studenata Beograd.

Za potrebe razumevanja strateških procesa u omladinskoj politici:

- Snežana Klašnja, savetnik ministra, Ministarstvo omladine i sporta

Za potrebe poglavlja o volontiranju:

- Aleksandra Andelić, UNICEF.

Za potrebe poglavlja o radu:

- Sarita Bradaš, ekspertkinja za radno pravo Fokus grupa sa mladima sa invaliditetom organizovana je 11. januara 2021. godine uz facilitaciju Radoša Keravice i Milanke Lane Nikolić

Za potrebe poglavlja o Ciljevima održivog razvoja

- Samedin Rovčanin

DRUGI DOKUMENTI:

- Komitet za ljudska prava, Opšti komentar broj 37 o slobodi mirnog okupljanja, dostupno na: <https://digitallibrary.un.org/record/3884725>.
- Pravilnik o organizaciji i delovanju Socijalističke omladine Srbije, dostupno na: <https://www.sps.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/Pravilnik-o-organizaciji-i-delovanju-Socijalisticke-omladine-Srbije.pdf>.
- Statut Saveza vojvođanskih Mađara, dostupno na: <https://www.vmsz.org.rs/sr/o-nama/dokumenti/statut>.
- Statut Socijalističke partije Srbije, dostupno na: <https://www.sps.org.rs/wp-content/uploads/2019/02/STATUT-SPS-2018.pdf>.
- Statut Srpske napredne stranke, dostupno na: <https://www.sns.org.rs/o-nama/statut-srpske-napredne-stranke>.
- Statut Srpskog patriotskog saveza, dostupno na: <https://patriote.rs/wp-content/uploads/2019/04/statut.pdf>.
- Statut Stranke demokratske akcije Sandžaka, dostupno na: <http://www.sda.rs/uploads/Statut%20SDA%20Sandžaka.pdf>.

OSTALI IZVORI:

- Beogradski centar za bezbednosnu politiku, istraživanje javnog mnjenja: Srbija u raljama pandemije, COVID-19. Dostupno na: <https://bezbednost.org/publikacija/srbija-u-raljama-pandemije-covid-19/>.
- Beogradski centar za ljudska prava i Ipsos, Ljudska prava u očima građana i građanski Srbije, istraživanje javnog mnjenja, novembar 2020. Dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/istrazivanje-ljudska-prava-u-ocima-gradana-i-gradanki-srbije-u-2020-godini/>.
- Centar za medijska istraživanja, Informisanje u digitalnom okruženju u Srbiji, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2020. Dostupno na: <http://centarzamedije.fpn.bg.ac.rs/informisanje-u-digitalnom-okruzenju-u-srbiji/>.
- Ministarstvo omladine i sporta, Istraživanje položaja i potreba mladih u Republici Srbiji, avgust 2020. Dostupno na: <https://www.mos.gov.rs/public/documents/upload/sport/inspekcija/Istrazivanje%20polozaja%20i%20potreba%20mladih%20u%20Srbiji%202020.pdf>.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Ex post analiza efekata Zakona o volontiranju, decembar 2020. godine. Dokument još uvek nije objavljen na veb-stranici Ministarstva.
- Platforma organizacija za saradnju sa mehanizmima Ujedinjenih nacija za ljudska prava, UPR Mid-term Report Cycle. Dostupno na: <https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/11/Platform-UPR-Mid-term-2020-Serbia-3rd-cycle.pdf>.
- Republički zavod za statistiku, Godišnje istraživanje o upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija, Beograd, 2020. Dostupno na: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G202016015.pdf>.
- Zaštitnik građana, Neefikasno reagovanje policije na okupljanje nepoznatih osoba na krovovima zgrada, 5. novembar 2020. Dostupno na: <https://ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/6850-n-fi-sn-r-g-v-nj-p-lici-n-uplj-nj-n-p-zn-ih-s-b-n-r-v-vi-zgr-d>.

BEOGRAD 2021.

